

การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องพลวัตทางสังคมในทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท
กับมาร์กซิสม์

A COMPARATIVE STUDY OF SOCIAL DYNAMIC IN THE VIEW
OF THERAVADA BUDDHISM AND MARXISM

พระมหาณอม อานนุโท (จิตรมัย)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาปรัชญา
บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๔๕

ISBN 974-575-941-4

การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องพลวัตทางสังคมในทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท
กับมาร์กซิสม์

พระมหาถนอม อานนุโท (จิตรมัย)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาปรัชญา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๔๕

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**A COMPARATIVE STUDY OF SOCIAL DYNAMIC IN THE VIEW
OF THERAVADA BUDDHISM AND MARXISM**

PHRAMAHA THANORM ARNANDHO (CHITRAM)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of

The Requirement for the Degree of

Master of Arts

(Philosophy)

in

Graduate School

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Bangkok Thailand

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับ
วิทยานิพนธ์นี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาปรัชญา

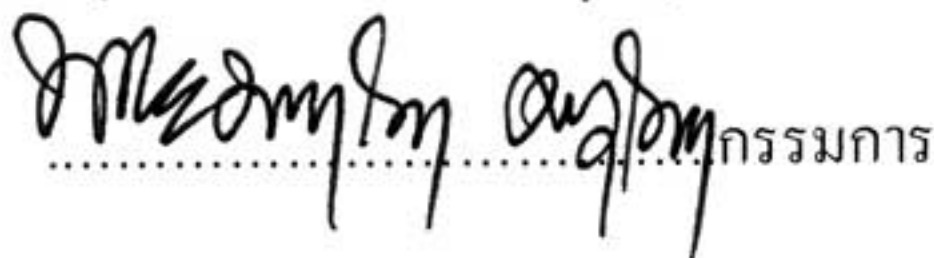

(พระมหาสมจินต์ สมมาปญฺโณ)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์.....ประธานกรรมการ

(พระมหาต่วน สิริธมฺโม)

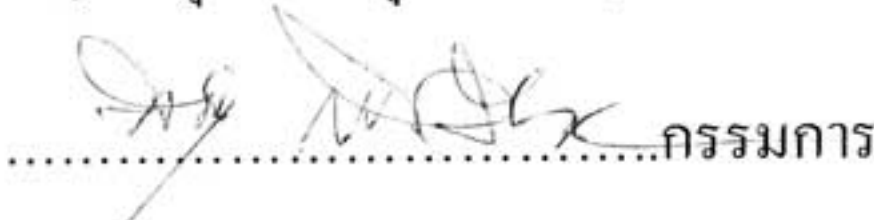
(พระมหากฤษณะ ตรุโณ)

.....กรรมการ

(ดร.ชาญณรงค์ บุญหนุน)

(ดร.สุรพล สุขะพรหม)

(นายสนิท ศรีสำแดง)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์	พระมหากฤษณะ ตรุโณ	ประธานกรรมการ
	ดร. สุรพล สุขะพรหม	กรรมการ
	นายสนิท ศรีสำแดง	กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องพลวัตทางสังคมในทัศนะของพุทธ
ปรัชญาเถรวาทกับมาร์กซิสต์

ผู้วิจัย : พระมหาถนอม อานนุโท (จิตรัมย์)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (ปรัชญา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระมหากฤษณะ ตรุโณ ป.ธ.๓, พธ.บ., พธ.ม., Ph.D.

: ดร. สุรพล สุขะพรหม ป.ธ.๔, พธ.บ., M.A., Ph.D.

: นายสนิท ศรีสำแดง ป.ธ.๕, พธ.บ., นบ. (ม.ธ.), M.Ed.

วันสำเร็จการศึกษา : ๔ เมษายน ๒๕๔๖

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อการศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงในทัศนะพุทธปรัชญาเถรวาทกับมาร์กซิสต์ โดยผู้วิจัยได้แบ่งประเด็นที่สำคัญในการศึกษาออกเป็น ๓ ประการคือ (๑) ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงในทัศนะพุทธปรัชญาเถรวาท (๒) ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงในลัทธิ มาร์กซิสต์ (๓) การศึกษาเปรียบเทียบทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงในทัศนะพุทธปรัชญากับมาร์กซิสต์

จากการศึกษาโดยใช้กรอบดังกล่าวทำให้ได้ข้อสรุปที่สำคัญคือ

(๑) เรื่องการเปลี่ยนแปลงในทัศนะพุทธปรัชญาเถรวาท เป็นคำสอนที่อธิบายถึงกฎเกณฑ์เกี่ยวกับธรรมชาติของสรรพสิ่งทั้งหลายว่า มีการเกิดขึ้นในเบื้องต้น ดำรงอยู่ในท่ามกลาง และเสื่อมสลายไปในที่สุด ซึ่งเป็นหลักทั่วไปของสรรพสิ่งที่มีลักษณะเสมอเหมือนกันแก่สังขารทั้งปวง ทั้งที่เป็นอุปาทินกสังขาร และอนุปาทินกสังขาร เพราะตกอยู่ภายใต้การปรุงแต่งของเหตุปัจจัย

(๒) กลุ่มมาร์กซิสต์ มีทัศนะเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงว่า ปราภฏการณ์ทั้งปวงในโลกธรรมชาติ เมื่อกล่าวถึงที่สุดแล้ว ได้เกิดขึ้นตามแบบวิภาษวิธี คือ ธรรมชาติทุกอย่าง จากสิ่งที่เล็กที่สุดจนถึงสิ่งที่ใหญ่ที่สุด จากเมล็ดทรายถึงดวงอาทิตย์ จากเซลล์ชีวิตเล็ก ๆ จนถึงมนุษย์ล้วนมีอยู่ในรูปของการเกิด และดับสลายไปอยู่ตลอดเวลา มีการเลื่อนไหลไม่มีที่สิ้นสุด อยู่ในการเคลื่อนไหว และเปลี่ยนแปลงอย่างไม่หยุดยั้งตลอดเวลา

(๓) ทั้งพุทธปรัชญาเถรวาทและมาร์กซิสต์ ต่างก็มองปรากฏการณ์ทั้งมวลว่าเป็นกระบวนการของการเคลื่อนไหว เปลี่ยนแปลง และขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัย พุทธปรัชญาเรียกกระบวนการนี้ว่า สามัญญลักษณะ ขณะที่ มาร์กซิสต์ เรียกว่า วิชาวิธี

พุทธปรัชญาเน้นย้ำเรื่อง “ทุกข์” โดยที่ความทุกข์นี้ตั้งอยู่บนพื้นฐานแนวคิดเรื่อง “อนัตตา” (ความไม่มีตัวตน) พุทธปรัชญามองปรากฏการณ์ทั้งมวลในรูปของกระบวนการแห่งความเป็นสาเหตุ และด้วยกระบวนการนี้เองที่เป็นสาเหตุก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง การแก้ไขปัญหาก็ต้องทำความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งถึงกระบวนการแห่งความเป็นสาเหตุ พร้อมทั้งปฏิบัติให้ถูกต้องตามวิถีทางนั้น ๆ

ปรัชญามาร์กซิสต์ เน้นย้ำที่ “การเปลี่ยนแปลง” การเปลี่ยนแปลงนี้ตั้งอยู่บนพื้นฐานแนวคิดเรื่อง “ความขัดแย้ง” เพราะปรัชญามาร์กซิสต์มองปรากฏการณ์ทั้งมวลในรูปของความขัดแย้งทางชนชั้น การแก้ไขปัญหาดังกล่าวจึงต้องทำลายชนชั้นทางสังคมให้หมดไป

ปรัชญามาร์กซิสต์ มุ่งสนองตอบความสุขแบบโลก ๆ ในขณะที่พุทธปรัชญาสอนทั้งเรื่องความสุขบนโลกนี้ และความสุขที่เหนือโลก อันได้แก่มรรคผลนิพพาน

Thesis Title : A Comparative Study of Social Dynamic in The View of Theravada Buddhism and Marxism

Researcher : Phramaha Thanorm Anando (Chitrum)

Degree : Master of Arts (Philosophy)

Thesis Supervisor Committee

: Phramaha Krissana Taruno Pali III, M.A., Ph.D.

: Dr.Surapon Suyaprom Pali IV, B.A., M.A., Ph.D.

: Mr. Sanit Srisamdang Pali IX, B.A., LL.B.(Thammasat), M. Ed.

Date of Graduation : April, 4, 2003.

ABSTRACT

The objective of this research is to comparative study of social dynamic in view of Theravada Buddhist and Marxist Philosophy. It is divided into three main points, viz. (1) the concept of dynamic in Theravada Buddhist Philosophy (2) the concept of dynamic in Marxist Philosophy and (3) comparative study of the concept of dynamic in the view of Theravada Buddhist Philosophy and Marxist Philosophy.

The results of study can be summed up as follows :-

(1) The concept of dynamic in Theravada Buddhist Philosophy is the main teaching that explain the natural law of all things. It said that everything is constantly changing, constantly into being and passing away finally. This concept is universal to all compounded things. According to Theraveda Buddhist Philosophy, everything depends on cause and effect.

(2) According to Marxist Philosophy, it said that all phenomena, from sand to sun, the smallest cell to human-being, are dialectical , nature is the proof of dialectics and works dialectically, viz. everything is fluid, constantly changing and exists from moment to moment.

(3) Both Theravada Buddhist and Marxist Philosophy view all phenomena as process of movement, changing and depend on cause and effect. Buddhist Philosophy calls this as universal characteristics, while Marxist calls as dialectics.

Buddhist Philosophy emphasizes on 'suffering', and this suffering based on concept of 'anatta' (non-self). It views all phenomena as the process of causality and by this process, it caused changing. To solve this suffering, we must realize the process of causality and conduce the correct way.

Marxist Philosophy emphasizes on 'change'. This change based on concept of 'conflict'. It views all phenomena as contradiction of social classes. To solve this contradiction, we must destroy social classes.

Marxist Philosophy based on happiness in this world, meanwhile Buddhist Philosophy based on happiness in this world and beyond this world, that is nivarana.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยดีเพราะได้รับความเมตตาอนุเคราะห์จากหลายท่านด้วยกันดังมีรายนามต่อไปนี้ อาจารย์ที่ปรึกษาทั้ง ๓ ท่านคือ พระมหากฤษณะ ทรุโณ อาจารย์สนิท ศรีสำแดง และ ดร.สุรพล สุขะพรหม ที่ท่านได้มีเมตตาจิตเสียสละเวลาให้คำแนะนำ ปรึกษา ตรวจสอบ ปรับปรุง แก้ไขวิทยานิพนธ์แก่ผู้วิจัยด้วยดีเสมอมา ผู้วิจัยขอขอบคุณ และขอบพระคุณอาจารย์ทั้งสามท่านเป็นอย่างยิ่งในความมีเมตตาธรรม

ขอขอบพระคุณ พระมหาสมจินต์ สมุมาปญฺโญ คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย พร้อมทั้งคณาจารย์และเจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัยทุกรูป/ท่านที่ได้ให้การศึกษาอบรมและอำนวยความสะดวกในด้านต่าง ๆ ขอบคุณเจ้าหน้าที่ห้องสมุดทุกท่านที่อำนวยความสะดวกด้านการค้นหาข้อมูล

ขอกราบขอบพระคุณพระครูวิมลอิสสรธรรม เจ้าอาวาสวัดป่าเลไลย์ (บ้านใหม่) ต.สามแวง อ.ห้วยราช จ.บุรีรัมย์ ในความมีเมตตาธรรมที่ให้ที่พักอาศัยตลอดระยะเวลาที่ทำงานวิจัย ขอขอบพระคุณพระครูประสิทธิวิมล เจ้าอาวาสวัดสี่ไกรสร บางกอกน้อย กรุงเทพฯ ในความมีเมตตาธรรมที่ให้ที่พักอาศัย ตลอดปีการศึกษา สนับสนุนทุนการศึกษาทุนในการทำวิจัย และค่าพิมพ์วิทยานิพนธ์ ขอขอบคุณกัลยามิตร วัดสี่ไกรสรทุกรูป ที่ให้กำลังใจด้วยดีเสมอมา ขอขอบพระคุณพระครูปฐมธรรมนุรักษ์ เจ้าอาวาสวัดหนองบัวทอง ต. บัวทอง อ. เมือง จ. บุรีรัมย์ ที่เมตตาให้ที่พักอาศัย ภัตตาหารสามเณรทุกรูปที่เอื้อเฟื้อ อาหารบิณฑบาต ในช่วงระยะเวลาที่พักอาศัย แก้ไขวิทยานิพนธ์

ขอขอบคุณพระมหาบุญเรือง ปญฺญาวชิโร ที่มีเมตตาช่วยแปลภาษาอังกฤษ ให้คำแนะนำ ปรึกษา ตรวจสอบแก้สำนวน และพิมพ์ต้นฉบับบางส่วนให้ ขอขอบคุณพระมหาธีรวัฒน์ นรินฺโท พระมหามิตร ปมุตฺโต ที่ช่วยพิสูจน์อักษร คุณอุดม เครือศรี ช่วยแปลภาษาอังกฤษ

ขอขอบพระคุณพระอธิการไพศาล กิตฺติภทฺโท เจ้าอาวาสวัดแก้วฟ้า ต.บางขนุน อ. บางกรวย จ. นนทบุรี ที่ให้ทุนการศึกษาแก่ผู้วิจัยและคณะปราชญ์รุ่นที่ ๑๓ ทุกรูป ขอขอบคุณเพื่อนร่วมรุ่นทั้งสามคณะทุกท่าน พระมหาไพรัตน์ ฐมฺทีโป พระมหาอภิรักษ์ อภินนฺโท พระมหาถวิล อชิโต พระมหาวิชา กนฺตสีโล พระมหาบุญเกิด กตเวที พระมหาสนิท กิตฺติเมธี พระมหาวิชิตพงษ์ ปญฺญาวชิโร พระมหาเกรียงศักดิ์ รมณีโก ที่ให้การสนับสนุนด้านข้อมูลและเป็นกำลังใจให้ผู้วิจัยด้วยดีเสมอมา และขอขอบพระคุณพระมหาสมพงษ์ คุณากโร พระมหาวัชรินทร์ จนฺตสุวณฺโณ พระมหาทองแดง วิสุทฺธวณฺโณ พระจำนงค์ ปภสฺสโร ที่ให้การ

ช่วยเหลือด้านเครื่องคอมพิวเตอร์ เครื่องปริ้นเตอร์ หมึกและกระดาษในช่วงแก้ไขปรับปรุงงานวิจัย ขอบคุณมูลนิธิ วิวัฒน์-อรุณ ชีวะประภาพันธ์ และคณะกรรมการมูลนิธิทุกท่าน พระมหาสมอาจ ปญฺญาโร คุณศศิธร ยอดจันทร์ น้องสำเภา น้องน้อย น้องอำนาจ ชิดรัมย์ ที่สนับสนุนปัจจัยค่าเดินทางไปกลับเพื่อส่งงานวิจัยตลอดมา

คุณความดีที่เกิดจากการทำงานวิจัยครั้งนี้ ขอบูชาคุณพระรัตนตรัย คุณพ่อเลิศ ชิดรัมย์ คุณแม่รอง นิสสัยดี ผู้เป็นบุพพการี ที่ได้ให้ความรัก ความอบอุ่น ให้การศึกษา คุณครู อุปัชฌายาจารย์ ผู้ให้การอุปสมบท และประสิทธิประสาทวิชาความรู้ ตลอดถึงคุณธรรม ความดี ตลอดทั้งญาติโยมที่ถวายอาหารบิณฑบาต และทุก ๆ ท่านที่มีส่วนสนับสนุน ให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เกิดความสำเร็จด้วยดี

พระมหาถนอม อานนุโท

๒ เมษายน ๒๕๔๖

คำอธิบายการใช้อักษรย่อคัมภีร์และเลขหน้า

๑. การใช้อักษรย่อ

อักษรย่อชื่อคัมภีร์ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ใช้อ้างอิงจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลี และภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เรียงตามลำดับคัมภีร์ได้ดังนี้

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(บาลี) = วินยปิฎก มหาวิภังคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.มหา	(ไทย) = วินัยปิฎก มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
ที.มหา.	(บาลี) = ทีฆนิกาย มหาวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.มหา.	(ไทย) = ทีฆนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.มหา.	(บาลี) = วินยปิฎก มหาวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.มหา.	(ไทย) = วินัยปิฎก มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.จู.	(บาลี) = วินยปิฎก จูฬคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.จู.	(ไทย) = วินัยปิฎก จูฬวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.ปา.	(บาลี) = ทีฆนิกาย ปาฏิกวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.ปา.	(ไทย) = ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค	(ภาษาไทย)
อง.ติก.	(บาลี) = องฺคุตตรนิกาย ติกปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อัง.ติก.	(ไทย) = อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
จุ.ปฏี.	(บาลี) = จุฑทกนิกาย ปฏิสมฺภิทามคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
จุ.ปฏี.	(ไทย) = จุฑทกนิกาย ปฏิสมฺภิทามรรค	(ภาษาไทย)
สํ.ส.	(บาลี) = สํยุตตนิกาย สคาถวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
สัง.ส.	(ไทย) = สังยุตตนิกาย สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก.	(บาลี) = องฺคุตตรนิกาย จตุกกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อัง.จตุกก.	(ไทย) = อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
สํ.ข.	(บาลี) = สํยุตตนิกาย ขนฺธวารวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
สัง.ข.	(ไทย) = สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค	(ภาษาไทย)
อํ.สตุตค.	(บาลี) = องฺคุตตรนิกาย สตุตกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)

อ้ง.สัตตก.	(ไทย) = อังคุตตนิกาย สัตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
ลั.นิ.	(บาลี) = ลัญจกนิกาย นิทานวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
ลั.นิ.	(ไทย) = ลังยุตตนิกาย นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
อ.เอก.	(บาลี) = อังคุตตรนิกาย เอกกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อ้ง.เอก.	(ไทย) = อังคุตตนิกาย เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
ม.อุปริ.	(บาลี) = มชฺฌิมนิกาย อุปริปณฺณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
ม.อุปริ.	(ไทย) = มัชฌิมนิกาย อุปริปณฺณาสก	(ภาษาไทย)
ที.สี.	(บาลี) = ทีฆนิกาย สีลขนฺธวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.สี.	(ไทย) = ทีฆนิกาย สีลขันธ์วรรค	(ภาษาไทย)
จุ.จุ.	(บาลี) = จุฑทกนิกาย จุฑทกปาจปาติ	(ภาษาบาลี)
จุ.จุ.	(ไทย) = จุฑทกนิกาย จุฑทกปาฐะ	(ภาษาไทย)
จุ.ชา.	(บาลี) = จุฑทกนิกาย ชาตกปาติ	(ภาษาบาลี)
จุ.ชา.	(ไทย) = จุฑทกนิกาย ชาตก	(ภาษาไทย)
อง.อญฺจก.	(บาลี) = องคุตตรนิกาย อญฺจกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อ้ง.อญฺจก.	(ไทย) = อังคุตตรนิกาย อญฺจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทสก.	(บาลี) = องคุตตรนิกาย ทสกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อ้ง.ทสก.	(ไทย) = อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปญฺจก.	(บาลี) = องคุตตรนิกาย ปญฺจกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อ้ง.ปญฺจก.	(ไทย) = อังคุตตรนิกาย ปญฺจกนิบาต	(ภาษาไทย)

๒. การระบุเลขหมาย

ในงานวิจัยครั้งนี้ อ้าง เล่ม/ข้อ/หน้า ตามลำดับ ตัวอย่างเช่น ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๑๕/๗๒ หมายถึงคัมภีร์ ทีฆนิกาย ปาฏิกวคฺคปาติ (ภาษาบาลี) เล่มที่ ๑๑ ข้อที่ ๑๑๕ หน้าที่ ๗๒ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๕/๘๘-๘๙ หมายถึงคัมภีร์ ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค (ภาษาไทย) เล่มที่ ๑๑ ข้อที่ ๑๑๕ หน้าที่ ๘๘-๘๙.

๓. คำย่อสำหรับคัมภีร์อรรถกถา

คัมภีร์อรรถกถาในงานวิจัยฉบับนี้ใช้คัมภีร์อรรถกถาฉบับมหาวิทยาลัย
ฉบับภาษาไทยเป็นหลัก อ้างดังนี้

สัง.ส.อ. ๑/๒/๗๔๐/๓๒๐ หมายถึงคัมภีร์ สังยุตตนิกาย สारัตถปกาสินี สคาถ
วรรคอรรถกถา เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๒ ข้อที่ ๗๔๐ หน้าที่ ๓๒๐.

อภิ.วิ.อ. ๒/๑/๕/๗๕ หมายถึงคัมภีร์ อภิธรรมปิฎก วิภังค์ สัมโมหวิโนทนีอรรถ
กถา เล่มที่ ๒ ภาคที่ ๑ ข้อที่ ๕ หน้าที่ ๗๕.

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	(ก)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	(ค)
กิตติกรรมประกาศ	(จ)
คำอธิบายการใช้อักษรย่อคำกริยาและเลขหน้า	(ช)
สารบัญ	(ญ)
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๓
๑.๔ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๖ ขอบเขตของการวิจัย	๖
๑.๗ ผลที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย	๖
บทที่ ๒ ทฤษฎีพลวัต (การเปลี่ยนแปลง) ในทัศนะพุทธปรัชญาเถรวาท	๗
๒.๑ ทฤษฎี และความหมายของการเปลี่ยนแปลง	๗
๒.๑.๑ ทฤษฎีความเปลี่ยนแปลง	๗
๒.๑.๒ ความหมายของการเปลี่ยนแปลง	๒๖
๒.๒ โครงสร้างทางสังคมในทัศนะพุทธปรัชญา	๓๐
๒.๒.๑ พิจารณาจากกรอบของอัครคัมภีร์	๓๑
๒.๒.๒ พิจารณาจากกรอบจักรกัณฐะ	๓๑
๒.๒.๓ พิจารณาจากกรอบสังคาลสูตร	๓๓
๒.๒.๔ พิจารณาจากภูมิธรรม	๓๔
๒.๓ ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม	๓๖
๒.๓.๑ สาเหตุตามธรรมชาติ	๓๖
๒.๓.๒ สาเหตุจากการกระทำของมนุษย์เอง	๓๘

๒.๓.๓ สาเหตุด้านเศรษฐกิจ	๔๒
๒.๓.๔ สาเหตุทางด้านสังคมและการเมือง	๔๓
๒.๔ สังคมในอุดมคติ	๔๕
๒.๕ สรุปวิเคราะห์	๕๓

บทที่ ๓ ทฤษฎีพลวัต (การเปลี่ยนแปลง) ในลัทธิมาร์กซ์	๕๕
๓.๑ ทฤษฎี และความหมายของการเปลี่ยนแปลง	๕๕
๓.๑.๑ ประวัติและพัฒนาการทั่วไป	๕๕
๓.๑.๒ การเปลี่ยนแปลงตามแนวมาร์กซิสม์	๕๘
๓.๑.๓ สรุปความหมายของการเปลี่ยนแปลง	๗๖
๓.๒ โครงสร้างทางสังคมในทัศนะมาร์กซ์	๗๗
๓.๓ ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม	๘๒
๓.๓.๑ ปัจจัยด้านความคิด ความเชื่อ และค่านิยม	๘๒
๓.๓.๒ ปัจจัยด้านสังคมและเศรษฐกิจ	๘๖
๓.๔ สังคมในอุดมคติ	๙๘
๓.๕ สรุปวิเคราะห์	๑๐๕

บทที่ ๔ เปรียบเทียบพลวัต (การเปลี่ยนแปลง) ในทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาทับมาร์กซิสม์	
๔.๑ การวิเคราะห์เปรียบเทียบทัศนะทั้งสอง	๑๐๘
๔.๑.๑ เปรียบเทียบกฎไตรลักษณ์กับกฎวิภาษวิธี	๑๐๘
๔.๑.๒ ลักษณะของการเปลี่ยนแปลง	๑๑๐
๔.๑.๓ เหตุปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง	๑๑๑
เปรียบเทียบความแตกต่างกันระหว่างพุทธปรัชญากับปรัชญามาร์กซิสม์	๑๑๗
๔.๓ สรุปวิเคราะห์	๑๑๘

บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ	๑๒๑
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๒๑
วิเคราะห์ปรัชญามาร์กซิสม์	๑๒๓
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๒๔
บรรณานุกรม	๑๒๖
ภาคผนวก	๑๓๓
ประวัติผู้วิจัย	๑๓๕

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ความเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่งในโลกนี้ถือเป็นกฎเกณฑ์ทางธรรมชาติ ตามหลักคำสอนที่สำคัญของพระพุทธศาสนา การเปลี่ยนแปลงในทัศนะพุทธปรัชญาถือว่า ความประเพณีของมนุษย์เป็นมาตรวัดการเปลี่ยนแปลงของสังคมแต่ละยุคสมัย “ในอัครคัมภีร์พระพุทธรองค์ได้ตรัสรับรองถึงความเปลี่ยนแปลงของโลกไว้ชัดเจนว่า ‘โลกเรานี้มีการเปลี่ยนแปลงไปทั้งในทางเสื่อมและทางเจริญสลับกันไป โดยเริ่มต้นจากสังคมมนุษย์ในบรรพกาล’”^๑ ในจกกวัตติสูตรมีการพูดถึง ความเปลี่ยนแปลงของสังคมในลักษณะที่เจริญถึงที่สุด มนุษย์มีอายุยืน มีศีลสมบูรณ์ แล้วอายุมนุษย์ก็ค่อย ๆ ลดลง อธรรมเพิ่มขึ้น ผลสุดท้ายสัตว์โลก (มนุษย์) จะถึงความพินาศด้วยการขาดอาหาร (ทุพภิกขภัย) พินาศด้วยโรคภัยไข้เจ็บและพินาศด้วยศาสตราวุธ จนพื้นโลกกลายเป็นแดนมิลลัญญี^๒

ครั้งหนึ่ง ครั้นเวลาล่วงมาช้านานโลกนี้เสื่อม เมื่อโลกกำลังเสื่อมลง สัตว์ส่วนมากไปเกิดในชั้นอภิสสรพรหมโลกนึกคิดอะไรก็สำเร็จได้ตามความปรารถนามีปติเป็นอาหารมีรัศมีชานออกจากร่างกายเที่ยวสัญจรไปในอากาศอยู่ในวิมานอันงดงามสถิตอยู่นานแสนนาน”

ในปรัชญาของลัทธิมาร์กซิสม์ได้กล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงด้านวัตถุ เมื่อเกิดวิกฤตการณ์และการปฏิวัติขึ้นมา วิภาษวิธีของมาร์กซิสม์จึงสอดคล้องกับจิตใจที่จะก่อการปฏิวัติของชนชั้นแรงงานและกลุ่มมาร์กซิสม์เอง สอดคล้องกับธรรมชาติของพลวัตรร่วมสมัยซึ่งมีเนื้อหาสาระก่อให้เกิดการต่อสู้ที่มั่นคงของคนชั้นแรงงาน (หรือกรรมกร) และกลุ่มมาร์กซิสม์ต่อพวกจักรพรรดินิยมเพื่อก่อให้เกิดสันติภาพ, ประชาธิปไตย, การปลดแอกและสังคมนิยม^๓

^๑สนิท ศรีสำแดง, พุทธปรัชญา, (กรุงเทพมหานคร : นีลนารการพิมพ์, ๒๕๓๕), หน้า ๑๕๑, ๑๕๔. และดูรายละเอียดใน, ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๑๕/๗๒, (ไทย) ๑๑/๑๑๕/๘๘-๘๙.

^๒ดูรายละเอียดใน ที. ปา. (บาลี) ๑๑/๘๑-๑๐๔/๔๕-๖๒, (ไทย) ๑๑/๘๑-๑๐๔/๖๐-๗๕.

^๓ที. ปา. (บาลี) ๑๑/๑๑๕/๗๒ (ไทย) ๑๑/๑๑๕/๘๘.

^๔V.G. Afanasyev. *Marxist Philosophy*. (Moscow : Progress Publishers, 1980), p.79.

วิภาษวิธีถือว่าโลกธรรมชาติเป็นองค์เอกภาพที่มีความเกี่ยวพันกันภายใน ซึ่งในองค์เอกภาพนี้ ปัจจัยต่าง ๆ หรือปรากฏการณ์ต่าง ๆ เกี่ยวพันซึ่งกันและกันอย่างแน่นแฟ้น ต่างพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ต่างบังคับซึ่งกันและกัน อยู่ในภาวะที่เคลื่อนไหว, เปลี่ยนแปลง, ปรับใหม่, พัฒนาอย่างไม่ขาดสาย ภายในโลกธรรมชาติ ล้วนแต่มีบางสิ่งบางอย่างกำลังเกิดขึ้น, พัฒนา, แตกสลายไปและเสื่อมโทรมอยู่ตลอดเวลา

ทุกสิ่งที่มีอาการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงไปไม่หยุดยั้ง พืชพันธุ์ รุกขชาติ และสัตว์ชาติทั้งปวง รวมทั้งมนุษยชาติที่มีชีวิตนั้น เมื่อได้เกิดมาแล้วก็เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงโดยเจริญเติบโตขึ้นตามลำดับ จนถึงขีดที่ไม่อาจเติบโตได้อีกต่อไปแล้วก็ดำเนินสู่ความเสื่อมสลายในที่สุด สังคม ก็มีอาจหลีกเลี่ยงให้พ้นไปจากกฎแห่งอนิจจังดังกล่าวข้างต้น, กล่าวคือ สังคมมีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงไปอย่างไม่หยุดยั้ง, สังคมย่อมมีด้านบวกกับด้านลบภายในสังคมนั่นเอง คือมีสภาวะใหม่ที่เจริญงอกงามและสภาวะเก่าที่เสื่อม ซึ่งดำเนินไปสู่ความสลายแตกดับ^๕ เองเกลส์กล่าวว่า “โลกธรรมชาติทั้งโลก จากหน่วยที่เล็กที่สุดจนถึงเทหวัตถุที่ใหญ่ที่สุด จากเม็คทรายจนถึงดวงอาทิตย์ จากเซลล์ชีวิตสมัยปฐมกาลจนถึงมนุษย์ ล้วนแต่อยู่ในกระบวนการเกิดและดับสูญอยู่นิรันดร์ อยู่ในการไหลเลื่อนอย่างไม่ขาดสายแม้แต่น้อย อยู่ในการเคลื่อนไหวและเปลี่ยนแปลงอย่างไม่หยุดยั้งตลอดเวลา”^๖

อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงที่แสดงให้เห็นถึงความเติบโตของสังคมนิยมในอดีตที่ผ่านมาคงเป็นที่ประจักษ์ได้เป็นอย่างดี แม้ว่าจะเผชิญกับอุปสรรคนานาประการก็ตาม นี่มิใช่เป็นการเล่นสำนวนหรือการกล่าวลอย ๆ แบบกลไก แต่หากเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นแล้วอย่างไม้อาจหลีกเลี่ยงได้ ทั้งนี้เพราะการเติบโตของสังคมนิยม เป็นผลของการขยายตัวอย่างไม่หยุดยั้งของระบบทุนนิยม และเมื่อระบบทุนนิยม เป็นระบบที่มีแต่สร้างปัญหาขัดแย้งให้เกิดขึ้นในหมู่มนุษยชาติ การเอารัดเอาเปรียบ ความเหลื่อมล้ำต่ำสูง ความเห็นแก่ตัว

^๕ปรีดี พนมยงค์, ความเป็นอนิจจังของสังคม, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เกรวียนทอง, ๒๕๐๑),

หน้า ๑๘, ๒๐.

^๖ส. ยศกุล (แปล), วัตถุนิยมวิภาษกับวัตถุนิยมประวัติศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : สมชายการพิมพ์, ๒๕๑๕), หน้า ๗.

ชนิดตัวใครตัวมันและสภาพเลวร้ายอื่น ๆ การแสวงหาสังคมนิยมที่ดีกว่าก็ย่อมจะเกิดขึ้นอย่างแน่นอน^๖

แนวความคิดในพุทธปรัชญาและปรัชญามาร์กซิสม์ มีหลายประเด็นที่คล้ายคลึงกัน เช่น ปรัชญามาร์กซิสม์เห็นว่า สรรพสิ่งเคลื่อนไหวและเปลี่ยนแปลงเป็นนิิจ ซึ่งตรงกับหลักไตรลักษณ์ในทางพุทธปรัชญาที่ว่า สรรพสิ่งทั้งหลายมีความเปลี่ยนแปลงไปเป็นธรรมดา ในส่วนที่ต่างกันปรัชญามาร์กซิสม์เห็นว่า วัตถุสำคัญกว่าจิต พุทธปรัชญาเห็นว่า จิตสำคัญกว่าวัตถุ ผู้วิจัยเห็นว่า ถ้าได้นำเอาแนวคิดเรื่องความเปลี่ยนแปลงทางสังคม (พลวัต) ของปรัชญาทั้งสองสำนักมาศึกษาเชิงเปรียบเทียบใน ๓ ประเด็น คือ ๑) กฎไตรลักษณ์กับกฎวิภาษวิธี ๒) ลักษณะของการเปลี่ยนแปลง ๓) เหตุปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง นี่จะทำให้ทราบแนวคิดเรื่องความเปลี่ยนแปลงทางสังคมของปรัชญาทั้งสองระบบ ว่ามีความเหมือนกัน หรือต่างกันอย่างไรได้อย่างชัดเจน ถูกต้องยิ่งขึ้น และเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาปรัชญาทั้งสองระบบนี้ให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้นในโอกาสต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาระบบแนวคิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของพุทธปรัชญาเถรวาท
๒. เพื่อศึกษาระบบแนวคิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของปรัชญามาร์กซิสม์
๓. เพื่อศึกษาเปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลง (พลวัต) ทางสังคมในพุทธปรัชญาเถรวาทกับการเปลี่ยนแปลงของปรัชญามาร์กซิสม์ตลอดถึงข้อเด่นข้อด้อยของทั้งสองฝ่าย

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑. การเปลี่ยนแปลงทางสังคมตามแนวพุทธปรัชญาทำให้เกิดอะไรขึ้น ในด้านใดบ้าง และคนในสังคมควรวางตนเองจากการเปลี่ยนแปลงอย่างไร
๒. การเปลี่ยนแปลงทางสังคมตามแนวลัทธิมาร์กซิสม์ทำให้เกิดอะไรขึ้น ในด้านใดบ้าง และคนในสังคมควรวางตนจากการเปลี่ยนแปลงอย่างไร

^๖ จลาตชาบ รมิตานนท์และคณะ, ลัทธิมาร์กซ์และสังคมนิยม, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เกล็ดไทย, ๒๕๒๔), หน้า ๓-๔.

๓. แนวความคิดของทั้งสองสำนักเหมือนกันอย่างไร

๑.๔ กำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

พลวัต (Dynamic) มีความหมายถึง ๔ ประการ คือ ๑. เต็มไปด้วยพลังงานและความคิดใหม่ ๆ และการตัดสินใจเพื่อความสำเร็จ ๒. การเคลื่อนไหวหรือเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง ๓. เกี่ยวข้องกับอำนาจหรือพลังซึ่งเป็นสาเหตุให้เกิดการเคลื่อนไหว ๔. กิริยาที่แสดงการกระทำหรือเหตุการณ์ ไม่ใช่แสดงภาวะ^๔

สังคม ซึ่งตรงกับคำภาษาอังกฤษว่า “Society” นิยามไว้ ๒ ประการ (๑) สังคมหมายถึง คนโดยทั่วไปที่ถือได้ว่าเป็นกลุ่ม ๆ หนึ่ง และมีความหมายรวมถึงความสัมพันธ์ทางสังคมทุกอย่างของบุคคลและกลุ่มย่อยภายในกลุ่มใหญ่ขึ้น (๒) สังคมหมายถึงคนจำนวนหนึ่งที่เป็นกลุ่มอิสระจากกลุ่มอื่น (Relatively independent) และสามารถดำรงอยู่สืบเนื่องยาวนานได้ด้วยตนเอง^๕

เถรวาท หมายถึง พระพุทธศาสนานิกายดั้งเดิมที่ถือตามมติของพระเถระในคราวทำสังคายนาครั้งที่ ๑ ซึ่งมีพระมหากัสสปะเป็นประธาน ซึ่งต่อมาได้มีการจารึก และพิมพ์เป็นคัมภีร์ เรียกว่าพระไตรปิฎก มี ๔๕ เล่ม และรวมถึงอรรถกถาฎีกา อนุฎีกา ตลอดจนอรรถโนมัตติ ที่เขียนขึ้นเพื่ออธิบายขยายความโดยยึดแนวพระไตรปิฎกทั้ง ๔๕ เล่มนั้นเป็นสำคัญ

มาร์กซิสต์ (Marxism) หมายถึงลัทธิที่ถือว่า สังคมไม่ว่าจะอยู่ ณ ที่ใดและในสังคมใดจะต้องมีระบบการผลิตรูปใดรูปหนึ่ง ระบบการผลิตที่ว่าจะก่อให้เกิดระบบสังคมการเมือง และวัฒนธรรมที่สอดคล้องกันกับระบบการผลิตของสังคมนั้น ระบบการผลิตย่อมพัฒนาไปตามกาลเวลา และระบบสังคมก็อาจจะเปลี่ยนไปเพื่อให้สอดคล้องกัน แต่ฝ่ายเจ้าของปัจจัยการผลิต ซึ่งจะเป็นผู้ครองอำนาจรัฐด้วย มักจะขัดขืนไม่ยอมเปลี่ยนแปลง แต่จะใช้

^๔LONGMAN dictionary of contemporary English, (Great Britain : clays LTD, 1995), p. 432.

^๕จำนงค์ อธิวัฒน์สิทธิ์ และคณะ, สังคมวิทยา, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เท็กซ์ แอนด์ เจอร์นัล พับลิเคชัน จำกัด ๒๕๔๐), หน้า ๒๕.

อำนาจรัฐปกป้องผลประโยชน์ของตนในสังคมระบบเดิม จึงเกิดการต่อสู้เพื่อเปลี่ยนระบบสังคม ระหว่างผู้ได้เปรียบ คือเจ้าของปัจจัยการผลิตกับผู้เสียเปรียบ คือผู้ใช้แรงงาน^{๑๑}

๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต) ได้กล่าวไว้ในงานนิพนธ์ “พุทธธรรม” ตอนว่า ด้วยไตรลักษณ์ว่า สรรพสิ่งทั้งหลายมีอยู่ในรูปของกระแส ส่วนประกอบแต่ละอย่าง ๆ ล้วนประกอบขึ้นจากส่วนประกอบอื่น ๆ ย่อยลงไป แต่ละอย่างไม่มีตัวตนที่เป็นอิสระ ล้วนเกิดดับต่อกันไปเรื่อย ๆ ไม่เที่ยง ไม่คงที่ ไหลเวียน หมุนเปลี่ยนไป ทั้งนี้เพราะส่วนประกอบแต่ละอย่างเนื่องอาศัยซึ่งกันและกัน งานนิพนธ์ดังกล่าว จึงสะท้อนแนวคิดเรื่องพลวัต ซึ่งผู้วิจัยคิดว่า น่าจะเป็นฐานในการศึกษาเพื่อวิเคราะห์ถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาทได้

สนิท ศรีสำแดง ได้กล่าวไว้ในพุทธปรัชญาว่า พระพุทธศาสนามองสังคมในฐานะเป็นพลวัต โดยได้ยกจักกวัตติสูตร และอัครคัมภีร์สูตรมาพิจารณาในฐานะเป็นพระสูตรที่สะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลง และวิวัฒนาการทางสังคม โดยสรุปว่า การที่สังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงนั้น มีสาเหตุมาจากปัจจัย ๔ ประการ คือ ๑) ผู้นำ ๒) เศรษฐกิจ ๓) ศีลธรรมของคนในสังคม และ ๔) องค์การทางศาสนา

พระมหาสุทนต์ ติสสรวาทิ (นักการเรียน) ได้กล่าวไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “อนิจจตาในพุทธปรัชญาเถรวาท” ว่า ความเปลี่ยนแปลงเป็นลักษณะที่เสมอเหมือนกันของสังขารธรรม สังขารธรรมไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลง เกิดดับอยู่ทุกขณะ ไม่มีความสมบูรณ์พร้อมในตัวเอง เกิดจากส่วนประกอบต่าง ๆ มาประชุมกัน มีความสัมพันธ์เนื่องอาศัยกัน เป็นเหตุเป็นปัจจัยแก่กันและกัน โลกหรือจักรวาลในทัศนะของพุทธปรัชญาจึงอยู่ในฐานะเป็นปัจจัยของกันและกันตามไปด้วย ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่า น่าจะมีการนำประเด็นดังกล่าวมาศึกษาในแง่ความเปลี่ยนแปลงทางสังคม

^{๑๑}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ปรัชญาอังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เท็กซ์ แอนด์ เจอร์นัล พับลิเคชั่น จำกัด ๒๕๔๓), หน้า ๖๐.

Alan Wood and Ted Grant เสนองงานงานนิพนธ์เรื่อง Reason in Revolt : Marxism and Modern Science งานนิพนธ์เรื่องนี้มุ่งเสนอแนวความคิดเรื่องการเปลี่ยนแปลงบนพื้นฐานปรัชญาวิภาษวิธี (Dialectics) ของมาร์กซิสม์ในแง่มุมต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นด้านชีววิทยา วิทยาศาสตร์ ดาราศาสตร์ ปรัชญาและศาสนา เป็นต้น ในการนำเสนอ ผู้เขียนได้พยายามยกข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ในแต่ละสาขามาวิเคราะห์เพื่อให้มองเห็นภาพของปรัชญาวิภาษวิธีของมาร์กซิสม์ ซึ่งผู้วิจัยคิดว่า น่าจะนำมาใช้เป็นแนวทางในการนำเสนอในงานวิจัยชิ้นนี้

Frederick Engels เสนองงานงานนิพนธ์เรื่อง Dialectics of Nature งานนิพนธ์เรื่องนี้เองเกลส์เริ่มบทนำด้วยการยืนยันแนวความคิดในปรัชญากรีกโบราณที่ว่า สรรพสิ่งทั้งหลายเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง และในบทต่อมาก็เริ่มต้นด้วยการนำเอากฎวิภาษวิธีทั้ง ๓ ประการมานั้นย้ำให้เห็นความสำคัญว่า เป็นกฎพัฒนาการทางธรรมชาติอย่างแท้จริง ซึ่งสามารถใช้เป็นพื้นฐานสำหรับการวิจัยครั้งนี้ได้เป็นอย่างดี

๑.๖ ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นงานศึกษาที่ใช้เอกสารเป็นหลักมีข้อมูลเบื้องต้นดังต่อไปนี้

๑. ข้อมูลชั้นปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ปกรณ์วิเสสอื่น ๆ งานเขียนของพุทธปรัชญา งานเขียนของมาร์กซ์และกลุ่มมาร์กซิสม์

๒. ข้อมูลชั้นทุติยภูมิ ได้แก่ วิทยานิพนธ์ งานวิจัย พร้อมทั้งหนังสืออื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

๑.๗ ผลที่คาดว่าจะได้รับการวิจัย

๑. ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในพุทธปรัชญาเถรวาทและมาร์กซิสม์อย่างถูกต้อง

๒. ทำให้ทราบถึงสาเหตุ (ปัจจัย) ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมทั้งสองระบบคือพุทธปรัชญาและมาร์กซิสม์ ในเชิงเปรียบเทียบ

๓. สามารถนำผลการวิจัยไปเป็นข้อมูลการศึกษาค้นคว้าและนำไปใช้เพื่อการพัฒนาสถาบันต่าง ๆ ให้เกิดเป็นประโยชน์สูงสุดตามหลักการของการเปลี่ยนแปลงในพุทธปรัชญาเถรวาท และมาร์กซิสม์

บทที่ ๒

ทฤษฎีพลวัตทางสังคมในทัศนะพุทธปรัชญาเถรวาท

๒.๑ ทฤษฎี และความหมายของการเปลี่ยนแปลง

๒.๑.๑ ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลง

ประเภทคำสอนทางพระพุทธศาสนา ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นตรี สามารถสรุปได้เป็น ๒ ประเภท คือ ๑) ประเภทที่เป็นระบบจริยธรรม ได้แก่ส่วนที่ว่าด้วยเรื่องหลักปฏิบัติสำหรับการอยู่ร่วมกันในสังคม ที่เรียกว่า โลกียธรรม และหลักสำหรับปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นจากพันธนาการหรือกองทุกข์ทั้งปวง ที่เรียกว่า โลกุตตรธรรม ๒) ประเภทที่เป็นสังคหธรรม คือส่วนที่ว่าด้วยธรรมชาติบริสุทธิ เป็นคำสอนที่อธิบายกฎเกณฑ์เกี่ยวกับธรรมชาติของสรรพสิ่งทั้งหลาย ว่าเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และเสื่อมสลายไปอย่างไร ซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับความดี ความชั่ว คำสอนประเภทที่ ๒ นี้มีอยู่ก่อนแล้ว พระพุทธองค์เพียงแต่ทรงค้นพบ (ตรัสรู้) แล้วนำมาบอก นำมาแสดงแก่ชาวโลก ดังพระพุทธพจน์ที่ทรงตรัสยืนยันไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ชาติุนัน
คือความตั้งอยู่ธรรมดา ความเป็นไปธรรมดาก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น^๑

ประเภทคำสอนในส่วนที่ ๒ ซึ่งอธิบายถึงกฎเกณฑ์เกี่ยวกับธรรมชาติของสรรพสิ่งนี้ ทรงแสดงไว้ด้วยหลักธรรม ๒ ประการด้วยกัน คือ หลักไตรลักษณ์ หรือสามัญญลักษณะ และหลักปฏิจจสมุปบาท หรือหลักอิทัปปิจจยตา ทั้ง ๒ ประการนี้ ถือว่าเป็นหัวใจสำคัญ ในการอธิบายถึงความเปลี่ยนแปลงในทัศนะพุทธปรัชญาเถรวาท

ความจริงแล้วหลักธรรม ๒ ประการนี้ ท่านผู้รู้ได้กล่าวว่า เป็นหลักการอันเดียวกัน แต่แสดงไว้คนละแง่หรือคนละแนว เพื่อให้มองเห็นความจริงอันเดียวกัน คือ ไตรลักษณ์มุ่งแสดงลักษณะของสิ่งทั้งหลายให้ปรากฏว่าเป็นอย่างนั้นโดยอาการที่สัมพันธ์กับเหตุปัจจัย ส่วนปฏิจจสมุปบาทมุ่งแสดงถึงความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย จนมองเห็นลักษณะว่า

^๑อง.คิก. (บาลี) ๒๐/๑๓๗/๒๗๘, อัง.คิก. (ไทย) ๒๐/๑๓๗/๓๘๕.

เป็นไตรลักษณ์^๒ ดังนั้น ในการอธิบายเรื่องความเปลี่ยนแปลง ผู้วิจัยจะยึดไตรลักษณ์เป็นหลัก แล้วชี้ให้เห็นความสัมพันธ์อันเกี่ยวเนื่องกันของความเป็นเหตุเป็นปัจจัย ตามหลักปฏิจจสมุปบาท ทั้งนี้เพื่อให้สะดวกและง่ายต่อการเข้าใจ

คำว่า ไตรลักษณ์ ประกอบด้วยคำว่า ไตร+ลักษณะ ไตร แปลว่า ๓ ส่วนคำว่า ลักษณะนั้น ในอภิธรรมมัตถสังคหฎีกา ท่านอธิบายว่า หมายถึง ข้อที่ควรกำหนด หรือเป็นเครื่องสำหรับกำหนด^๓ ซึ่งเป็นการบ่งถึงข้อเท็จจริงเกี่ยวกับธรรมชาติของสิ่งที่มีอยู่^๔ หรือสิ่งที่สามารถพบได้ในสิ่งที่มีอยู่ เช่น ร้อน เป็นลักษณะทั่วไปที่พบได้ในไฟ เราจึงเข้าใจธรรมชาติของไฟได้จากความร้อน เป็นต้น

ดังนั้นเมื่อรวมกันเข้า คำว่า ไตรลักษณ์ จึงแปลว่า เครื่องกำหนดหมาย ๓ ประการ หรือ ข้อที่ควรกำหนด ๓ ประการ เครื่องกำหนดหมาย หรือข้อควรกำหนดนี้ท่านกล่าวว่า เป็นลักษณะทั่วไปของสรรพสิ่ง จึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สามัญญลักษณะ คือลักษณะที่เสมอกันแก่สังขารทั้งปวง^๕

อนึ่ง เมื่อกล่าวถึงคำว่า สังขารทั้งปวง ผู้ที่ได้เคยศึกษาพระพุทธศาสนาจะคุ้นกับคำนี้ เพราะจะพบบ่อย ๆ ในคัมภีร์ ทั้งพระบาลี คือพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา ตลอดจนคัมภีร์อธิบายหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาโดยทั่วไป แต่เพื่อความเข้าใจตรงกันในที่นี้ จึงขอหยิบยกมากล่าวเพียงเล็กน้อย

คำว่า สังขารทั้งปวง (สพฺเพ สงฺขารา) มุ่งหมายเอาทั้งอุปาทินกสังขาร (สังขารที่มีใจครอง) และอนุปาตินกสังขาร (สังขารที่ไม่มีใจครอง) เพราะอยู่ภายใต้การปรุงแต่งของเหตุ

^๒ พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พุทธธรรม, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๖๗.

^๓ อภิธรรมมัตถสังคหบาลี และอภิธรรมมัตถวิภาวินีฎีกา แปล, (มหามกุฏราชวิทยาลัย จัดพิมพ์ถวายเป็นมหาราชานุสรณ์ เฉลิมพระเกียรติ ๕ ธันวาคม ๒๕๐๖), หน้า ๔๖๐.

^๔ Peter Della Santine, *The Tree of Enlightenment*, (Taipei : Chico Dharma Study Foundation, 1997), p. 105.

^๕ พ.อ.ปิ่น มุทุกันต์, แนวสอนธรรมะตามหลักสูตรนักธรรมตรี, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๓๗๒. (ผู้วิจัยใช้คำว่าสรรพสิ่งในความหมายเดียวกับสังขาร เพราะเพ่งเอาสิ่งทุกชนิดที่มีปัจจัยปรุงแต่ง)

และปัจจัย คือไม่สามารถดำรงอยู่ได้เพียงลำพัง ต้องอาศัยปัจจัยอื่นๆ ในการดำรงอยู่ ใน
 วิสุทธิมรรคจึงกล่าวถึงธรรมชาติของสังขารว่า มีการประสมกันเป็นลักษณะ^๖

ดังนั้น เมื่อพิจารณาจากบทนิยามดังกล่าวข้างต้น จึงทำให้สรุปได้ว่า ยกเว้นเพียง
 พระนิพพานอย่างเดียว^๗ ที่เหลือนอกจากนั้น รวมอยู่ในคำว่า สังขารทั้งปวงทั้งสิ้น ทั้งนี้
 เพราะพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น ได้ แบ่งสรรพสิ่งในจักรวาลทั้งสิ้นออกเป็น ๒ ประเภทคือ^๘

๑. สังขตธรรม คือสิ่งที่ถูกปรุงแต่ง เป็นสถานะที่มีปัจจัยปรุงแต่ง หรือแต่งสรร
 ขึ้น การปรากฏขึ้น การตั้งอยู่ และการดับไป จึงเป็นไปตามเงื่อนไขของเหตุและปัจจัย ภาวะ
 ของสังขตธรรมนี้จะครอบคลุมถึงส่วนที่เป็นรูปธรรม และนามธรรม ทั้งที่เป็นโลกียะ แลโลกุตระ
 (ยกเว้นพระนิพพาน)

สังขตธรรม มีลักษณะเป็นของตนเอง คือ มีความเกิดขึ้นปรากฏ ความดับสลาย
 ปรากฏ และเมื่อตั้งอยู่ ความเปลี่ยนแปลงปรากฏ^๙ สิ่งใดก็ตามที่มีลักษณะทั้ง ๓ ประการดัง
 กล่าว สิ่งนั้นจัดเป็นสังขตธรรม

๒. อสังขตธรรม ได้แก่สิ่งที่ไม่ถูกปรุงแต่ง ไม่มีปัจจัย หรือไม่ได้เกิดขึ้นเพราะ
 การปรุงแต่ง ดังนั้นจึงไม่เป็นไปตามเงื่อนไขของปัจจัย ในที่นี้ ได้แก่พระนิพพาน อสังข
 ธรรมนี้มีลักษณะเฉพาะของตนเองคือ ความเกิดขึ้นไม่ปรากฏ ความดับสลายไม่ปรากฏ เมื่อ
 ตั้งอยู่ ความแปรไม่ปรากฏ^{๑๐}

ต่อไปนี้จะได้กล่าวถึงไตรลักษณ์ หรือสามัญญลักษณะที่ละข้อ เพื่อชี้ให้เห็นถึง
 กระบวนการเปลี่ยนแปลง และความเป็นเหตุเป็นปัจจัยที่เชื่อมโยงเป็นเนื้อเดียวกันทั้ง ๓
 ลักษณะดังกล่าวแล้วข้างต้น

^๖วิสุทธิมรรค แปล ภาค ๓ ตอน ๑ (กรุงเทพ ฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑), หน้า ๖๕.

^๗นิพพานจัดเป็น “วิสังขาร” คือพ้นจากสภาพการถูกปรุงแต่ง

^๘ดูรายละเอียดในพระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), ไตรลักษณ์, (กรุงเทพ ฯ : มูลนิธิพุทธธรรมจัด
 พิมพ์, ๒๕๓๔), หน้า ๑๐-๑๓.

^๙อง. คิก. (บาลี) ๒๐/๔๗/๑๔๖, อัง. คิก. (ไทย) ๒๐/๔๗/๒๐๕.

^{๑๐}อง. คิก (บาลี) ๒๐/๔๘/๑๔๖, อัง.คิก. (ไทย) ๒๐/๔๘/๒๐๕.

๑. อนิจจัง

อนิจจัง ตรงข้ามกับคำว่า นิจจัง นิจจัง แปลว่า เที่ยงแท้ แน่นนอน ไม่เปลี่ยนแปลง ไม่แปรผัน อนิจจัง แปลว่า สิ่งไม่เที่ยง ไม่แน่นอน เปลี่ยนแปลง แปรผัน บางครั้งท่านก็ใช้คำว่า อนิจจตา แปลว่า ความไม่เที่ยง คำต้นเป็นการระบุถึงเบญจขันธ์ ส่วนคำหลังเป็นการระบุถึงสถานะที่ปรากฏแก่เบญจขันธ์ ในพระบาลี ชุตตกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค ท่านแสดงไว้ว่า ชื่อว่าไม่เที่ยง เพราะมีสถานะสิ้นไป^{๑๑} ในคัมภีร์ วิสुทธิมรรค ท่านได้ให้คำอธิบายเพิ่มเติมไว้ว่า

อนิจจะได้แก่ขันธ์ ๕ เพราะเหตุไร ? เพราะเกิดขึ้นและเสื่อมไป และแปรเป็นอย่างอื่น หรือเพราะมีแล้วกลับไม่มี ความ เป็นสภาพตั้งขึ้นเสื่อมไป แปรเป็นอย่างอื่น หรืออาการประหลาด ได้แก่มิแล้วกลับไม่มี ชื่อว่า อนิจจลักษณะ^{๑๒}

ในคัมภีร์อรรถกถา ท่านแสดงความเป็นเหตุเป็นผลของความเป็นอนิจจังไว้ ๔ ประการด้วยกันคือ

๑. เพราะเป็นไปโดยการเกิด และการสลาย คือเกิดดับ ๆ มีแล้วก็ไม่มี (อุปฺปาตว ยฺยปฺปวตฺติโต)

๒. เพราะเป็นของแปรปรวน คือเปลี่ยนแปลง แปรสภาพไปเรื่อย ๆ (วิปริณาม โต)

๓. เพราะเป็นของชั่วคราว อยู่ได้ชั่วขณะ ๆ (ตาวกालิกโต)

๔. เพราะแย้งต่อความเที่ยง คือ สภาพะของมันที่เป็นสิ่งไม่เที่ยงนั้น ขัดกันอยู่เอง ในตัวกับความเที่ยง หรือโดยสภาพะของมันเองก็ปฏิเสธความเที่ยงอยู่ในตัว เมื่อมองดูรู้เห็น ตรงตามสภาพะของมันแล้ว ก็จะหาไม่พบความเที่ยง (นิจุปฺปฏิกุเขปโต)^{๑๓}

^{๑๑} จุ.ปฏฺ. (บาลี) ๓๑/๔๘/๕๕, จุ.ปฏฺ. (ไทย) ๓๑/๔๘/๗๕.

^{๑๒} พระวิริยธรรมนุณี (ผู้แปล) วิสุทธิมรรค เล่ม ๖, (พระนคร : ศ. ธรรมภักดี จัดพิมพ์, ๒๔๕๘), หน้า ๕.

^{๑๓} วิสุทธฺ. ๓/๒๔๖, ม.อ. ๒/๑๕๐, วิภงฺก. อ. ๖๒ อ้างใน พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๗๐/๕.

อนึ่ง เราสามารถมาอธิบายอนิจจังในแง่ของความเป็นสาเหตุ หรือเป็นปัจจัยที่มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันเกิดขึ้นเป็นกระแส เป็นการอธิบายหลักอนิจจัง โดยผ่านมุมมองของปฏิจสมุปบาท ซึ่งผู้วิจัยขอเริ่มต้นที่อวิชา

อวิชา หมายถึงความไม่รู้ความจริงของชีวิตว่า ชีวิต คือ ชั้น ๕ อายุคนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ สัจจะ ๔ ความไม่รู้ความจริงในสิ่งทั้งปวงเหล่านี้ เป็นสาเหตุให้ทุกข์เกิดจากสาเหตุที่ว่าอวิชาเป็นปัจจัยให้เกิด กายสังขาร วจิตสังขาร และจิตตสังขาร เพราะสังขารทั้ง ๓ อย่าง เป็นของไม่เที่ยง มีความผันแปร เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ดังพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ว่า

เพราะอวิชา	เป็นปัจจัย	สังขารจึงมี
เพราะสังขาร	เป็นปัจจัย	วิญญานจึงมี
เพราะวิญญาน	เป็นปัจจัย	นามรูปจึงมี
เพราะนามรูป	เป็นปัจจัย	สพายตนะจึงมี
เพราะสพายตนะ	เป็นปัจจัย	ผัสสะจึงมี
เพราะผัสสะ	เป็นปัจจัย	เวทนาจึงมี
เพราะเวทนา	เป็นปัจจัย	ตัณหาจึงมี
เพราะตัณหา	เป็นปัจจัย	อุปาทานจึงมี
เพราะอุปาทาน	เป็นปัจจัย	ภพจึงมี
เพราะภพ	เป็นปัจจัย	ชาติจึงมี
เพราะชาติ	เป็นปัจจัย	ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส

และอุปายาสจึงมี”^{๑๔}

จากพุทธพจน์ข้างต้นย่อมเป็นเครื่องยืนยันได้ว่า ความที่อวิชาก็ดี สังขารก็ดี วิญญานก็ดี นามรูปก็ดี สพายตนะก็ดี ผัสสะก็ดี เวทนาจึงมี ตัณหาจึงมี อุปาทานจึงมี ภพจึงมี ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสก็ดี เป็นปัจจัยให้กันและกันเกิดขึ้น ตั้งอยู่ คับไป มีลักษณะเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยงแท้ ไม่แน่นอน มีความผันแปร เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา จึงได้ชื่อว่า อนิจจลักษณะ

แม้ปัจจัยที่เป็นเครื่องเกื้อหนุน หรือเป็นสิ่งที่เกื้อหนุน ให้สรรพสิ่งทั้งปวงเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปนั้น ก็ไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาเช่นกัน เหตุที่ให้ความหมายของ

^{๑๔}สัง.นิ. (ไทย) ๑๖/๑/๒.

ปัจจัยว่า เป็นเครื่องเกื้อหนุน ก็เพื่อแสดงให้เห็นว่า การเกิดขึ้นตั้งอยู่และเปลี่ยนแปลงของสิ่งหนึ่งย่อมต้องอาศัยปัจจัยหลายอย่างเกื้อหนุน เช่น เหตุการณ์ฝนตก เกิดขึ้นได้เพราะอาศัยปัจจัยหลายอย่างนับตั้งแต่ ความร้อนจากดวงอาทิตย์เผาไหม้ให้ระเหยกลายเป็นไอ ไอน้ำก็ไปจับกลุ่มเป็นก้อนเมฆ และเมฆนั้นก็กลั่นตัวลงมาเป็นน้ำฝน ตกลงมาขังอยู่บนโลก

เหตุที่ให้ความหมายของปัจจัยว่า สิ่งเกื้อหนุน ก็เพื่อแสดงให้เห็นว่าปัจจัยที่เป็นหลักตัวหนึ่งที่เกื้อหนุนอย่างสำคัญ แต่ในความเป็นจริงแล้ว ปัจจัยหลักตัวนั้นก็ใช่ว่าจะดำรงอยู่ได้อย่างโดด ๆ ตามลำพัง ยังคงมีปัจจัยตัวอื่น ๆ เข้ามาช่วยสนับสนุน เช่น ดินเป็นปัจจัยหลักให้ต้นไม้ได้อาศัยยืนต้นเจริญงอกงาม น้ำ ปุ๋ย และสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ อาทิ ลม ไฟ อากาศ เป็นปัจจัยรอง^๕ ต่อจากนี้ไปจะกล่าวถึงลักษณะอาการที่เป็นเหตุปัจจัย ขอให้พิจารณาคำอธิบายปัจจัย ๒๔ ประเภทโดยย่อดังนี้^๖

(๑) เหตุปัจจัย หมายถึง ผลที่มีความโลภเป็นปัจจัย ให้ดำเนินไปได้ คือ ให้เจริญงอกงาม ซึ่งเป็นเหตุให้ทำกรรม เปรียบเหมือน ต้นไม้ที่เจริญงอกงามได้ เพราะมีรากดูดอาหาร

(๒) อารัมมณปัจจัย หมายถึง ปัจจัยที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวให้องค์ธรรมอื่น ๆ เกิดขึ้น เปรียบเหมือน ไม้เท้าเป็นปัจจัยให้คนยึดเหนี่ยวเพื่อลุกขึ้นยืนได้

(๓) อธิปติปัจจัย หมายถึง ปัจจัยที่เป็นหัวหน้า ทำหน้าที่ให้องค์ธรรมอื่น ๆ เกิดตาม เปรียบเหมือน หัวหน้าโจร นำโจรผู้เป็นบริวารออกไป

(๔) อนันตรปัจจัย หมายถึง ปัจจัยที่มีลักษณะอาการเป็นเครื่องเกื้อหนุนให้องค์ธรรมอื่น ๆ ที่เหมาะสมเกิดขึ้นต่อจากตน โดยไม่ถูกขัดขวางในระหว่างการเกิดขึ้นในขณะนั้น เปรียบเหมือน หัวหน้างานสนับสนุนให้ลูกน้องที่รองจากตน ขึ้นเป็นหัวหน้าแทน เมื่อตนพ้นจากตำแหน่ง

(๕) สมันตรปัจจัย หมายถึง ปัจจัยที่มีลักษณะอาการเป็นเครื่องเกื้อหนุนและช่วยเร่งกระตุ้นให้องค์ธรรมอื่น ๆ ที่เหมาะสมเกิดขึ้นต่อจากตนให้เกิดเร็วขึ้น โดยไม่ถูกขัด

^๕บรรจบ บรรณรุจิ, ปฏิกิจสมุปปาท, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร : พรบุญการพิมพ์ ๒๕๓๘), หน้า ๘๕.

^๖ดูรายละเอียดใน อภิธัมมัตถสังคหบาลีและอภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกาแปล, (มหามกุฏราชวิทยาลัย จัดพิมพ์ถวายเป็นมหาราชานุสรณ์ เฉลิมพระเกียรติ ๕ ธันวาคม ๒๕๐๖), หน้า ๔๐๐-๔๐๘, บรรจบ บรรณรุจิ, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๖-๘๗.

ขวาง และไม่แบ่งแยกว่า นี่เป็นธรรมมีในเบื้องบน นี่เป็นธรรมมีในเบื้องล่าง หรือนี่เป็นธรรมมีโดยรอบ เปรียบเหมือนหัวหน้างานสนับสนุนให้ลูกน้องที่มีความเหมาะสมขึ้นเป็นหัวหน้าแทน เมื่อตนพ้นจากตำแหน่ง โดยไม่แบ่งแยกเรื่องวิวุธติ

(๖) สหชาติปัจจัย หมายถึง ปัจจัยที่มีลักษณะอาการเกื้อหนุนให้องค์ธรรมอื่น ๆ เกิดร่วมกับตน เมื่อตนไม่เกิด ธรรมอื่นที่จะเกิดร่วมกับตนก็ไม่เกิด เปรียบเหมือน ประทีปเป็นปัจจัยให้เกิดแสงสว่าง

(๗) อัญญมัญญปัจจัย หมายถึง ปัจจัยที่มีลักษณะอาการเกื้อหนุนให้กันและกันเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และเปลี่ยนแปลง โดยต่างฝ่ายต่างเกื้อหนุนกันและกัน เปรียบเหมือน ไม้ ๓ อัน ค้ำยันกันและกันไว้ไม่ให้ล้ม

(๘) นิสสยปัจจัย หมายถึง ปัจจัยที่มีลักษณะอาการเป็นที่อาศัยให้องค์ธรรมอื่นเกิดขึ้น เปรียบเหมือน แผ่นผ้าเป็นที่รองรับ จิตรกรรม หรือแผ่นดินเป็นที่รองรับ ต้นไม้ และภูเขา

(๙) อุปนิสสยปัจจัย หมายถึง ปัจจัยที่มีลักษณะอาการเป็นที่อาศัยให้องค์ธรรมอื่นเกิดอย่างมั่นคง เปรียบเหมือน คนแข็งแรงให้คนอ่อนแอได้อาศัย เพื่อให้คนอ่อนแอเกิดความมั่นใจ

(๑๐) ปุเรชาติปัจจัย หมายถึง ปัจจัยที่มีลักษณะอาการเกิดก่อน แล้วสนับสนุนให้องค์ธรรมอื่น ๆ เกิดตามมาด้วย เปรียบเหมือน หลอดไฟเกิดก่อน แล้วเป็นปัจจัยให้แสงไฟเกิดตาม

(๑๑) ปังจชาติปัจจัย หมายถึง ปัจจัยที่มีลักษณะอาการเกิดทีหลัง แต่เป็นปัจจัยสนับสนุนองค์ธรรมที่เกิดก่อนให้คงอยู่ เปรียบเหมือน บุตรที่เลี้ยงดูบิดามารดา

(๑๒) อาเสวนปัจจัย หมายถึง ปัจจัยที่มีลักษณะอาการสนับสนุนองค์ธรรมอื่น ที่มีความคุ้นเคยเป็นพื้นฐานให้เกิดขึ้น เปรียบเหมือน การสาธยายพระสูตรบ่อยครั้งเข้า ก็เป็นปัจจัยให้เกิดความทรงจำ

(๑๓) กัมมปัจจัย หมายถึง ปัจจัยที่มีลักษณะอาการเป็นกรรม องค์ธรรมคือ เจตนาที่เป็นเหตุให้เกิดการกระทำเป็นปัจจัยสนับสนุนให้เกิดวิบากชั้นฐ์ เปรียบเหมือน กล้องถ่ายภาพที่บันทึกภาพไว้ในฟิล์ม

(๑๔) วิปากปัจจัย หมายถึง ปัจจัยที่มีลักษณะอาการเป็นวิปากชั้น ๓ อย่างที่เหลือเกิด และเป็นปัจจัยให้เกิดรูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน เปรียบเหมือน फिल्मที่บันทึกภาพไว้ เมื่อล้างแล้วอัดออกมาก็เป็นภาพเหมือนกับตัวจริงของจริง

(๑๕) อาหารปัจจัย หมายถึง ปัจจัยที่มีลักษณะอาการเป็นอาหารคือ คำข้าว (กาวพิงการอาหาร) เกื้อหนุนรูปคือร่างกาย และอาหารที่เป็นนาม คือ ผัสสะ (ผัสสาหาร) เป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา ความพอใจ (มโนสัจเจตนาหาร) เป็นปัจจัยให้เกิดความคิด การพูด การกระทำ และการรับรู้ (วิญญาณ) เป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป

(๑๖) อินทริยปัจจัย หมายถึง ปัจจัยที่มีลักษณะอาการเป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน เป็นปัจจัยให้องค์ธรรมอื่น ๆ เกิด ทั้งที่เป็นรูปและนาม

(๑๗) ฌานปัจจัย หมายถึง ปัจจัยที่มีลักษณะอาการเป็นองค์ฌาน คือมี วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคตา เป็นปัจจัยให้เกิดนามที่เกี่ยวกับฌาน และรูปที่มีฌานนั้นเป็นสมุฏฐาน

(๑๘) มัคคปัจจัย หมายถึง ปัจจัยที่มีลักษณะอาการเป็นองค์มรรค หมายถึงเอามรรคมีองค์ ๘ เป็นปัจจัยให้เกิดนามที่เกี่ยวกับมรรคและรูปที่มีมรรคนั้นเป็นสมุฏฐานในขณะปัจจุบัน

(๑๙) สัมปยุตตปัจจัย หมายถึง ปัจจัยที่มีลักษณะอาการประกอบเข้าด้วยกัน หมายถึง ๔ มี เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ต่างเป็นปัจจัยให้กันและกันเกิดขึ้นโดยประกอบเข้าด้วยกัน เปรียบเหมือน ไฟแสงสว่าง และความร้อน ที่ประกอบเข้าด้วยกัน

(๒๐) วิปยุตตปัจจัย หมายถึง ปัจจัยที่มีลักษณะอาการแยกจากกัน เป็นองค์ธรรมที่มีสภาวะต่างกัน แต่เป็นปัจจัยให้กันและกันเกิด รูปเป็นปัจจัยให้เกิดนาม นามเป็นปัจจัยให้เกิดรูป

(๒๑) อตติปัจจัย หมายถึง ปัจจัยที่มีลักษณะอาการที่ตัวเองคงอยู่ด้วย คอยเกื้อหนุนด้วย เป็นองค์ธรรมที่มีสภาวะต่างกัน แต่เป็นปัจจัยให้กันและกันเกิด รูปเป็นปัจจัยให้เกิดนาม นามเป็นปัจจัยให้เกิดรูป และองค์ธรรมที่มีสภาวะอย่างเดียวกัน เป็นปัจจัยให้องค์ธรรมที่มีสภาวะอย่างเดียวกันเกิด นามเป็นปัจจัยให้เกิดนาม

(๒๒) นัตติปัจจัย หมายถึง ปัจจัยที่มีลักษณะอาการเกื้อหนุนองค์ธรรมอื่น ทั้งที่ตัวเองมิได้คงอยู่ จิตและเจตสิกที่ดับไปแล้ว แต่ยังเป็นปัจจัยเกื้อหนุนจิตและเจตสิกที่กำลังเกิดขึ้นต่อจากตน เปรียบเหมือน เจ้านายที่เพิ่งพ้นจากตำแหน่งหน้าที่ แต่ยังสามารถสนับสนุนลูกน้องให้ทำงานอยู่ได้

(๒๓) วิคตปัจจย หมายถึง ปัจจยที่มีลักษณะอาการเกือหนุนองค์ธรรมอื่น ทั้งที่ตัวเองพ้นไปแล้ว จิตและเจตสิกที่ดับไปนานแล้ว แต่ยังเป็นปัจจยเกือหนุนจิตและเจตสิกที่กำลังเกิดขึ้นได้อยู่ เปรียบเหมือน เจ้านายที่พ้นจากตำแหน่งหน้าที่ไปนานแล้ว แต่ยังสามารถสนับสนุนลูกน้องให้ทำงานอยู่ได้

(๒๔) อวิคตปัจจย หมายถึง ปัจจยที่มีลักษณะอาการคอยเกือหนุนองค์ธรรมอื่น เพราะตนยังมีได้พ้นไป คือจิตและเจตสิกที่ค่อย ๆ ดับ แต่ยังไม่หมดสภาพ ยังเป็นปัจจยเกือหนุนจิตและเจตสิกที่กำลังเกิดขึ้นได้อยู่ เปรียบเหมือน เจ้านายที่ใกล้จะพ้นจากตำแหน่งหน้าที่ แต่ยังสามารถสนับสนุนให้ลูกน้องทำงานอยู่ได้

พุทธพจน์แสดงปฏิจจสมุปบาท หรือหลักการที่สิ่งทั้งหลายเกิดมีขึ้นเพราะอาศัยกันและกัน เป็นเหตุเป็นผลในรูปของอิทัปปัจจยตา ซึ่งอีกชื่อหนึ่ง แปลว่า ภาวะที่มีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจย ในฐานะเป็นกฎธรรมชาติ ซึ่งมีเนื้อหาโดยสรุปแก่นที่สำคัญว่า ภิกขุทั้งหลาย ตถตา ภาวะที่เป็นอย่างนั้น อวิตถตา ภาวะที่ไม่คลาดเคลื่อนไปได้ อนัญญตถตา ภาวะที่ไม่เป็นอย่างอื่น หลักอิทัปปัจจยตา ดังกล่าวมานี้เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท

เพื่อพิเคราะห์ให้ชัดเจนถึงกฎธรรมชาตินี้โดยคิดถึงความสัมพันธ์ระหว่างเหตุการณ์ ๒ เหตุการณ์ คือ (ก) ซึ่งเป็นการกระทำหรือกรรม ซึ่งทำให้ (ข) ซึ่งเป็นผลหรือวิบากซึ่งอาศัย (ก) จึงเกิดขึ้น

คำว่า ตถตา หมายความว่า เมื่อ (ก) เกิดขึ้น (ข) จะต้องเกิดขึ้นตามมาเสมอ

คำว่า อวิตถตา ซึ่งมีทั้งคำว่า อ และ วิ จึงเท่ากับเป็นการปฏิเสธซ้อนปฏิเสธ ซึ่งแปลความหมายได้ว่า ไม่เป็นเช่นนั้นไม่ได้

ดังนั้นการกล่าว อวิตถตานี้ เป็นการเน้นให้เห็นว่า เมื่อมี (ก) หรือเมื่อ (ก) เกิดขึ้นจะต้องมี (ข) หรือ (ข) จะต้องเกิดตามมาโดยแน่นอน ไม่เป็นเช่นนั้นไม่ได้ เป็นการเน้นความเฉียบขาดของหลักการแห่งความเป็นเหตุเป็นผล

เพียงเท่านี้ยังไม่พอ ยังเสริมด้วยคำว่า อนัญญตถตา ซึ่งเป็นคำสมาส ซึ่งมีความหมายว่า เมื่อมี (ก) หรือ (ก) เกิดขึ้นต้องมี (ข) หรือ (ข) ต้องเกิดขึ้น จะมี (ค) หรือ (ง) หรือสิ่งอื่นใด เกิดขึ้นตามมาไม่ได้ เป็นการยืนยันสำคัญความสัมพันธ์ที่เป็นเหตุผลระหว่าง (ก) กับ (ข) อย่างชัดเจนว่า กฎธรรมชาติของความเป็นเหตุเป็นผลเป็นเช่นนั้น^{๑๖}

^{๑๖}ระวี ภาวิไล, อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่, (กรุงเทพฯ : บริษัทธรรมสาร, ๒๕๓๘), หน้า ๖๖-๖๗.

หรือแม้แต่การอธิบายถึงปรากฏการณ์ทางสังคมในแวดวงวิชาการ ถ้าเพ่ง หรือ มุ่งอธิบายถึงความเปลี่ยนแปลงทางสังคม เราก็จะพบคำอธิบายในลักษณะดังกล่าวได้เช่น เดียวกัน หนังสือชื่อ “ความเป็นอนิจจังของสังคม” เป็นตัวอย่างในเรื่องนี้ได้เป็นอย่างดี

ตอนหนึ่งในหนังสือเล่มนี้ ได้กล่าวถึงความเป็นไปของสังคมว่ามีลักษณะเปลี่ยนแปลง มีความเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา ขอให้พิจารณาข้อความต่อไปนี้เป็นอย่าง

๑

สิ่งทั้งหลายในโลกนี้มีได้คงอยู่กับที่ ทุกสิ่งมีการเคลื่อนไหว เปลี่ยนแปลงอย่างไม่หยุดยั้ง ชีวิตย่อมมีด้านบวกกับด้านลบมีส่วน ใหม่ที่กำลังเจริญงอกงาม กับส่วนเก่าที่เสื่อม ซึ่งกำลังดำเนินไปสู่ ความสลายแตกดับ มนุษย์สังคมก็ดำเนินไปตามกฎแห่งอนิจจัง คือมีสภาวะเก่าดำเนินไปสู่ความเสื่อมสลายและสภาวะใหม่กำลัง เจริญขึ้น^{๔๔}

๒

มนุษย์สังคม หรือเรียกสั้น ๆ ว่า สังคม ก็มีอาจหลีกเลี่ยงให้พ้น ไปจากกฎแห่งอนิจจังดังกล่าวข้างต้น กล่าวคือ สังคมมีอาการ เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงไปอย่างไม่หยุดยั้ง สังคมมีด้านบวกกับ ด้านลบภายในสังคมนั่นเอง คือมีสภาวะใหม่ที่เจริญงอกงามและ สภาวะเสื่อม ซึ่งดำเนินไปสู่ความสลายแตกดับ^{๔๕}

อนึ่ง อนิจจังนี้สะท้อนให้เห็นว่า พุทธปรัชญานั้น มองสรรพสิ่งทั้งหลายในโลก (รวมทั้งนอกโลก นอกจักรวาลด้วย) ว่า ล้วนมีสภาวะอย่างเดียวกันคือ ไม่เที่ยงแท้ ไม่แน่นอน มีการเปลี่ยนแปลง แปรผันอยู่ตลอดเวลา ในพระบาลีและในอรรถกถา มีคำอธิบาย

^{๔๔}ปรีดี พนมยงค์, ความเป็นอนิจจังของสังคม, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เกษียณทอง, ๒๕๐๑), หน้า ๑๑.

^{๔๕}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐.

เกี่ยวกับโลกชีวิต จิต วิญญาณ ในลักษณะเดียวกันทั้งหมด คือ ไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลง เช่น ท่านอุปมาชีวิตเหมือนหยาดน้ำค้าง เหมือนพยับแดด^{๒๐} เหมือนรอยขีดในน้ำ^{๒๑} เป็นต้น

ความที่พุทธปรัชญามองโลก ชีวิต และสรรพสิ่งในลักษณะเช่นนี้ จึงได้ชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า ขณิกวาท คือทัศนะการมองโลกแบบหลักอนิจจัง คือมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ทุกขณะ เป็นการแยกแยะปรากฏการณ์ตามลำดับความสืบทอดแห่งเหตุปัจจัย ซอยออกไปเป็นแต่ละขณะ ให้มองเห็นตัวเหตุปัจจัยที่แท้จริง ไม่ถูกหลงให้จับเหตุปัจจัยสับสน

อนึ่ง ความจริงดังกล่าวข้างต้น เป็นความจริงขั้นปรมาตม ยากที่จะเข้าใจในแนวลึก วิธีการที่จะเข้าใจได้ง่ายขึ้น ท่าน^{๒๒} จึงเสนอประเด็นให้เราพิจารณา ๓ ประการ คือ

๑. ให้วิเคราะห์กระบวนการของความเปลี่ยนแปลงนั้นโดยละเอียดทั้ง ๓ ขณะ คือ การเกิดขึ้น (อุปาทะ) การดำรงอยู่ (ฐิติ) และการดับไป (กัมมะ) ซึ่งสามารถพบได้ทั่วไปจากสุภายิตที่ปรากฏในคัมภีร์บาลี และอรรถกถาในที่ต่าง ๆ เป็นต้นว่า “ดอกปทุมชื้อโกกนทบานแต่เช้าตรู่ ย่อมเหี่ยวแห้งไปด้วยแสงอาทิตย์นั้นใด สัตว์ทั้งหลาย ผู้เข้าถึงความเป็นมนุษย์ ย่อมเหี่ยวแห้งไปด้วยกำลังกล้าแห่งชรานั้นนั่น”^{๒๓} “กาลล่วงเลยไป ก็นั่นผ่านไป ช่วงแห่งวัยละไปตามลำดับ บุคคลพิจารณาเห็นภยันนี้ในมรณะ ควรทำบุญที่นำความสุขมาให้”^{๒๔} “ชีวิตถูกชรานำเข้าไป อายุจึงสั้น ผู้ที่ถูกชรานำเข้าไปแล้ว ไม่มีเรื่องด้านทาน บุคคลพิจารณาเห็นภยันนี้ในมรณะ ควรทำบุญที่นำความสุขมาให้”^{๒๕} เป็นต้น พระพุทธเจ้าจึงสอนให้เราพิจารณา ดังพระบาลีว่า

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นความเกิด และความดับใน
อุปาทานชั้น ๕ ว่า รูปเป็นดังนี้ ความเกิดขึ้นแห่งรูปเป็นดังนี้ ความ
ดับแห่งรูปเป็นดังนี้ เวทนาเป็นดังนี้ ... สัญญาเป็นดังนี้ ... สังขาร

^{๒๐} ธรรมปทฎฐกาถา ตติโย ภาค, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๔ (แผนุพนม, มิริจิมม)

^{๒๑} อัง. สดุดก.(บาลี) ๒๓/๓๔/๑๑๓, อัง. สัตตกะ. (ไทย) ๒๓/๓๔/๑๖๘.

^{๒๒} สนิท ศรีสำแดง, พุทธปรัชญา, (กรุงเทพมหานคร : นิลนาราการพิมพ์, ๒๕๓๕), หน้า ๕๐.

^{๒๓} สัง.ส.อ. ๑/๒/๓๔๐/ ๓๒๐.

^{๒๔} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๑๐๘/๓๕, สัง.ส. (ไทย) ๑๕/๑๐๘/๑๒๐.

^{๒๕} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๑๐๐/๖๔, สัง.ส. (ไทย) ๑๕/๑๐๐/๑๐๖.

เป็นดังนี้ ... วิญญาณเป็นดังนี้ ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณเป็นดังนี้
ความดับแห่งวิญญาณเป็นดังนี้^{๒๖}

๒. ให้สังเกตโดยการพิจารณาเวลาแห่งการมีอยู่ของปรากฏการณ์นั้น ๆ กล่าว
คือ ให้มองสรรพสิ่งเป็นเพียงปรากฏการณ์ แม้มีอยู่ชั่วขณะ ก็ไม่ได้มีอยู่จริง เป็นเพียงสิ่งที่เกิด
จากการปรุงแต่ง ขอให้พิจารณาคำที่ท่านอธิบายไว้ในคัมภีร์อรรถกถาสัมโมหวิโนทนีปกรณ์
ดังต่อไปนี้เป็นตัวอย่าง

...สัญญา เป็นเช่นกับพยับแดด ด้วยอรรถว่า ไม่มีสาระ และ
ด้วยอรรถว่า เข้าถึงความเป็นของอันบุคคลถือเอาไม่ได้ เพราะใคร ๆ
ไม่อาจถือเอาพยับแดดนั้นมาเพื่อค้ำ หรือเพื่ออาบ หรือเพื่อใส่ให้
เต็มภาชนะได้...

...พยับแดดย่อมเปลี่ยนแปลงไป คือย่อมปรากฏเหมือนกำลัง
คลื่นเกิดขึ้นเองฉับใด แม้สัญญาอันต่างโดยสัญญาว่ามีสีเขียว
เป็นต้นก็ฉับนั้น ย่อมผันแปร เปลี่ยนแปลงไป เพื่อต้องการเสวย
อารมณ์มีของสีเขียวเป็นต้น....^{๒๗}

๓. ให้ลงมือปฏิบัติ การลงมือปฏิบัติจะทำให้เรารู้ชัดตามความเป็นจริงว่า สิ่งใด
ไม่เที่ยง สิ่งนั้นย่อมเป็นทุกข์ คือมีความแปรปรวนเป็นธรรมดา สิ่งใดมีความแปรปรวน ย่อม
แสดงให้เห็นว่า สิ่งนั้นไม่มีตัวตนที่แท้จริง เป็นแต่เพียงสภาวะที่ปัจจัยปรุงแต่ง หรือประกอบ
ขึ้นในช่วงเวลาใด เวลาหนึ่งเท่านั้น ดังพระพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นอนัตตา...
เวทนาเป็นอนัตตา...สัญญาเป็นอนัตตา...สังขารเป็นอนัตตา....วิญญาณเป็นอนัตตา ถ้า
วิญญาณนี้จักเป็นอัตตาแล้วไซ้ วิญญาณนี้ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และบุคคลพึงได้ใน
วิญญาณว่า วิญญาณของเราจะเป็นอย่างนี้ วิญญาณของเราอย่าเป็นอย่างนั้น ก็เพราะวิญญาณ
เป็นอนัตตา ฉะนั้นวิญญาณจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ...”^{๒๘}

^{๒๖} อัง. จตุกก. (บาลี) ๒๑/๕๐/๑๐๒, อัง. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๕๐/๑๓๘.

^{๒๗} อภิ. วิ. อ. ๒/๑/๕/๓๕.

^{๒๘} ส. ข. (บาลี) ๑๓/๕๕/๕๕, ส. ข. (ไทย) ๑๓/๕๕/๕๔-๕๕.

นอกจากวิธีทั้ง ๓ ประการนี้แล้ว ยังมีวิธีการพิจารณาเพื่อให้มองเห็นลักษณะของ อนิจจัง โดย^{๒๕} ๑) พิจารณาโดยนิमित คือดูภาพรวมทั้งหมดของสิ่ง ๆ นั้น การดูในลักษณะนี้ จะทำให้เรามองเห็นความเป็นอนิจจังแบบหยาบ ๆ นาน ๆ จึงจะปรากฏให้เราเห็นว่าเป็น อนิจจัง เช่น การดูคน จากเด็กเป็นหนุ่มสาว เป็นผู้ใหญ่ เป็นคนแก่ และก็ตายไป ต้องใช้ระยะเวลา นานกว่าจะมองเห็นในแต่ละช่วงชีวิต ๒) พิจารณาโดยพยัญชนะ คือแยกพิจารณาในรายละเอียด เช่น ถ้าจะดูความเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับคน ก็แยกพิจารณา ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก ฯลฯ การพิจารณาในลักษณะนี้จะเห็นได้ง่าย เพราะเปลี่ยนแปลงเร็วกว่า

๒. ทุกข์

คำว่า ทุกข์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือทุกข์ในอริยสัจจ์ หมายถึงภาวะที่ไม่น่าพอใจ ภาวะที่เจ็บปวดทรมาน ซึ่งเป็นเรื่องของความรู้สึก เป็นเรื่องของมนุษย์และสัตว์ ส่วนทุกข์ใน ไตรลักษณ์นี้ มีความหมายตามศัพท์คือ ทู แปลว่า ยาก ลำบาก ข แปลว่า ทน เมื่อนำมารวม กันแล้วก็จะให้ความหมายว่า สิ่งที่ทนได้ยาก สิ่งที่ต้องอยู่ในภavnนั้น ๆ ได้โดยยาก^{๒๖} คำว่า ทุกข์ ในที่นี้จึงมีความหมายว่า เพราะทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ เนื่องจากถูกบีบคั้นให้ต้อง เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา^{๒๗} ความทนอยู่ไม่ได้ยาวนาน (ทุกข์) กับความแปรปรวน (อนิจจัง) มีความหมายใกล้เคียงกันมาก จนเกือบจะหมายความว่าเหมือนกัน และมีลักษณะเป็นเหตุเป็นผลของ กันและกัน เช่น สิ่งทั้งหลายทนอยู่ได้ยาก (ทุกข์) มันจึงเปลี่ยนไป (อนิจจัง) หรือกล่าวได้ว่า เพราะเหตุที่มันเปลี่ยนแปลง (อนิจจัง) มันจึงทนได้ยาก (ทุกข์)^{๒๘}

ในขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรคท่านแสดงไว้ว่า ชื่อว่าเป็นทุกข์ เพราะมีสภาวะ เป็นภัย^{๒๙} ท่านผู้รู้ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า “ที่ว่า มีภัยนั้น จะแปลว่าเป็นภัย หรือน่ากลัวก็ได้ ทั้ง นี้โดยเหตุว่า สังขารทั้งปวง เป็นสภาพที่ผุพังแตกสลายได้ จะต้องย่อยยับมลายสิ้นไป จึงไม่มี

^{๒๕}ดูรายละเอียดใน พ.อ.ปิ่น มุทุกันต์, คำบรรยายพุทธศาสตร์ ภาคที่ ๓, (กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, ๒๕๑๘), หน้า ๑๘๔.

^{๒๖}แสง จันทรงาม, พุทธศาสนวิทยา, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร : ชีรการพิมพ์, ๒๕๔๔), หน้า ๑๓๐.

^{๒๗}พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), พุทธศาสนากับปรัชญา, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๑๐๘.

^{๒๘}แสง จันทรงาม, เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๓๑.

^{๒๙}ขุ.ปฎิ. (บาลี) ๓๑/๔๘/๕๕, ขุ.ปฎิ. (ไทย) ๓๑/๔๘/๗๕.

ความปลอดภัย ไม่ให้ความปลอดโปร่งโล่งใจ หรือความเบาใจอย่างเต็มที่แท้จริง หมายความว่า ตัวมันเองก็มีภัยที่จะต้องเสื่อมโทรมสิ้นสลายไป มันจึงก่อให้เกิดภัย คือความกลัวและความน่ากลัวแก่ใครก็ตามที่เข้าไปยึดถือเกี่ยวข้อง”^{๓๔} และว่า “สภาวะของสิ่งทั้งหลายนั้นถูกเหตุปัจจัยนั้นแหละบีบคั้น สิ่งทั้งหลายมันอยู่ด้วยเหตุปัจจัยมากมายหลายอย่าง จึงเป็นธรรมดาว่าเหตุปัจจัยต่าง ๆ ย่อมขัดแย้งกัน สิ่งทั้งหลายที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยจึงถูกบีบคั้นให้คงอยู่อย่างเดิมไม่ได้ภาวะที่คงทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ เพราะมีความบีบคั้น กดดันด้วยปัจจัยต่าง ๆ ที่ขัดแย้งนี้ เรียกว่า ทุกขัง”^{๓๕} ภาวะหรือสภาวะที่โลกและชีวิตมีความกดดันบีบคั้นอยู่ข้างในทำให้ต้องเปลี่ยนแปลงไปจากที่เคยเป็นมีความสัมพันธ์กับทุกซ์อันเกิดจากความผิดหวังที่เกิดกับอหังการและมมังการที่ไร้อำนาจจะบันดาลให้โลกและชีวิตเป็นไปตามที่ต้องการ”^{๓๖} ตัวอหังการทำให้เรารู้สึกว่าฉันรู้หรือตัวตนของเรา ทำหน้าที่โยงตัวเรา ซึ่งเป็นมายา เข้ากับฉันรู้หรือตัวตนกลายเป็นเนื้อเดียวกัน ส่วนมมังการทำให้เรากระทำทุกสิ่งเพื่อปกป้องสิ่งที่เรารู้สึกว่าเป็นของเรา ทำหน้าที่โยงโลกภายนอก ซึ่งอาจเป็นคนหรือสิ่งของ เข้ากับตัวเรา”^{๓๗}

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคท่านแสดงความหมายของทุกซ์ไว้ว่า ชื่อว่าทุกซ์ เพราะบีบคั้นรำไป”^{๓๘} คือถูกความไม่เที่ยงบีบให้ต้องเปลี่ยนแปลง ความทุกซ์จึงมีความสัมพันธ์กับหลักอนิจจัง ดังพระบาลีว่า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกซ์”^{๓๙} หมายความว่า ที่สรรพสิ่งทั้งหลายเปลี่ยนแปลง (อนิจจัง) ก็เพราะมีสิ่งบีบคั้น (ทุกขัง) สิ่งบีบคั้นในที่นี้คือ เหตุปัจจัยที่ปรุงแต่งนั่นเองเปลี่ยนแปลงไป ดังพระบาลีว่า รูปเป็นทุกซ์ แม้เหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดรูปขึ้นก็เป็นทุกซ์”^{๔๐}

^{๓๔} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), พุทธธรรม, หน้า ๗๐/๕.

^{๓๕} พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), ๓ ไตร, (กรุงเทพมหานคร : เฟื่องฟ้า พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๓๗.

^{๓๖} สมภาร พรหมทา, "ทุกซ์ในพุทธปรัชญา มุมมองจากลัทธิคาร์วิน", พุทธศาสนศึกษา, ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-เมษายน ๒๕๔๓) : ๓.

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

^{๓๘} พระวิริยธรรมมุนี (ผู้แปล) วิสุทธิมรรค เล่ม ๖, หน้า ๕-๖.

^{๓๙} ส.บ.(บาลี) ๑๗/๑๕/๑๕, ส.บ.(ไทย) ๑๗/๑๕/๒๕.

^{๔๐} ส.บ.(บาลี) ๑๗/๑๕/๒๐, ส.บ.(ไทย) ๑๗/๑๕/๓๑.

อนึ่ง เมื่อว่าโดยลักษณะของความเป็นทุกข์ ท่านจำแนกไว้ ๔ ประการ พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต) ได้ประมวลเพิ่มเติมมาจากคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคอีก ๒ รวมเป็น ๖ ประการด้วยกันคือ^{๔๑}

๑. เพราะบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา คือถูกบีบอยู่ตลอดเวลา (อภินุหสมุปติปิพนโต)

๒. เพราะเป็นสภาพที่ทนได้ยาก คือคงทนอยู่ไม่ไหว ต้องเปลี่ยนสภาพไป (ทุกขมโต)

๓. เพราะเป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์ คือเป็นที่รองรับความทุกข์ (ทุกขวตฺตโต)

๔. เพราะแย้งต่อความสุข คือโดยสภาวะของมันเองก็ปฏิเสธความสุข หรือก็กั้นความสุขอยู่ในตัว (สุขปฏิกุเขปโต)

๕. โดยความหมายว่าเป็นของปรุ้งแตง คือถูกปัจจัยต่าง ๆ รุมกัน หรือมาชุมนุมกันปรุ้งแตงเอา มีสภาพที่ขึ้นต่อปัจจัย ไม่เป็นของคงตัว (สงฺขตญฺจ)

๖. โดยความหมายว่าเผดเผา คือในตัวมันเองมีสภาพที่เผดเผาให้กร่อนโทรมย่อยสลายไป (สนฺตาปญฺจ)

สิ่งใดก็ตามที่มีลักษณะทั้ง ๖ ประการดังกล่าวมา สิ่งนั้นย่อมบ่งบอกว่า มีความเป็นทุกข์เป็นตัวปรากฏชัด

ในพุทธปรัชญาเถรวาท เมื่อกล่าวถึงคำว่า ทุกข์ ท่านจำแนกออกเป็น ๓ ประเภทคือ^{๔๒}

๑. ทุกขทุกขตา ได้แก่ทุกข์ที่เกิดขึ้นกับสภาวะจิตของมนุษย์ ทุกข์ในความหมายนี้ได้แก่ทุกข์ที่ปรากฏในหลักอริยสัจ ซึ่งมีสาเหตุมาจากตัณหา ๓ ประการคือ ๑) กามตัณหา ๒) ภวตัณหา และ ๓) วิภวตัณหา

๒. สังขารทุกข์ หรือสภาวะทุกข์ ได้แก่ทุกข์ที่เกิดขึ้นจากภาวะที่ขัดแย้งในสรรพสิ่งทั้งหลาย กล่าวคือ สรรพสิ่งทั้งหลายนั้นประกอบขึ้นจากสาเหตุร่วมหลาย ๆ สาเหตุ ซึ่งสาเหตุเหล่านั้น มีความขัดแย้งกันอยู่ในตัว ทำให้สรรพสิ่งไม่สามารถดำรง หรือคงสภาพเดิมในลักษณะใดลักษณะหนึ่งได้ตลอดเวลา

^{๔๑}วิสุทฺธิ. ๓/๒๔๖, ม.อ. ๒/๑๕๑ อ้างใน พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต), พุทธธรรม, หน้า ๗๐/๑๐.

^{๔๒}สุภัทร สุคนธาภิรมย์, พุทธปรัชญากับปรัชญามาร์กซิสต์, หน้า ๑๕.

๓. วิปริณามทุกข์ ได้แก่ทุกข์ที่เจือปนกับโลกียสุข เรียกว่าเป็นด้านที่ตรงกันข้ามของสิ่งเดียวกัน เช่น ทุกข์เพราะความรัก, ทุกข์เพราะลาภ, ทุกข์เพราะยศ, ทุกข์เพราะสรรเสริญ, ทุกข์เพราะความมั่งคั่งสมบูรณ์ เป็นต้น ความทุกข์ในลักษณะดังกล่าวนี้ปรากฏในโลกธรรม ๘ ประการ

ทุกข์ทั้ง ๓ ลักษณะดังกล่าวนี้ เมื่อพิจารณาโดยละเอียดแล้ว ก็จะเห็นว่าอยู่ในความหมายเดียวกันกับทุกข์ในไตรลักษณ์ทั้งสิ้น ก็เกิดจากภาวะบีบคั้น ๒ ประการ คือ ๑) ภาวะบีบคั้นตามธรรมชาติที่ถูกปรุงแต่งตามเหตุปัจจัยนั้น ๆ ๒) ภาวะบีบคั้นภายในจิตที่ปรารถนา หรือไม่ปรารถนาในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง ซึ่งจะต้องเลือกสิ่งหนึ่ง และปฏิเสธอีกสิ่งหนึ่ง แต่โดยที่ทั้ง ๒ อย่างนั้นเป็นเอกภาพของด้านที่ตรงกันข้าม การเลือกสิ่งหนึ่ง จึงเท่ากับว่า ต้องเลือกเอาอีกสิ่งหนึ่งด้วย เช่น ถ้าเราปรารถนาความสุข เราเลือกทำเหตุที่เป็นความสุข แต่ในขณะเดียวกันเราก็ต้องรับเอาความทุกข์ ซึ่งเป็นอีกด้านหนึ่งด้วย เพราะความสุขเป็นเพียงสภาวะที่ทุกข์ลดลงเท่านั้น จิตที่เป็นกุศลหรืออกุศล สภาวะธรรมเหล่านี้ตามหลักคำสอนของพุทธปรัชญาแล้วถือว่า ล้วนเป็นสภาวะของความทุกข์ทั้งสิ้น ดังข้อความที่ว่า ทุกข์เท่านั้นที่เกิดขึ้น ทุกข์เท่านั้นที่ตั้งอยู่ ทุกข์เท่านั้นที่ดับไป

พลังที่มีอยู่ในธรรมชาติ ที่เป็นแรงผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ตามทัศนะพุทธปรัชญามีอยู่ ๒ ประการคือ พลังฝ่ายบวก (กุสลา ธมฺมา) และพลังฝ่ายลบ (อกุสลา ธมฺมา) มีผู้อธิบายไว้ว่า พลังฝ่ายบวกหมายถึงพลังที่เกิดขึ้นใหม่ที่กำลังพัฒนา กำลังก้าวหน้า กำลังเจริญเติบโต ส่วนพลังฝ่ายลบ หมายถึงธรรมชาติที่เก่าแก่ ที่ล้าหลัง กำลังผุพัง กำลังเสื่อมสลาย^๓ พลังทั้ง ๒ ประการนี้จะเกิดการปะทะ และขัดแย้งกัน เพราะมีคุณภาพที่ตรงกันข้ามกัน แรงปะทะนี้จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางด้านคุณภาพ กล่าวคือจะเจริญหรือเสื่อม พัฒนาหรือล้าหลัง ดี หรือชั่ว ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขที่ว่า พลังฝ่ายใดมีมากกว่า การเกิดการปะทะขัดแย้งกันนี้แหละที่เรียกว่าทุกข์ พลังที่กล่าวถึงนี้ หมายถึงสภาวะในขั้นห้า ซึ่งเป็นพลังขับเคลื่อนพฤติกรรมของคนที่แอบแฝงอยู่ในจิตใจ ให้ปรากฏออกมาทั้งด้านดีและด้านร้าย^๔

^๓สุภัทร สุคนธาภิรมย์, พุทธปรัชญากับปรัชญามาร์กซิสต์, (กรุงเทพมหานคร : บพิธการพิมพ์, ๒๕๒๓), หน้า ๑๓.

^๔สมภาร พรหมทา, "ทุกข์ในพุทธปรัชญา มุมมองจากลัทธิคาร์วิน", พุทธศาสนศึกษา, ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-เมษายน ๒๕๔๓) : ๗.

๓. อนัตตา

อนัตตา แปลตามศัพท์ว่า ไม่มีตน ไม่ใช่ตน (น+อัตตา) เพราะสิ่งทั้งปวงเป็นเพียง สักว่าธรรม หรือสิ่ง ๆ หนึ่ง ๆ เท่านั้น^{๔๕} คือไม่ใช่สิ่งนั้น และไม่ใช่สิ่งนี้ ในคัมภีร์ปฎิสัมภิตา มรรคท่านกล่าวไว้ว่า เชื่อว่าเป็นอนัตตา เพราะมีสภาวะไม่มีแก่นสาร^{๔๖} เมื่อกล่าวสรรพสิ่งทั้งหลาย ไม่มีตน ไม่มีแก่นสาร มีความหมายว่า สรรพสิ่งทั้งหลาย ทั้งที่เป็นสังขตธรรม และอสังขตธรรม ล้วนไม่มีตัว ไม่มีตนที่เป็นแก่นที่จะระบุลงไปว่า เป็นอย่างนั้น เป็นอย่างนี้ได้จริง เพราะเมื่อระบุลงไปก็จะกลายเป็นหน่วยย่อยไปเรื่อย หน่วยย่อยนั้นก็จะมีหน่วยย่อยไปเรื่อย ๆ เช่นกัน เป็นลักษณะที่ไม่มีปรากฏการณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ มันไม่เปลี่ยนแปลง และไม่ตาย ไม่รู้จักตาย ไม่ต้องมีการเกิดหรือการทรงตัว มันก็ยังมิอยู่ได้ ทั้งยัง เป็นการมีอยู่ที่มั่นคง และไม่ใช่มายา สิ่งที่มีลักษณะดังว่านี้ เรารวมเรียกว่าอสังขตธรรม หรือตรงกับสิ่งที่ไม่มีปรากฏการณ์^{๔๗} “อนัตตา” สิ่งที่เป็นสังขตธรรมก็ดี อสังขตธรรมก็ดี ล้วนแล้วแต่เป็นอนัตตา ดังพุทธคำรัสที่ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นอนัตตา เวทนาเป็นอนัตตา สัญญาเป็นอนัตตา สังขารเป็นอนัตตา วิญญาณเป็นอนัตตา^{๔๘} และว่า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นเราทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า “นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นมัน นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา”^{๔๙}

ยกตัวอย่าง เมื่อเราพูดถึงคำว่า น้ำ เราก็คงพบว่า จริง ๆ แล้วน้ำ ก็เป็นเพียงสิ่ง สมมุติที่เรียกว่า ภาวะที่ไฮโดรเจน ๒ อะตอม บวกกับออกซิเจน ๑ อะตอม ตัวไฮโดรเจน และออกซิเจนก็จะมีหน่วยย่อยที่เป็นส่วนประกอบอีก เช่นนี้ไปเรื่อย ๆ โดยที่สุดท้ายเรามอง ด้วยมุมมองในลักษณะที่เป็นเหตุเป็นปัจจัยเช่นนี้ เราจะหาตัวตนที่แท้จริงของสิ่งนั้น ๆ ไม่พบ จะพบก็เพียงแต่ เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เพราะสิ่งนี้ไม่มี

^{๔๕}พุทธทาสภิกขุ, อนัตตาของพระพุทธเจ้า, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๑๘.

^{๔๖}ขุ.ปฎิ. (บาลี) ๓๑/๔๘/๕๕, ขุ.ปฎิ. (ไทย) ๓๑/๔๘/๗๕.

^{๔๗}พุทธทาสภิกขุ, อนัตตาของพระพุทธเจ้า, หน้า ๒๑.

^{๔๘}สัง.ข. (ไทย) ๑๗/๑๔/๒๘.

^{๔๙}สัง.ข. (ไทย) ๑๗/๑๕/๒๙.

สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้จึงดับไป^{๕๐} เราจึงสามารถกำหนดความเป็นอนัตตาได้จากข้อกำหนด ๔ ประการต่อไปนี้คือ^{๕๑}

๑. ไม่มีตัวตนที่แท้จริงของสิ่งนั้นยืนตัวเป็นแก่นเป็นแกนอยู่
๒. สภาพที่ปรากฏนั้น เกิดจากองค์ประกอบต่าง ๆ มากมายประชุมกันปรุงแต่งขึ้น
๓. องค์ประกอบเหล่านั้นเกิดขึ้นแล้ว เสื่อมสลายอยู่ตลอดเวลา และสัมพันธ์เป็นปัจจัยแก่กัน ประมวลขึ้นเป็นกระบวนการ
๔. ถ้ากำหนดแยกออกเป็นกระบวนการย่อย ๆ มากมาย และก็มีความสัมพันธ์เป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน

นอกจากข้อกำหนด ๔ ประการดังกล่าวข้างต้นแล้ว ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคท่านยังประมวลลักษณะความเป็นอนัตตาไว้ ๔ ประการ รวมทั้งที่พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต) ได้ประมวลเพิ่มเติมเข้ามาอีก ๒ ประการ (ข้อ ๕-๖) รวมทั้งสิ้น ๖ ประการด้วยกันคือ^{๕๒}

๑. เพราะเป็นสภาพว่างเปล่า คือปราศจากตัวตนที่เป็นแก่น (สุญญโต)
๒. เพราะเป็นสภาพไร้เจ้าของ คือไม่เป็นตัวตนของใคร ๆ (อสุสามิโก)
๓. เพราะไม่เป็นไปในอำนาจ คือไม่อยู่ในอำนาจของใคร ๆ (อวสวตุนโต)
๔. เพราะแย้งต่ออัตตา เพราะเป็นกระบวนการที่องค์ประกอบทั้งหลายสัมพันธ์กัน และดำเนินไปโดยความเป็นเหตุเป็นปัจจัย ไม่มีตัวตนต่างหากซ่อนอยู่ที่จะมาแทรกแซงบงการ หรือแม้แต่ขัดขวางความเป็นเหตุเป็นปัจจัยได้ (อตุตปฏิปกฺเขปโต)
๕. เพราะเป็นกองแห่งสังขารทั้งหลายล้วน ๆ (สุทฺธสํขารปฺปนฺนโต)
๖. เพราะความเป็นไปตามเหตุปัจจัย (ยถาปจฺยปวตฺติโต)

ต่อไปนี้จะได้นำหลักไตรลักษณ์ หลักปัจจุสมุปบาท มาอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมในรูปแบบของพฤติกรรม (กรรม) ตามหลักพุทธปรัชญา

^{๕๐} ส.นิ.(บาลี) ๑๖/๒๑/๒๘, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๑/๓๘.

^{๕๑} พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต), พุทธธรรม, หน้า ๗๐/๑๘-๑๙.

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๗๐/๒๑-๒๒.

ในจกกวัตติสูตร และอัครักญญสูตร^{๕๓} ซึ่งถือว่าเป็นพระสูตรหนึ่งที่มีสำคัญที่อธิบายถึงปรากฏการณ์ทางสังคม และพัฒนาการทางสังคม ก็สะท้อนให้เห็นถึงลักษณะความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ได้อย่างชัดเจน หลักการมองโลกและสังคมในลักษณะความเป็นไปตามกฎไตรลักษณ์เช่นนี้ ปรากฏชัดเจนแม้ในวิถีชีวิตของชาวพุทธทั่วไป เราจึงมักจะได้ยินคำพูดที่บ่งถึงลักษณะดังกล่าวบ่อย ๆ เช่น ชีวิตไม่มีอะไรแน่นอน ความไม่แน่นอนคือความแน่นอน ชีวิตเป็นอนิจจัง โลกนี้ไม่มีอะไรแน่ ผันแปรเปลี่ยนแปลงไป เป็นต้น สภาพะที่คงอยู่สภาพเดิมไม่ได้ ต้องเปลี่ยนแปลงเรื่อยไป เป็นลักษณะที่แฝงทุกข์ไว้ในตัว สิ่งที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป สิ่งเหล่านี้เป็นเพียงสักว่าธาตุต่าง ๆ สัมพันธ์กันตามเหตุปัจจัย ไม่ใช่ตัวตน บุคคล เรา เขา ไม่ควรเข้าไปยึดติด

ในทศนะพุทธปรัชญาเถรวาท สรรพสิ่งทั้งหลาย มีอยู่ในรูปของกระแสแห่งเหตุปัจจัยที่สัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน ไม่มีอะไรที่มีอยู่โดยอิสระเพียงลำพัง สรรพสิ่งทั้งหลายจึงต้องอิงอาศัยกันและกันเกิดขึ้น ความเปลี่ยนแปลงแห่งเหตุปัจจัยที่สัมพันธ์กัน จึงบีบคั้นสิ่งที่ถูกเหตุปัจจัยนั้น ๆ ประทุษร้ายให้ต้องเปลี่ยนแปลงไปด้วย ปรากฏการณ์ทางสังคม เราสามารถอธิบายด้วยหลักการนี้ได้เช่นเดียวกัน ขอให้พิจารณาข้อความบางตอนซึ่งปรากฏในจกกวัตติสูตรดังต่อไปนี้

เมื่อพระมหากษัตริย์ไม่พระราชทานทรัพย์ให้แก่คนไม่มีทรัพย์
ความขัดสนก็แพร่หลาย เมื่อความขัดสนแพร่หลาย อทินนาทานก็
แพร่หลาย เมื่ออทินนาทานแพร่หลาย ศีลศราก็แพร่หลาย เมื่อ
ศีลศราแพร่หลาย ปาณาติบาตก็แพร่หลาย เมื่อปาณาติบาตแพร่
หลาย มุสาวาทก็แพร่หลาย...^{๕๔}

พิจารณาข้อความที่ปรากฏในอัครักญญสูตรซึ่งเป็นพระสูตรที่กล่าวถึงต้นกำเนิดของโลก ความเสื่อม และความเจริญของโลก ตลอดจนพัฒนาการของโลก โดยเริ่มต้นด้วยพัฒนาการของมนุษย์ พืช จนถึงความประพฤติกของมนุษย์ในทางทุจริต โดยเฉพาะโลกจิตนับว่าเป็นสาเหตุสำคัญให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านอื่น ๆ ตามมา เช่น ความจำเป็นต้องมีผู้ปกครอง

^{๕๓}ดูรายละเอียดเรื่องนี้ใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๘๐-๑๓๗/๔๕-๘๓, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๐-๑๓๗/๕๕-

^{๕๔}ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๑๐๒/๖๐, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๐๒/๗๓.

ครอง อันเกิดจากเจตจำนงรวมของคนในสังคม จากนั้น พราหมณ์ เวสสาหรือแพศย์ และศูทร จึงเกิดตามมาเป็นลำดับ พราหมณ์ นับว่าเกิดจากเจตจำนงของคนกลุ่มหนึ่ง เพื่อประสงค์ลอยบาปอกุศล เวสสาหรือแพศย์ นับว่าเกิดจากเจตจำนงของคนกลุ่มหนึ่ง เพื่อประสงค์การใช้ชีวิตคู่และทำพาณิชย์กรรม ศูทร นับว่าเป็นกลุ่มชนที่เหลือจากกลุ่มชนที่กล่าวมาแล้ว เพราะเหตุที่ชนเหล่านั้นประพฤตินโนคร้าย ทำงานที่ต่ำต้อย จึงได้ชื่อว่า ศูทร^{๔๔}

ข้อความที่คัดมาจากพระสูตรข้างต้นนี้ สะท้อนให้เห็นความเกี่ยวเนื่องแห่งเหตุปัจจัยที่สัมพันธ์ แยกกันไม่ออก การปรากฏขึ้นของสิ่ง ๆ หนึ่ง ทำให้อีกสิ่งหนึ่งปรากฏขึ้นตามไปด้วย ทำนองเดียวกัน การดับลงของสิ่ง ๆ หนึ่ง ก็ทำให้อีกสิ่งหนึ่งดับลงตามไปด้วย เป็นไปตามหลักปฏิจจสมุปบาท

ภาวะที่ถูกเงื่อนไขของความเป็นเหตุเป็นปัจจัยที่สัมพันธ์กันนั้นเองบีบคั้นให้ต้องเปลี่ยนแปลง เป็นอย่างอื่น เราเรียกลักษณะเช่นนี้ว่า อนิจจัง ภาวะที่ทำให้คงอยู่สภาพเดิมไม่ได้ เพราะเป็นภาวะบีบคั้น เราเรียกลักษณะเช่นนี้ว่า ทุกขัง และภาวะที่ไร้กลไกคอยควบคุม ไม่มีใครเป็นเจ้าของ บังคับบัญชาให้เป็นไปตามที่ตนปรารถนาหรือไม่ปรารถนาไม่ได้ เป็นไปเองตามกฎของธรรมชาติ เราเรียกลักษณะเช่นนี้ว่า อนัตตา จึงกล่าวโดยสรุปในที่นี้ได้ว่า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา

๒.๑.๑ ความหมายของการเปลี่ยนแปลง

จากทฤษฎีดังกล่าวข้างต้นพอสรุปได้ว่า การเปลี่ยนแปลง ในความหมายของพุทธปรัชญาเถรวาท หมายถึงสถานะที่เคลื่อนเลื่อนไหล เคลื่อนไหว หรือเปลี่ยนไปจากสถานะหนึ่ง ไปสู่อีกสถานะหนึ่ง (อนิจจตา) โดยการดำเนินไปในลักษณะดังกล่าวนี้ เป็นไปโดยมีพลังผลักดัน (ทุกขตา) หรือความเป็นเหตุ เป็นปัจจัย (อนัตตตา) เป็นสิ่งสำคัญอยู่เบื้องหลัง กล่าวอีกนัยหนึ่ง ความเปลี่ยนแปลงเป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติ โดยมีสาเหตุสำคัญ ๒ ประการเป็นแรงผลักดันที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงคือ ๑) ทุกขตา ภาวะบีบคั้น ภาวะขัดแย้ง ที่มีอยู่ภายใน และ ๒) อนัตตตา ภาวะที่ไม่อาจดำรงอยู่ได้เพียงลำพัง ต้องอิงอาศัยปัจจัยแวดล้อมอื่น ๆ ในการเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และดับไป

^{๔๔}ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๕-๑๓๔/๘๘-๘๙.

กล่าวโดยสรุป อนิจจตา หรือความเปลี่ยนแปลงเป็นผล ทุกขตา เป็นสาเหตุ ในขณะที่อนัตตตา เป็นการแสดงให้เห็นถึงภาวะธรรมชาติของสรรพสิ่งว่า ที่เป็นเช่นนั้น (ไม่เที่ยง เป็นทุกข์) เพราะไม่มีสิ่งที่เป็นตัวตนที่เป็นอิสระ และอยู่ได้โดยลำพังของตน

ในทัศนะพุทธปรัชญาเถรวาท เน้นย้ำถึงสาเหตุเป็นหลัก ดังพระบาลีว่า “ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ ตถาคตตรัสเหตุ และความดับแห่งเหตุนั้น”^{๕๖} หรือว่า “ทุกข์เท่านั้นเกิดขึ้น ทุกข์เท่านั้นดำรงอยู่และผันแปรไป นอกจากทุกข์ไม่มีสิ่งอื่นเกิดขึ้น นอกจากทุกข์ไม่มีอะไรดับไป”^{๕๗} ถ้าเราเชื่อมพระคำรัสทั้งสองเข้าด้วยกัน ก็จะได้ความหมายว่า “ทุกข์เป็นสาเหตุ” ความดับแห่งเหตุก็คือ “ความดับแห่งทุกข์” และหากจะขยายไปสู่หลักอนัตตตาในฐานะเป็นสาเหตุร่วมก็อธิบายได้ กล่าวคือ สาเหตุที่เป็นทุกข์ เพราะอยู่ในสภาวะที่ถูกกำหนดด้วยปัจจัยประกอบอื่น ๆ ไม่มีตัวตนที่แท้จริงของมัน ความที่ปัจจัยแต่ละตัวซึ่งมาประชุมกันขึ้นภายใต้เงื่อนไข หรือข้อกำหนดอย่างใดอย่างหนึ่งนี้เองบีบคั้นเข้า ก็จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

พุทธปรัชญาเถรวาทมองว่า สรรพสิ่งทั้งหลาย ทั้งที่เป็นรูปธรรม นามธรรม ยกเว้นพระนิพพาน ล้วนตกอยู่ในสภาพเดียวกันทั้งหมด คือการเปลี่ยนแปลง กล่าวได้ว่า การเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นลักษณะร่วมกันของสรรพสิ่งทั้งมวล ซึ่งการเปลี่ยนแปลงนั้นอาจจะเป็นไปทั้งเชิงปริมาณ หรือเชิงคุณภาพก็ได้

พิจารณาความหมายในแง่ของสังคมศาสตร์ พุทธปรัชญามองสังคมในลักษณะเป็นพัฒนาการ พัฒนาการดังกล่าวนี้จะสรุปได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ พัฒนาการไปในทางดี (เจริญขึ้น) และพัฒนาการไปในทางไม่ดี (เสื่อมลง) ร่องรอยแนวความคิดดังกล่าวปรากฏชัดในจกกวัดติสฺสวโร และอัครคัมภีร์พระสูตรนี้ได้กล่าวถึงพัฒนาการของโลก (จักรวาล) ตั้งแต่เริ่มปรากฏตัว จนกระทั่งถึงการแตกสลาย นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงสาเหตุ หรือปัจจัยที่ก่อให้เกิดพัฒนาการ หรือความเปลี่ยนแปลงทั้ง ๒ ลักษณะดังกล่าวด้วย ขอให้พิจารณาข้อความต่อไปนี้จากพระสูตรดังกล่าว

เนื่องจากสัตว์เหล่านั้นต้องการเสพสัทธรรมเกินเวลา ต่อมาจึงพากันสร้างเรือนขึ้น เพื่อปกปิดสัทธรรมนั้น สัตว์บางคนเกิดความเกียจคร้าน จึงมีความเห็นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ เรานี้ช่าง

^{๕๖} ธรรมปทญฺจคาถา ปจฺโม ภาค, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๘๔.

^{๕๗} ต.ส. (บาลี) ๑๕/๑๗๑/๑๖๓, ต.ส. (ไทย) ๑๕/๑๗๑/๒๒๘.

ลำบากเสียจริงที่ต้องนำข้าวสาติมาเพื่อเป็นอาหารเย็นในตอนเย็น และเพื่อเป็นอาหารเช้าในตอนเช้า ทางที่ดี เราควรนำข้าวสาติมา ครั้งเดียวให้พอเพื่อเป็นอาหารเช้าและอาหารเย็น^{๕๔}

จากข้อความในพระสูตรนี้ ชี้ให้เห็นพัฒนาการของมนุษย์ในระยะแรกเริ่มเป็น อย่างดี อย่างน้อยในประเด็นต่อไปนี้ ๑) เดิมมนุษย์ยังไม่รู้จักสร้างบ้านเรือนเพื่อเป็นที่อยู่ อาศัย คงอาศัยอยู่ตามถ้ำ ต่อมาเกิดการสมสู่ระหว่างเพศ ทำให้เกิดความรังเกียจต่อกัน จึงรู้จัก สร้างบ้านเรือนเพื่อปกปิดอสังขารนั้น ๒) แรกเริ่มมนุษย์ยังไม่รู้จักสะสมอาหาร กล่าวได้ ว่า หากินมือต่อมือ ต่อมาก็มีการเริ่มรู้จักกักเก็บอาหารเอาไว้ ดังความในพระสูตรว่า

ครั้งนั้น สัตว์ผู้หนึ่งมีนิสัยโลภ รักษาส่วนของตนไว้แล้ว ถือ เอาส่วนอื่นที่เขาไม่ได้ให้มาบริโภค คนทั้งหลายจับเขาได้ จึงกล่าว ว่า คุณคุณทำกรรมชั่วที่รักษาส่วนตนไว้แล้ว ถือเอาส่วนอื่นที่เขา ไม่ได้ให้ คุณอย่าทำกรรมชั่วอย่างนี้อีก สัตว์นั้นรับคำแล้ว^{๕๕}

จากข้อความดังกล่าวชี้ให้เห็นต่อไปอีกว่า เมื่อมีการสะสมอาหารกันแล้ว ก็เริ่มมี การแบ่งเขตในการเก็บข้าวสาติที่เกิดเอง แต่มีการล่วงละเมิดไปเก็บเอาในส่วนของคนอื่น ทำให้มีการด่าทอ และทำร้ายกัน ความจำเป็นในการมีผู้ปกครอง หรือหัวหน้าจึงเกิดขึ้น หัวหน้าหรือผู้ปกครองในยุคต้น ๆ จึงมีไว้เพื่อจุดประสงค์เพื่อคุ้มครอง ดูแลรักษาผลประโยชน์ ของคนในกลุ่ม โดยเฉพาะเรื่องที่ใกล้ตัวที่สุดก็คือเรื่องปากเรื่องท้อง ผู้ปกครองจะมีหน้าที่ “ว่ากล่าวคนที่ควรว่ากล่าว ตีเตือนผู้ที่ควรตีเตือน จับไล่ผู้ที่ควรจับไล่”^{๕๖} โดยในการทำหน้าที่ ก็จะมีคำตอบแทนจากคนในสังคม

จากตัวอย่างดังกล่าวข้างต้น ทำให้เรามองเห็นสภาพความเป็นไปของสังคม การ เปลี่ยนแปลงภายในสังคมในลักษณะเป็นพัฒนาการเป็นช่วง ๆ จากความเรียบง่าย ไปสู่ความ ซับซ้อนขึ้นเป็นลำดับตามเงื่อนไขของกาลเวลา ซึ่งสะท้อนให้เห็นแนวความคิดเรื่องการ เปลี่ยนแปลงทางสังคมในทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาทได้เป็นอย่างดี

^{๕๔}ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๒๗/๗๖, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๒๗/๕๓.

^{๕๕}ที.ปา. (บาลี) ๑๑/ ๑๒๘/๗๘-๗๙, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๒๘/๕๕.

^{๕๖}ที.ปา. (บาลี) ๑๑/ ๑๓๐/๗๙, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๓๐/๕๖.

โดยสรุปจึงกล่าวได้ว่า สรรพสิ่งทั้งหลายทั้งที่เป็นรูปธรรม และนามธรรม ล้วนตกอยู่ในสภาพเดียวกัน เสมอเหมือนกันด้วยลักษณะ ๓ ประการ คือ อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตาไม่ว่าจะมองไปอนุใด ๆ ส่วนใด ๆ ก็ตาม เราก็จะพบลักษณะดังกล่าวไม่มีข้อยกเว้น

การเปลี่ยนแปลงเกิดจากแรงผลักดัน ๒ ประการคือ แรงผลักดันตามธรรมชาติที่เป็นไปตามหลักไตรลักษณ์ การเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ ท่านเรียกว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงทางมวลสาร เป็นการเปลี่ยนแปลงในรูปร่างขนาดของมวลสารในสิ่งต่าง ๆ เช่นการเปลี่ยนแปลงทางร่างกายของมนุษย์ ความทรุดโทรมของสิ่งก่อสร้าง^{๖๐} เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติของสรรพสิ่ง ประการต่อมา การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากเจตจำนงของมนุษย์ ท่านเรียกว่า เป็นการเปลี่ยนแปลงทางเนื้อหา เป็นลักษณะซ้อนอยู่กับการเปลี่ยนแปลงประเภทแรก ไม่ว่าจะเป็นไปในทางสร้างสรรค์ หรือเสื่อมถอยก็ตาม เช่น การเปลี่ยนสถานะ ความเชื่อ หรือการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เป็นต้น^{๖๑} การเปลี่ยนแปลงเช่นนี้เกิดจากมนุษย์ต้องการพ้นจากภาวะที่เรียกว่าทุกข์ ซึ่งอธิบายจากหลักอริยสัจที่เริ่มต้นจากจิตไปสู่กระบวนการแสวงหาทางออกให้กับปัญหาที่เรียกว่าทุกข์ (ภาวะบีบคั้น) ขอให้พิจารณาคำอธิบายดังต่อไปนี้

มนุษย์ดำรงอยู่ในภาวะแห่งความขัดแย้งที่เป็นความบีบคั้น เพราะ (ก) การคาดคะเนถึงสถานะอื่นที่ดีกว่า และมีความต้องการที่จะมีสิ่งที่ไม่มีในขณะนั้น หรือเพราะ (ข) การคาดคะเนว่าไม่มีสถานะอื่นที่ดีกว่าที่เป็นอยู่ และมีความต้องการที่จะคงอยู่ในสิ่งที่ตนได้เป็นหรือมีในขณะนั้น หรือเพราะ (ค) การคาดคะเนว่า สถานะใด ๆ ที่นอกเหนือจากที่เป็นอยู่ดีกว่าทั้งนั้น และมีความต้องการที่จะพ้นจากสถานะที่เป็นอยู่โดยไม่สนใจว่าจะเป็นอย่างไรต่อไป^{๖๒}

^{๖๐}พระมหาอุทัย ญาณธโร, พุทธวิธีแห่งสังกม : ปรัชญาสังกมและการเมืองของพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสาร, ๒๕๓๘), หน้า ๓๖.

^{๖๑}เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๗.

^{๖๒}อ้างแล้ว. หน้า ๓๘.

เมื่อมนุษย์มีแนวทาง หรือวิธีการใด ๆ ที่จะตอบสนองความต้องการทั้ง ๓ ประการนี้ได้ ก็จะเกิดการเคลื่อนไหวภายในจิต เป็นการผลิตเจตจำนงที่จะผลักดันให้มนุษย์ก้าวจากสถานะ (๑) สู่วิถีที่เป็นทางออก (๒) การเปลี่ยนแปลงจึงเกิดขึ้น^{๖๔}

๒.๒ โครงสร้างทางสังคมในทัศนะพุทธปรัชญา

ผู้วิจัยได้กล่าวถึงหลักการเปลี่ยนแปลงในพุทธปรัชญาเถรวาทมาพอสมควรแล้ว ก่อนที่จะได้วิเคราะห์ในประเด็น ที่เป็นเหตุเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ผู้วิจัยขอก้าวถึงโครงสร้างทางสังคมตามทัศนะพุทธปรัชญา เพื่อจะได้นำไปเป็นแนวทางในการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลง และเปรียบเทียบกับแนวความคิดของมาร์กซ์ต่อไป

จากการสำรวจคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาดั้งแต่ชั้นพระบาลี อรรถกถา ถึงชั้นฎีกา เราไม่พบทฤษฎีโครงสร้างทางสังคมในทัศนะพุทธปรัชญา เหมือนอย่างที่เราพบในตำราทางสังคมศาสตร์ทั่วไป ทั้งนี้เพราะพระพุทธเจ้าในฐานะองค์ศาสดา มิได้ประกาศหลักธรรมคำสั่งสอนของพระองค์เพียงเพื่อสร้างทฤษฎี หากแต่ทรงมุ่งหวังเพื่อการแก้ไขปัญหาคือความทุกข์ของชีวิตเป็นเป้าหมายสำคัญ ดังมีท่านผู้รู้ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า “หลักการหรือคำสอนใดก็ตาม ที่เป็นเพียงการคิดค้นหาเหตุผลในเรื่องความจริงเพื่อสนองความต้องการทางปัญญา โดยมิได้มีจุดหมายและมิได้แสดงแนวทางสำหรับประพฤติปฏิบัติในชีวิตจริง อันนั้นให้ถือว่า ไม่ใช่พระพุทธศาสนา”^{๖๕}

อย่างไรก็ตาม เราสามารถสำรวจแนวความคิดจากพระบาลี อรรถกถา ฎีกา ตลอดจนแนวความคิดของอาจารย์ชั้นหลัง ๆ ประกอบกันเพื่อวาดเป็นโครงสร้างทางสังคมตามที่ปรากฏในพระสูตรต่าง ๆ ได้ในระดับหนึ่ง ดังจะได้กล่าวต่อไป

^{๖๔} อ่างแก้ว. หน้า ๓๕.

^{๖๕} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), พุทธธรรม, หน้า ๑.

๒.๒.๑ พิจารณาจากกรอบของอัครคัมภีร์

ผู้วิจัยหยิบยกอัครคัมภีร์ขึ้นมาพิจารณาก่อนก็เพราะเห็นว่า เป็นพระสูตรแรกในคัมภีร์ชั้นพระบาลี ที่กล่าวถึงพัฒนาการของมนุษยชาติในยุคต้น ๆ ของพัฒนาการ ในที่นี้จะเรียงตามลำดับของการเกิดขึ้นตามที่ปรากฏในคัมภีร์^{๖๖}

จากอัครคัมภีร์ดังกล่าวจะเห็นได้ว่า มีการแบ่งโครงสร้างทางสังคม ๕ ระดับ เทียบได้กับวรรณะ ๔ ด้วยกัน คือ ๑) กษัตริย์ ๒) พราหมณ์ ๓) แพศย์ และ ๔) สุทร ทำหน้าที่และบทบาทของตนแตกต่างกันออกไป กษัตริย์ มีหน้าที่ปกครอง ดูแลทุกข์สุข ความเป็นไปของบ้านเมือง พราหมณ์มีบทบาทในด้านการศึกษาคัมภีร์และทำพิธีกรรม แพศย์มีบทบาททางด้านเศรษฐกิจ ถึงแม้จะไม่มีอำนาจในทางด้านการปกครอง แต่ก็ได้รับการยกย่อง และเป็นที่ยอมรับของผู้ปกครอง สุทรเป็นชนกลุ่มที่ไม่ค่อยจะมีปากมีเสียงในสังคม ไม่มีอำนาจต่อรอง จึงตกอยู่ในฐานะเสมือนเป็นมือ เป็นเท้าของกษัตริย์ และแพศย์ ส่วนกลุ่มสุดท้ายคือนักบวช จะได้รับสิทธิพิเศษ ถึงแม้จะไม่มีอำนาจ แต่ก็อยู่ในฐานะเป็นที่เคารพนับถือ

๒.๒.๒ พิจารณาจากกรอบจักรวรรดิสูตร

ในจักรวรรดิสูตร จะเห็นร่องรอยโครงสร้างทางสังคมที่ซับซ้อนละเอียดขึ้น ในจักรวรรดิสูตร อันถือว่าเป็นหลักปฏิบัติสำหรับผู้ปกครอง (กษัตริย์/ราชา) มีการกล่าวถึงบุคคล

^{๖๖}ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/ ๑๓๐-๑๓๕/๗๕-๘๒, ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๑๓๐-๑๓๕/๕๖-๕๕.

กลุ่มต่าง ๆ ที่อยู่ในความรับผิดชอบต้องดูแล ให้การทะนุบำรุง เพื่อความสงบร่มเย็นของ
สังคม ซึ่งผู้วิจัยขอจำแนกย่อยตามที่พระสูตรดังกล่าว กล่าวถึงดังต่อไปนี้^{๖๓}

โครงสร้างทางสังคมเปรียบเทียบอัครคัมภีร์และจักรวรรดิสูตร

โครงสร้างที่ปรากฏในอัครคัมภีร์	โครงสร้างที่ปรากฏในจักรวรรดิสูตร
๑.มหาสมมติ,ราชา, กษัตริย์	๑. กษัตริย์/ราชา ๒.ข้าราชการฝ่ายใน (อันโตชนะ) ๓. กำลึงพล (พลกายะ) ๔. ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ (จัตติยะ) ๕. ข้าราชการชั้นผู้น้อย (อนุยันตะ)
๒. พราหมณ์ ,ฌายกา, อัชฌายกา	๖. สมณพราหมณ์
๓. เวสสา	๗. พ่อค้า (คหปติ) ๘. ประชาชน (เนคมชานปะทะ)
๔. ศูทร	

จากผังดังกล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่า มีการแบ่งย่อยลงไปจากโครงสร้างทางสังคม
แบบเดิม^{๖๔} โดยเฉพาะในระดับชนชั้นปกครอง แต่โครงสร้างหลักยังคงเหมือนเดิม จะต่างก็
ตรงที่ในระดับสามัญชนนั้น ไม่มีการกล่าวถึงศูทร หรือชนชั้นต่ำเหมือนอย่างในอัครคัมภีร์
ผู้วิจัยเข้าใจว่า น่าจะนับรวมอยู่ในกลุ่มของสามัญชนนั่นเอง

การแบ่งย่อยเช่นนี้เรียกว่า ชา-ติ (Jati)^{๖๕} เป็นการแยกประเภทบุคคลออกเป็นกลุ่ม
อาชีพย่อย ๆ เช่น นักบวช (พราหมณ์) บ้างก็อาจจะทำหน้าที่ทางพิธีกรรม บ้างก็อาจจะทำ

^{๖๓}ที.ปา. (บาลี) ๑๑/ ๘๔/๕๑, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๔/๖๒.
^{๖๔}การแบ่งโครงสร้างทางสังคมเป็นการแบ่งตามสังคมอินเดีย
^{๖๕}คณาจารย์ภาคสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา, สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาเบื้องต้น, (กรุงเทพ
มหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๐), หน้า ๘๗.

หน้าที่สอนหนังสือ กษัตริย์ (ชนชั้นปกครอง) ก็อาจแบ่งเป็นราชา เป็นอำมาตย์ เป็นทหาร เป็นที่ปรึกษาราชการ เป็นต้น

๒.๒.๓ พิจารณาจากกรอบสังคาลสูตร

เป็นพระสูตรที่กล่าวถึงทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ทางสังคม ผู้วิจัยหยิบยกขึ้นมา กล่าวในที่นี้ มีจุดประสงค์เพื่อพิจารณาโครงสร้างทางสังคมจากมุมมองของหลักธรรมที่ทรง ประกาศไว้ พระสูตรนี้จึงมีลักษณะต่างจากอัครัญญสูตร และจักรวัตติสูตรข้างต้น

ในพระสูตรนี้ มีการจัดกลุ่มคนออกเป็น ๖ กลุ่ม^{๖๐} พร้อมทั้งระบุหน้าที่ที่พึง ปฏิบัติต่อกัน ทำให้เราสามารถมองเห็นโครงสร้างทางสังคมในอีกรูปแบบหนึ่ง

ชุดที่ ๑	ชุดที่ ๒
๑. บิดามารดา	๑. บุตรธิดา
๒. ครู-อาจารย์	๒. ศิษย์
๓. บุตรภรรยา	๓. สามี
๔. มิตร	๔. มิตร
๕. บ่าว	๕. นาย
๖. สมณพราหมณ์	๖. ศาสนิกชน

การจัดโครงสร้างตามหน้าที่ในลักษณะเช่นนี้ ถ้าพิจารณาให้ลึกซึ้งแล้วจะเห็นว่า กินความหมายกว้างมาก เช่น นาย ระบุถึงผู้เป็นหัวหน้าได้ทุกระดับชั้น ตั้งแต่กษัตริย์ ผู้นำ ประเทศ แม่ทัพนายกอง หัวหน้าสำนักงาน หัวหน้าหมวด หัวหน้ากอง นายจ้าง บ่าว ระบุถึง ผู้ได้บังคับบัญชา ผู้ได้ปกครอง ลูกน้อง ลูกจ้าง มิตร ระบุถึงเพื่อน (ที่เป็นตัวบุคคล) เพื่อน บ้าน ขยายถึงระดับประเทศที่เรียกว่า ประเทศเพื่อนบ้าน เป็นต้น

จากโครงสร้างหน้าที่ในสังคาลสูตรดังกล่าว เราก็พอจะมองเห็นโครงสร้างทาง สังคม ถึงแม้จะไม่เหมือนกับโครงสร้างทางสังคมตามนัยของอัครัญญสูตร และจักรวัตติสูตร

^{๖๐}ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๒๖-๒๓๓/๑๖๔-๑๖๗, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๖-๒๗๓/ ๒๑๒-๒๑๗.

แต่โดยเนื้อหาสาระแล้วยังครอบคลุมโครงสร้างเดิมที่กล่าวข้างต้น เพียงแต่ในพระสูตรนี้ มุ่งเน้นมาที่การปฏิบัติหน้าที่ต่อกันของบุคคลในสังคมเท่านั้น คือมุ่งแสดงหน้าที่

อย่างไรก็ตามถ้าเราจะพิจารณาสังคาลสูตรในเชิงสถาบัน เราก็จะเห็นภาพของ สถาบันอยู่ในโครงสร้างหน้าที่นั้น ๆ กล่าว คือ สถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษา สถาบัน ศาสนา

๒.๒.๔ พิจารณาจากภูมิธรรม

เป็นการจัดโครงสร้างทางสังคมตามลำดับภูมิธรรมที่บุคคลได้บรรลุถึงสูงต่ำแตกต่างกันไปตามบารมีธรรมของแต่ละบุคคล

๑. อุกโตภาควิมุต	ผู้หลุดพ้นทั้ง ๒ ส่วน
๒. ปัญญาวิมุต	ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา
๓. กายสักกิ	ผู้เป็นพยานในนามกาย
๔. ทิฏฐิปัตตะ	ผู้บรรลุสัมมาทิฏฐิ
๕. สัทธาวิมุต	ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา
๖. ัมมานุสาริ	ผู้เล่นไปตามธรรม
๗. สัทธานุสาริ	ผู้เล่นไปตามศรัทธา ^{๑๖}

อุกโตภาควิมุต หมายถึงผู้บำเพ็ญสมถกัมมัฏฐานจนได้รูปสมาบัติ และใช้สมถะเป็นฐานในการบำเพ็ญวิปัสสนาจนได้บรรลุอรหัตตผล

ปัญญาวิมุต หมายถึง ผู้บำเพ็ญวิปัสสนาล้วน ๆ จนบรรลุอรหัตตผล

กายสักกิ หมายถึง ผู้มีศรัทธาแก่กล้า ได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ ด้วยนามกายและอาสวะบางส่วนก็สิ้นไป เพราะเห็นด้วยปัญญา และหมายถึง พระอริยบุคคลผู้บรรลุโสดาปัตติผลขึ้นไป จนถึงท่านผู้ปฏิบัติเพื่ออรหัตตผล

ทิฏฐิปัตตะ หมายถึง ผู้บรรลุสัมมาทิฏฐิ เข้าใจอริยสัจถูกต้อง กิเลสบางส่วนสิ้นไป เพราะเห็นด้วยปัญญา มีปัญญาแก่กล้า และหมายถึง ผู้บรรลุโสดาปัตติผลจนถึงผู้ปฏิบัติเพื่ออรหัตตผล

^{๑๖}ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๕๐/๕๑, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๕๐/๑๑๑-๑๑๒.

สัทธาวิมุติ หมายถึง ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา เข้าใจอริยสัจถูกต้อง ก็เลิบบางส่วนก็สิ้นไป เพราะเห็นด้วยปัญญา มีศรัทธาแก่กล้า และหมายถึง ผู้บรรลุโสดาปัตติผลจนถึงผู้ปฏิบัติเพื่ออรหัตตผล

ัมมานุสารี หมายถึง ผู้เล่นไปตามธรรม คือ ผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผล มีปัญญาแก่กล้า บรรลุผลแล้วกลายเป็นทิฏฐิปัตตะ

สัทธานุสารี หมายถึง ผู้เล่นไปตามศรัทธา คือ ผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผล มีศรัทธาแก่กล้า บรรลุผลแล้วกลายเป็นสัทธาวิมุติ^{๗๒}

การแบ่งในลักษณะเช่นนี้ แม้จะไม่ได้มีจุดมุ่งหมายเพื่อจัดโครงสร้างทางสังคมตามแนวพุทธปรัชญาเป็นการเฉพาะ แต่ท่าทีของพระพุทธเจ้าต่อเรื่องนี้ก็ไม่ปรากฏว่าทรงคัดค้าน ตรงกันข้าม พระองค์ทรงยอมรับเรื่องความแตกต่างทางสังคม ความแตกต่างดังกล่าวจึงไม่ใช่ปัญหาสำคัญ ปัญหาสำคัญที่ทรงเน้นคือทำอย่างไรเราจึงจะสามารถดำรงตนอยู่ท่ามกลางความแตกต่างได้ ซึ่งทรงชี้ทางออกให้ด้วยการให้ทุกคนปฏิบัติตามหน้าที่ของตน หลักทศ ๖^{๗๓} ในสังคาสสูตรก็มีจุดประสงค์เพื่อตอบคำถามนี้

ในที่นี้เราจึงสามารถหาข้อสรุปรวมเบื้องต้นจากโครงสร้างทางสังคมที่กล่าวมาทั้ง ๔ ตัวอย่าง ได้ดังนี้

๑. พุทธปรัชญากล่าวถึงเรื่องความแตกต่าง หรือชนชั้นทางสังคมว่า เป็นความจำเป็นที่เกิดขึ้นจากเงื่อนไขทางสังคมในแต่ละยุคสมัยซึ่ง จำเป็นจะต้องแบ่งหน้าที่กันทำ แต่ไม่ยอมรับความแตกต่างโดยชาติกำเนิด ดังหลักฐานที่ปรากฏในคัมภีร์ตั้งแต่ชั้นพระบาลี ถึงอรรถกถา ไม่ระบุว่า มีโครงสร้างทางสังคมที่เป็นแบบเฉพาะสำหรับพุทธปรัชญาเถรวาท ยกเว้นในส่วนที่เป็น บริษัฏ ๔^{๗๔} คือ ภิกขุ ภิกขุณี อุบาสก อุบาสิกา ซึ่งเป็นโครงสร้างแบบพิเศษ ไม่สามารถนำมาใช้ในกรณีที่ต้องเชื่อมโยงถึงระบบการเมืองการปกครองในสังคมคฤหัสถ์ได้

^{๗๒}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/เชิงอรรถ/๑๑๑-๑๑๒

^{๗๓}ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๔๔/๘๗, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/ ๒๔๔/๒๐๐.

^{๗๔}ที.มหา. (บาลี) ๑๐/๒๐๕/๑๒๗๒-๑๒๘, ที.มหา. (ไทย) ๑๐/๒๐๕/๑๕๕-๑๕๖.

๒. ภายใต้โครงสร้างดังกล่าว ทรงแก้ปัญหาความขัดแย้งโดยใช้หลักธรรมเข้าไปเสริม เพื่อให้ทุกคนได้ตระหนักในหน้าที่ความรับผิดชอบที่ตนมีอยู่ การปฏิบัติหน้าที่ของตนของแต่ละฝ่าย จึงเป็นเครื่องประกันถึงความสงบสุขของสังคมโดยรวม

๒.๓ ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาแห่งเหตุผล หลักพุทธปรัชญาที่เกี่ยวข้องทั้งปวง จึงตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งความเป็นเหตุเป็นผล ความเป็นเหตุเป็นผลนี้ สามารถพิจารณาได้จากหลักธรรมที่มีปรากฏอยู่ทั่วไปในคัมภีร์ทั้งทางตรงและทางอ้อม ทางตรงหมายถึงหลักสังขารที่ระบุถึงความความเป็นเหตุเป็นผลโดยตรง เช่น หลักปฏิจจสมุปบาท ๑๒ หลักอริยสัจ ๔ หลักนิยาม ๔ หลักกรรม เป็นต้น ทางอ้อมได้แก่หลักธรรมที่แสดงความเป็นไปตามสมควรแก่เหตุและผล ซึ่งผิดซึ่งถูก ควร ไม่ควร ตามหลักแห่งเหตุ และผล เช่น ถ้าต้องการประสบความสำเร็จในชีวิต (ผล) ต้องปฏิบัติตามหลักอิทธิบาท ๔ (เหตุ) ถ้าต้องการตั้งตนให้มั่นคงในชีวิต (ผล) ต้องปฏิบัติตามหลักฌราวาสธรรม ทิฐฐธรรมมีกัตถประโยชน์ เว้นจากอบายมุข ๖ (เหตุ) เป็นต้น

เมื่อถามว่า อะไรเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม จึงเท่ากับเป็นการถามหาสาเหตุ ซึ่งเราสามารถพิจารณาได้ทั้งจากประเด็นต่อไปนี้ คือ

๒.๓.๑ สาเหตุตามธรรมชาติ

ธรรมชาตินั้นมีกฎเกณฑ์ ในทัศนะพุทธปรัชญาเถรวาท จำแนกกฎของธรรมชาติออกเป็น ๕ ประการด้วยกันคือ^{๑๕}

๑. อุตุนิยาม เป็นกฎธรรมชาติเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ เป็นเรื่องของวัตถุภายนอก เช่น ลมฟ้าอากาศ ฤดูกาล ฝนตกฟ้าร้อง การที่ดอกไม้บาน ดอกไม้เหี่ยว การที่ดิน น้ำ ปุ๋ย ช่วยให้ต้นไม้เจริญเติบโต การที่สิ่งทั้งหลายเจริญเติบโต ดำรงอยู่ และสูญสลายไป เป็นต้น

๒. พีชนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการสืบพันธุ์ หรือที่เรียกว่าพันธุ์กรรม ซึ่งรวมสิ่งมีชีวิตทั้งหมด เช่น พืช สัตว์ บุคคล

^{๑๕}ดูคำอธิบายโดยละเอียดใน พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๑๕๒-๑๕๖.

๓. จิตตนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการทำงานของจิต เช่น เมื่ออารมณ์กระทบประสาท ก็จะเกิดความรู้สึก มีการเห็น การได้ยิน หรือการถูกต้องทางผัสสะ หรือว่า กระบวนการทำงานของจิตทำงานอย่างไร มีองค์ประกอบอะไรบ้าง เป็นต้น

๔. กรรมนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ ทั้งในแง่ของการกระทำ และการให้ผล

๕. ธรรมนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับความสัมพันธ์และอาการที่เป็นเหตุเป็นผล ของกันและกันของสิ่งทั้งหลาย

กฎเกณฑ์ทั้ง ๕ ประการนี้ ถือเป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ไม่เฉพาะในสังคมมนุษย์เท่านั้น แต่รวมถึงการเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่งทั้งมวลด้วย

ในทัศนะพุทธปรัชญาเถรวาท ยอมรับว่า สิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบมนุษย์ ทั้งที่เป็นสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมทางสังคม มีส่วนสำคัญในการกำหนดความเป็นอยู่ และความเป็นไปของสังคมมนุษย์ ท่าทีของคำสอนจึงมุ่งเน้นไม่ให้มีการทำลายธรรมชาติแวดล้อม ไม่ว่าจะเป็นสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ หรือสิ่งแวดล้อมทางสังคม เช่น อนุญาตให้ภิกษุอยู่โคนต้นไม้ ห้ามพรากของเขียว ห้ามถ่มน้ำลายรดน้ำ เป็นต้น หรือบางครั้งก็ทรงพยากรณ์เกี่ยวกับเรื่องภัยธรรมชาติ เพื่อเป็นการเตือน หรือให้ประชาชนทราบภัยเหล่านั้น แล้วหาทางเตรียมป้องกัน เช่นกรณีที่ตรัสถึงภัยที่จะเกิดขึ้นแก่เมืองปาฏลีบุตรว่าจะเกิดขึ้นด้วยสาเหตุ ๓ ประการ คือ ๑) อัคคีภัย ๒) อุทกภัย และ ๓) การแตกสามัคคี^{๑๖}

สาเหตุที่ ๑ และ ๒ เป็นเรื่องของสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ส่วนสาเหตุที่ ๓ เป็นเรื่องของสิ่งแวดล้อมทางสังคม

^{๑๖}วิ.มหา. (ไทย) ๕/๒๘๖/๑๐๑. ผู้วิจัยมองว่า อุทกภัยนั้นเป็นสาเหตุทางธรรมชาติ ส่วนอัคคีภัยนั้นอาจเป็นได้ทั้งสาเหตุจากการกระทำของมนุษย์ และสาเหตุทางธรรมชาติ ซึ่งเมื่อเกิดขึ้นแล้ว ก็ย่อมส่งผลก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้ทั้ง ๒ กรณี

ในพระวินัยบางตอน ก็มีการระบุถึงภัยทางธรรมชาติ เช่น ภัยที่เกิดจากความแห้งแล้ง^{๗๗} ประชาชนอดอยาก ต้องอพยพย้ายถิ่นฐาน ไม่มีใครสนใจทำบุญ ทำให้พระสงฆ์เดือดร้อน หากศึกษาได้โดยยาก^{๗๘} จนพระพุทธเจ้าต้องผ่อนผันวินัยสงฆ์บางประการ เพื่อให้ภิกษุไม่เดือดร้อนมากนัก เช่น กรณีวัตถุ ๑๐ ประการ ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นสาเหตุให้ภิกษุวัชชียกมาอ้างความชอบธรรมในการกระทำเช่นนั้นอีก แม้ทุกภิกขภัยจะผ่านพ้นไปแล้วก็ตาม อันเป็นสาเหตุให้มีการทำสังคายนาครั้งที่ ๒^{๗๙} หรือทำให้พระสงฆ์ต้องหันไปฉันอาหารที่ไม่สมควรหลาย ๆ ชนิด มีเนื้อช้าง ม้า สุนัข งู เป็นต้น^{๘๐}

ในคัมภีร์ปรหมัตตโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา ได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงของโลกที่เกิดขึ้นจากสาเหตุทางธรรมชาติ เช่น “มหากัปที่พินาศด้วยไฟ ๗ ครั้ง ครั้งที่ ๘ พินาศด้วยน้ำ เวลาใดมหากัป ๖๔ เกิดขึ้นครบบริบูรณ์แล้ว เวลานั้น มหากัปครั้งที่ ๖๔ พินาศด้วยลม”^{๘๑} ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ก็มีการระบุถึงการเปลี่ยนแปลงของจักรวาลทำนองเดียวกันว่า จะเกิดขึ้นเพราะน้ำบ้าง เพราะลมบ้าง เพราะไฟบ้าง^{๘๒} ซึ่งทั้งหมดล้วนสะท้อนให้เห็นภาพว่า การเปลี่ยนแปลง หรือความเป็นไปของโลกนั้น ธรรมชาติมีส่วนสำคัญในการกำหนดด้วย

^{๗๗}พระอรรถกถาจารย์รุ่นต่อมา มีพระพุทธโมสะ เป็นต้น เมื่อพรรณานี้ข้อความใน ปฐมสมันตปาสาทิกาจบ ท่านแสดงความปรารถนาว่า “ขอพระสังฆกรรมจงดำรงอยู่สืบกาลนาน ขอฝนจงตกต้องตามฤดูกาล.....” ซึ่งแสดงให้เห็นถึงธรรมชาติว่า มีส่วนสำคัญกำหนดวิถีชีวิตของมนุษย์ (ดูปฐมสมันตปาสาทิกา, มหามกุฏราชวิทยาลัย เยน ปกาศิตา, ๒๕๓๒ หน้า ๖๓๐) ในพระบาลีก็มีพระดำรัสในลักษณะเดียวกัน ดู ขุ.ปฎิ. (ไทย) ๓๑/๒๒/๕๗๗. เป็นต้น

^{๗๘}ดู วิ.มหา. (บาลี) ๑/๑๖/๗-๘, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๖/๘-๙. เป็นต้น

^{๗๙}ดู ปฐมสมันตปาสาทิกา แปล ภาค ๑, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๕๑-๕๓.

^{๘๐}ดู วิ.มหา. (ไทย) ๕/๒๘๑/๘๓-๘๕. เป็นต้น

^{๘๑}ปรหมัตตโชติก มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา ปริเฉทที่ ๕ เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสังฆมุนีโชติกะ จัดพิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า ๑๘๔.

^{๘๒}ดูรายละเอียดใน วิสุทธิมรรค แปล เล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร : วิปัสสนามูลนิธิจัดพิมพ์, ๒๕๓๓), หน้า ๒๘๘-๒๙๘.

๒.๓.๒ สาเหตุจากการกระทำของมนุษย์เอง

สาเหตุข้อนี้ตรงกับหลักกรรมนิยาม ดังกล่าวแล้วข้างต้น ถือว่าเป็นกฎธรรมชาติอย่างหนึ่ง แต่เป็นธรรมชาติที่เพ่งเอาที่ตัวมนุษย์เป็นศูนย์กลาง หรือเกี่ยวข้องกับการกระทำของมนุษย์โดยตรงในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ หลักไตรลักษณ์และหลักปฏิจจสมุปบาทเกี่ยวเนื่องกับการกระทำของมนุษย์ในแง่ที่ว่า พฤติกรรมที่ประกอบด้วยเจตนาเป็นส่วนที่มนุษย์เป็นเจ้าของ และเป็นผู้รับผิดชอบอย่างเต็มที่ เพราะมนุษย์เป็นผู้กำหนดขึ้นเอง และเจตนาหรือการกระทำก็จะมากำหนดชีวิตตลอดถึงสังคม ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชีวิตและสังคม ส่งผลกระทบต่อ ๆ กันไปในระบบความสัมพันธ์ทั้งหมด

การกระทำของมนุษย์จึงเป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลงทางด้านบวก หรือด้านลบก็ตาม หลักเกณฑ์ในการพิจารณาประเด็นนี้ก็คือหลักกรรมบท ๒๐ ประการ ซึ่งแบ่งเป็น ๒ ฝ่าย ฝ่ายแรกเรียกว่า กุศลกรรมบท ๑๐ (ปัจจัยก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านบวก) ฝ่ายหลังเรียกว่า อกุศลกรรมบท ๑๐ (ปัจจัยก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านลบ)

กุศลกรรมบท ๑๐ ประการ^{๔๓} แบ่งเป็น

ก. กายกรรม ๓ ประการคือ

- ๑) ละเว้นจากการเบียดเบียน มีเมตตากรุณาช่วยเหลือเกื้อกูลกัน
- ๒) ละอทินนาทาน เคารพกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของผู้อื่น
- ๓) ละเว้นจากการประพฤติดิฉินคาม ไม่ล่วงละเมิดประเวณีทางเพศ

ข. วจีกรรม ๔ ประการ คือ

- ๑) ละเว้นจากการพูดเท็จ ไม่ยอมกล่าวเท็จเพราะเหตุแห่งตนเอง ผู้อื่น หรือเพราะเห็นแก่ประโยชน์ใด ๆ
- ๒) ละคำส่อเสียด ช่วยสมานคนที่แตกร้างกัน ส่งเสริมคนที่สมัคสมานกัน ช่วยกล่าวถ้อยคำที่สร้างสามัคคี
- ๓) ละคำหยาบ พูดแต่คำสุภาพ
- ๔) ละการพูดเพ้อเจ้อ พูดแต่คำจริง มีเหตุผล มีสาระประโยชน์

^{๔๓}พระราชมุนี, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๒๗๗-๒๗๘.

ค. มโนกรรม ๓ ประการ คือ

- ๑) ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของคนอื่น
 - ๒) ไม่มีจิตคิดร้ายต่อผู้อื่น
 - ๓) มีความเห็นชอบ ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม
- ส่วนอกุศลกรรมบถมีนับตรงกันข้าม

ในคัมภีร์บาลี ได้กล่าวถึงสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่สืบเนื่องมาจากการกระทำของมนุษย์ โดยเพ่งถึงหลักกรรมบถทั้ง ๒๐ ประการนี้ เช่นเดียวกัน ขอให้พิจารณาข้อความที่คัดมาจากพระสูตรต่อไปนี้

ก. การเปลี่ยนแปลงด้านบวก

๑

เพราะสมათานกุศลธรรมเป็นเหตุ พวกเขาจักเจริญด้วยอายุ บ้าง จักเจริญด้วยวรรณะบ้างเมื่อพวกเขาเจริญด้วยอายุบ้าง เจริญด้วยวรรณะบ้าง บุตรของมนุษย์ที่มีอายุ ๒๐ ปี จักมีอายุขัยเพิ่มขึ้นเป็น ๔๐ ปี บุตรของมนุษย์ที่มีอายุ ๔๐ ปี จักมีอายุขัยเพิ่มขึ้นเป็น ๘๐ ปี บุตรของมนุษย์ผู้มีอายุขัย ๘๐ ปี จักมีอายุขัยเพิ่มขึ้นเป็น ๑๖๐ ปี^{๔๔}

๒

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ไม่มากด้วยอภิขมา มีสัญญา สหระตด้วยอนภิขมาอยู่ เป็นผู้ไม่พยาบาท มีสัญญาสหระตด้วยความไม่พยาบาทอยู่ เป็นผู้ไม่มีความเบียดเบียน มีสัญญาสหระตด้วยความไม่เบียดเบียนอยู่ เมื่อบุคคลเสพการได้สัญญาเช่นนี้ อกุศลธรรมเสื่อมลง กุศลธรรมเจริญขึ้น^{๔๕}

^{๔๔}ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๐๕/๖๓-๖๔, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๐๕/๗๖.

^{๔๕}ม.อุปปริ. (บาลี) ๑๔/๑๑๕/๑๐๑, ม.อุปปริ. (ไทย) ๑๔/๑๑๕/๑๔๔.

ข. การเปลี่ยนแปลงด้านลบ

๑

ภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๒,๕๐๐ ปี อภิชฌา (ความเพ่งเล็งอยากได้ของเขา) และพยาบาท (ความคิดร้าย) ก็แพร่หลาย เมื่ออภิชฌาและพยาบาทแพร่หลาย คนเหล่านี้ก็มีอายุเสื่อมถอยบ้าง มีวรรณะเสื่อมถอยบ้าง

๒

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฆ่าสัตว์ คือเป็นคนหยาบช้า มีฝ่ามือเปื้อนเลือด ชอบฆ่าสัตว์ ไม่มีความกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย เป็นผู้ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ คือถือเอาทรัพย์เครื่องปลื้มใจ ของผู้อื่นที่อยู่ในบ้านหรือในป่า ที่เจ้าของไม่ได้ให้ ด้วยความเป็นขโมย และเป็นผู้ประพฤติดิฉินในกาม..... เมื่อบุคคลเสพกายสมათานเช่นนี้ อกุศลธรรมเจริญขึ้น กุศลธรรมเสื่อมลง^{๔๖}

ในจกกวัตติสูตร ได้กล่าวถึงว่า เมื่อมนุษย์ไม่ตั้งอยู่ในกุศลกรรมบถแล้ว อกุศลกรรมบถก็จักเจริญแพร่หลาย มนุษย์จักไม่เกื้อกูลกันและกัน ไม่รู้จักพ่อแม่ ไม่รู้จักครูอาจารย์ ไม่รู้จักสมณพราหมณ์ ขาดความอ่อนน้อมถ่อมตน ไม่เกรงกลัวบาป อกุศล มีแต่ความอาฆาต พยาบาท คิดร้ายต่อกันอย่างแรงกล้า โดยที่สุดแม้คนในครอบครัวก็เช่นเดียวกัน คือ จักไม่รู้จักคำว่า พ่อแม่ พี่ น้อง ป้า น้า เป็นต้น เมื่อถึงตอนนี้นมนุษย์จะเข้าสู่ยุคที่เรียกว่า มิคสัญญี ^{๔๗} เข้าถึงการเปลี่ยนแปลงครั้งยิ่งใหญ่ ซึ่งหมายถึงความล่มสลายแห่งอารยธรรมทุกอย่างที่มนุษย์สร้างขึ้น แต่เมื่อมนุษย์ได้มองเห็นความหายนะที่เกิดขึ้นกับตนและสังคมขณะนั้นว่า มีสาเหตุจากการประพฤติดิฉิน เขาก็จะเริ่มสำนึก และปลีกตนออกห่างจากสังคมที่เต็มไปด้วยการประพฤติดิฉินเหล่านั้น

ตามคัมภีร์ชั้นพระบาลีข้างต้นกล่าวว่า กลุ่มคนเหล่านี้เองที่เหลือรอดจากการประทุษร้ายห้ำหั่นกัน และเริ่มประพฤดิธรรมจนกระทั่งอายุเริ่มเพิ่มขึ้น ๆ โดยลำดับ กระทั่ง

^{๔๖}ม.อุปปริ. (บาลี) ๑๔/๑๑๕/๑๑๑/๕๗, ม.อุปปริ. (ไทย) ๑๔/๑๑๑/๑๓๗-๑๓๘.

^{๔๗}ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๐๓-๑๐๔/๖๑-๖๒, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๐๓-๑๐๔/๗๓-๗๕.

มนุษย์ถึงความเจริญสุดขีด และเมื่อเจริญถึงขั้นสุดขีดแล้ว ก็จะเริ่มเสื่อม เพราะมีคนประพฤติดุชกรรมอีก เป็นอยู่อย่างนี้เป็นวัฏจักรที่เปลี่ยนแปลงไม่มีที่สิ้นสุด

๒.๓.๓ สาเหตุด้านเศรษฐกิจ

หลักคำสอนในทางพุทธปรัชญาท่านให้ความสำคัญเกี่ยวกับเรื่องปากเรื่องท้องว่าเป็นเรื่องสำคัญอันดับหนึ่ง^{๔๔} เหตุเพราะว่าสัตว์ทั้งหลายจะดำรงอยู่ได้ต้องมีปัจจัยเป็นเครื่องเกื้อหนุน โดยเฉพาะปัจจัยขั้นพื้นฐานอันได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค หากปัจจัยพื้นฐานเหล่านี้ไม่เพียงพอแก่การดำรงอยู่ มนุษย์ก็พร้อมที่จะดิ้นรนแสวงหา ซึ่งก็อาจจะโดยทางชอบ และโดยทางมิชอบ

ในพระบาลี กล่าวถึงปัญหาความยากจนจากการขาดแคลนปัจจัย ๔ ว่าเป็นสาเหตุทำให้คนประพฤติดุชศีลธรรม และก่อให้เกิดปัญหาอื่น ๆ ตามมามากมาย ดังข้อความที่ปรากฏในจกกวัตติสูตรตอนหนึ่งว่า

เมื่อพระมหากษัตริย์ไม่พระราชทานทรัพย์ให้แก่คนที่ไม่มี ทรัพย์ความขัดสนก็แพร่หลาย เมื่อความขัดสนแพร่หลาย อทินนาทานก็แพร่หลาย เมื่ออทินนาทานแพร่หลาย ศัสตราภิงการก็แพร่หลาย เมื่อศัสตราภิงการแพร่หลาย ปาณาติบาตก็แพร่หลาย เมื่อปาณาติบาตแพร่หลาย มุสาวาทก็แพร่หลาย เมื่อมุสาวาทแพร่หลาย ปิสุณาวาจาก็แพร่หลาย เมื่อปิสุณาวาจาแพร่หลาย กาเมสุมิฉนจารก็แพร่หลาย เมื่อกาเมสุมิฉนจารแพร่หลาย ธรรม ๒ ประการ คือ ผรุสวาจา และสัมผัปปลาปะก็แพร่หลาย เมื่อธรรม ๒ ประการแพร่หลาย อภิขยาและพยาบาทก็แพร่หลาย เมื่ออภิขยาและพยาบาทแพร่หลาย มิจฉาทิฎฐิก็แพร่หลาย มิจฉาทิฎฐิแพร่หลาย ธรรม ๓ ประการ คือ อหัมมราคะ วิสมโลภะ และมิจฉาธรรมก็แพร่หลาย เมื่อธรรม ๓ ประการแพร่หลาย ธรรมเหล่านี้ คือ ความไม่เกื้อกูลมารดา ความไม่เกื้อกูลบิดา ความไม่เกื้อกูลสมณะ ความไม่เกื้อกูลพราหมณ์ และการไม่ประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูลก็แพร่หลาย เมื่อธรรมเหล่านี้แพร่

^{๔๔} จ.ป. (บาลี) ๒๕/๔/๓, จ.ป. (ไทย) ๒๕/๔/๕.

หลาย คนเหล่านั้นก็มีอายุเสื่อมถอยบ้าง มีวรรณะเสื่อมถอยบ้าง เมื่อพวกเขามีอายุเสื่อมถอยบ้าง มีวรรณะเสื่อมถอยบ้าง บุตรของมนุษย์ที่มีอายุขัย ๒๕๐ ปี ก็มีอายุขัยถอยลงเหลือ ๑๐๐ ปี^{๔๕}

๓.๒.๔ ปัจจัยทางด้านสังคมและการเมือง

แม้คำว่า สังคมและการเมือง จะมีความหมายแตกต่างกัน แต่ในที่นี้ ผู้วิจัยก็จะขอกล่าวรวม ๆ กันไป ทั้งนี้เพราะคำทั้ง ๒ นี้สัมพันธ์กันกล่าวคือ เมื่อกล่าวถึงสังคม ก็เลี่ยงไม่พ้นที่ต้องกล่าวถึงการเมือง และเมื่อกล่าวถึงการเมือง ก็เลี่ยงไม่พ้นที่ต้องกล่าวถึงการเมือง ในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของสถาบันทางสังคม อย่างไรก็ตามเนื่องจากคำทั้ง ๒ นี้มีความหมายครอบคลุมประเด็นต่าง ๆ มาก ผู้วิจัยจึงนำมากกล่าวเพียง ๒ ประการ พอเป็นตัวอย่างเท่านั้น

๑. แนวนโยบายทางการเมืองและอำนาจรัฐ

ในสังคม หรือในประเทศหนึ่ง ๆ แนวนโยบายทางการเมือง และอำนาจรัฐมีส่วนสำคัญในการกำหนดการเปลี่ยนแปลงชีวิตของคนในสังคม ทั้งในทางที่พึงปรารถนา และไม่พึงปรารถนา เช่น เรื่องของการจัดเก็บภาษี เพื่อนำไปบริหารประเทศ การเกณฑ์แรงงานเพื่อสร้างสาธารณะประโยชน์ต่าง ๆ เป็นต้น

วิถีชีวิตของคนในสังคมที่ปกครองด้วยระบอบการปกครองที่แตกต่างกัน ย่อมทำให้ประชาชนในสังคมหรือประเทศนั้น ๆ ดำเนินชีวิตที่แตกต่างกันไปด้วย เช่น วิถีชีวิตชาวเมืองลิจนวิ ถูกปกครองด้วยระบบสามัคคีธรรม ย่อมแตกต่างจากวิถีชีวิตของชาวเมืองกบิลพัสดุ์ ซึ่งถูกปกครองแบบราชาธิปไตย อีกทั้งยังเป็นเมืองขึ้นของแคว้นโกศลด้วย

๒. ผู้นำหรือผู้ปกครอง

ความประพฤติ หรือศีลธรรมจรรยาของนักปกครอง ย่อมเป็นสิ่งสำคัญที่มีอิทธิพลต่อคนผู้อยู่ใต้ปกครองด้วยเช่นกัน ดังปรากฏพระบาลีว่า “เมื่อฝูงโคข้ามน้ำไป ถ้าโคจ่าฝูงไปตรง โคทั้งฝูงก็ไปตรงตาม ในหมู่มนุษย์ก็เหมือนกัน ผู้ใดได้รับแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ ถ้าผู้นั้นประพฤติชอบธรรม ประชาชนชาวเมืองนั้นก็จะประพฤติชอบธรรมตามไปด้วย”^{๔๖} และว่า “ถ้า

^{๔๕}ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๑๐๒/๖๐-๖๑, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๐๒/๗๓. (บาลีว่า สพฺเพ สตฺตา อาหารญฺฐิติกา)

ผู้ปกครองบริหารบ้านเมืองโดยชอบธรรม ย่อมไม่ทำให้ประเทศชาติล่มจม อีกทั้งยังทำให้ประเทศชาติมีความสุข”^{๕๐}

เมื่อกล่าวเรียงลำดับความสำคัญของสาเหตุที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมแล้วพุทธปรัชญาให้ความสำคัญกฎธรรมชาติดังแบ่งออกเป็น ๒ ประการคือ ประการแรก กฎของธรรมชาติหรือกฎของไตรลักษณ์ที่มีความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป ตลอดเวลา ประการที่สองกฎที่เกี่ยวกับการทำงานของจิตในกฎทั้ง ๒ อย่างนี้ทรงเน้นเรื่องจิตว่าเป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่ง ดังมีพุทธพจน์ที่ทรงตรัสรับรองไว้ว่า

๑

โลกถูกจิตนำไป ถูกจิตผลักดันไป จิตเป็นธรรมอย่างหนึ่งที่
โลกทั้งหมดตกอยู่ในอำนาจ^{๕๑}

๒

ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ ถ้า
บุคคลมีใจร้าย พุคอยู่ก็ดี ทำอยู่ก็ดี ทุกข์ย่อมไปตามเขา दुจลือหมุน
ไปตามรอยเท้าโค ตัวนำแอกไปอยู่ฉะนั้น^{๕๒}

จากพุทธพจน์ข้างต้นเป็นเครื่องยืนยันได้เป็นอย่างดีว่า พุทธปรัชญาเถรวาทให้ความสำคัญสาเหตุที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตามธรรมชาติโดยเฉพาะเรื่องจิตตนิยาม กระบวนการทำงานของจิต เป็นเรื่องสำคัญประการหนึ่ง เพราะแม้แต่โลกทั้งโลกยังถูกจิตซึ่งไร้ตัวตนนำไป และผลักดันให้เป็นไปต่าง ๆ นานา ไม่ว่าจะเป็นสาเหตุนำมาซึ่งความทุกข์ เป็นต้น คำว่าโลกในที่นี้ท่านหมายถึงธาตุโลก ซึ่งรวมเอากายหรือเรือนกายของเราด้วย

^{๕๐} อจ. จตุกก. (บาลี) ๒๑/๗๐/๘๕, อัง. จตุกกะ. (ไทย) ๒๑/๗๐/๑๑๕.

^{๕๑} บ.ชา (ไทย) ๒๘/๑๗๕/๓๓.

^{๕๒} สัง.ส. (ไทย) ๑๕/๖๒/๗๓.

^{๕๓} ธรรมปทฎจกาทา ปจโม ภาโก, หน้า ๓.

๒.๔ สังคมในอุดมคติ

สังคมในทัศนะพุทธปรัชญาเถรวาท หมายถึง หมู่คณะ ที่อยู่รวมกลุ่มกัน ดังพระบาลีว่า สุขา สงฺฆสฺส สามคฺคี ความพร้อมเพียงของหมู่คณะนำความสุขมาให้^{๕๔} ฉะนั้นคำว่า สังฆะ ในที่นี้จึงประสงค์เอา หมู่คณะ หรือบริษัท ๔ อันประกอบไปด้วยภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา มนุษย์แต่ละคนย่อมมีจุดหมายหมาย หรือเป้าหมาย ที่ตนเองตั้งเอาไว้ แล้วจึงพยายามดำเนินไปเพื่อให้ถึงจุดหมายนั้น จุดหมายของหมู่คณะหรือของสังคมก็เช่นเดียวกัน ซึ่งจากการศึกษาคัมภีร์ต่าง ๆ ทางพุทธศาสนา ผู้วิจัยพอสรุปแนวคิดเกี่ยวกับสังคมในอุดมคติได้ ๒ ประเภท เหตุที่แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท เพราะแบ่งตามสภาพความเป็นจริงซึ่งมีปรากฏอยู่ในบริบททางสังคมพุทธบริษัท ๔ คือ ซึ่งเป็นเครื่องยืนยันให้เห็นชีวิตความเป็นอยู่ของคนในสังคมพุทธปรัชญาเถรวาทว่า มีสังคมอยู่ ๒ ประเภทคือ

๑. สังคมฆราวาส

อุบาสก อุบาสิกา หรือฆราวาสผู้ครองเรือน ซึ่งเมื่อปรารถนาจะมีความสุขในชีวิตของการครองเรือน เบื้องต้นก่อนจะอยู่รวมกันได้ ทั้ง ๒ ฝ่าย (ฝ่ายชาย และฝ่ายหญิง) จะต้องประกอบด้วยหลักธรรม ๔ ประการ^{๕๕} คือ

๑. ศรัทธาเสมอกัน คือมีพื้นฐานความเชื่อในเรื่องต่าง ๆ ที่จำเป็นสำหรับการดำเนินชีวิตที่เสมอ หรือสอดคล้องกัน เป็นไปในทิศทางเดียวกัน กล่าวให้ง่ายที่สุด อาจกล่าวได้ว่า ต้องมีใจ “ตรง” กัน

๒. ศีลเสมอกัน คือมีพื้นฐานทางด้านความประพฤติที่เสมอกัน ถ้าสูงหรือต่ำเกินกว่ากันมากก็จะไม่สามารถ “ลงรอย” กันได้ ซึ่งนั่นย่อมหมายถึงชีวิตของการครองเรือนก็จะมีปัญหาตามมาในที่สุด

๓. จาคะเสมอกัน คือมีพื้นฐานทางด้านจิตใจที่เรียกว่า “มีน้ำใจ” ต่อกัน มีการเสียสละ หรือการให้ที่เสมอกัน รู้จักถนอมจิตใจซึ่งกันและกัน

๔. ปัญญาเสมอกัน คือมีพื้นฐานทางด้านความคิด ความอ่าน หรือมุมมองของชีวิตที่สอดคล้อง หรือเป็นไปในทิศทางเดียวกัน

^{๕๔} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๗๕.

^{๕๕} อัง จตุกก (บาลี) ๒๑/๕๕/๖๕-๗๐, อัง. จตุกกะ. (ไทย) ๒๑/๕๕/๕๔.

นอกจากนี้แล้วชีวิตการครองเรือนจะมั่นคง ครองรักครองเรือน อย่างมีความสุข ได้จะต้องตั้งอยู่ในหลักมราวาสธรรม ๔ ประการ ^{๕๖}

๑. สัจจะ สัตย์ซื่อต่อกัน ไม่ประพฤตินอกใจ
๒. ทมะ รู้จักข่มจิตของตน ไม่ปล่อยให้อ่านาจฝ่ายต่ำครอบงำได้
๓. ขันติ ความอดทน ทนต่อความหนาวร้อน และคำพูดส่อเสียดต่าง ๆ
๔. จาคะ สละให้ปันสิ่งของของตนแก่คนที่ควรให้ปัน

เมื่อประกอบด้วยหลักธรรมดังกล่าวข้างต้นแล้ว ชีวิตครอบครัวก็มั่นคง สมบูรณ์ เป็นปึกแผ่น และสามารถเป็นฐานในการพัฒนาเพื่อไปสู่จุดหมายที่เป็นอุดมคติตามหลัก พุทธปรัชญาเป็นลำดับ ๆ ได้ดังนี้

ขั้นที่ ๑ ทิฐุธรรมมีกัตถประโยชน์ คือ ประโยชน์ในปัจจุบัน

๑. อุฏฐานสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยความหมั่นในการประกอบกิจเครื่องเลี้ยงชีพ ในการศึกษาเล่าเรียน ในการทำธุระหน้าที่ของตน

๒. อารักขสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยการรักษา คือรักษาทรัพย์ที่แสวงหามาได้ด้วยความหมั่น ไม่ให้เป็นอันตราย รักษาการงานของตนไม่ให้เสื่อมเสียไป

๓. กัลยาณมิตตตา ความเป็นผู้มีมิตรดี

๔. สมชีวิตา ความเป็นอยู่เหมาะสม เลี้ยงชีวิตตามสมควรแก่กำลังทรัพย์ที่หามาได้ไม่ให้ฝืดเคืองนัก ไม่ให้ฟุ่มเฟือยนัก ^{๕๗}

ขั้นที่ ๒ สัมปรายิกัตถะ จุดหมายขั้นเลขาเห็นหรือประโยชน์เบื้องหน้า

๑. สัทธาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศรัทธา มีความอบอุ่นซาบซึ่งสุขใจ ไม่อ้างว้าง เลื่อนลอย มีหลักยึดเหนี่ยวใจให้เข้มแข็ง

๒. สีลสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศีล มีความภูมิใจในชีวิตสะอาดที่ได้ประพฤติแต่การอันดีงาม ด้วยความสุจริต

^{๕๖} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๔๖/๑๕๙, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๔๖/๓๕๔. และดู สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, นวโกวาท, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๗๒.

^{๕๗} อ.อ.อุก. (บาลี) ๒๓/๕๔/๒๓๔, อ.อ.อุก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๐. และดู สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๗.

๓. จากสัมปทา ถึงพร้อมด้วยจาคะ มีความอิมใจในชีวิต มีคุณค่า ที่ได้ทำประโยชน์ตลอดมาด้วยน้ำใจเสียสละ

๔. ปัญญาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยปัญญา มีความแก้แกล้วกล้ามั่นใจที่จะแก้ไขปัญหานำชีวิตและภารกิจไปได้ด้วยปัญญา^{๔๔}

ขั้นที่ ๓ ประมัตตะ จุดหมายสูงสุด หรือ ประโยชน์อย่างยิ่ง ได้แก่การสามารถดับเพลิงกิเลสเพลิงทุกข์ได้โดยเด็ดขาด ไม่ต้องตกอยู่ภายใต้อำนาจของความชั่วทางจิตใจ และความทุกข์ร้อนก่อกวนอีกต่อไป^{๔๕} พุทธปรัชญาเรียกภาวะดังกล่าวว่า “นิพพาน” ซึ่งถือว่าเป็นคุณค่าอันสูงสุดแห่งชีวิตมนุษย์ เป็นธรรมอันสูงสุดที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบ เป็นความดีอันสูงสุดที่มนุษย์จะพึงได้รับในปัจจุบันชาติ^{๔๖} หลุดพ้นจากความขัดแย้งและความเปลี่ยนแปลง เมื่อพัฒนาถึงจุดดังกล่าวแล้ว สภาวะจิตจะมีลักษณะที่น่าปรารถนาดังนี้

ก. ถึงถูกโลกธรรมกระทบ ถึงจะพบความผันผวนปรวนแปร ก็ไม่หวั่นไหว มีใจเกษมสันต์ มั่นคง

ข. ไม่ถูกความยึดติดถือมั่นบีบคั้นจิต ให้ผิดหวังโศกเศร้า มีจิตโล่งโปร่งเบาเป็นอิสระ

ค. สดชื่น เบิกบานใจ ไม่ขุ่นมัวเศร้าหมอง ผ่องใส ไร้ทุกข์ มีความสุขที่แท้จริงเท่าทันและทำการตรงตามเหตุปัจจัย ชีวิตหมดจดสดใส เป็นอยู่ด้วยปัญญา^{๔๗}

ซึ่งเมื่อบุคคลใดพัฒนามาถึงขั้นที่ ๓ หรือขั้นปรมัตถ์ บุคคลนั้นก็จะถูกนับเนื่องเข้าในสังคมสงฆ์โดยปริยาย ไม่มีข้อจำกัดเรื่องอายุ เพศ เช่น กรณีตัวอย่างที่พระพุทธเจ้ายกฐานะของพาหิยะ^{๔๘} ซึ่งเป็นพระทั้ง ๆ ที่ยังไม่ได้บวช หรือกรณียกสามเณรซึ่งมีอายุเพียง ๗ ขวบไว้ในฐานะภิกษุ เพราะได้บรรลุอรหัตต์ หมดกิเลสแล้ว^{๔๙}

^{๔๔}อง.อฎฐก. (บาลี) ๒๓/๕๕/๒๓๕, อัง.อฎฐก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๓. และดู พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), วินัยชาวพุทธ, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๔๓), หน้า ๕-๑๐.

^{๔๕}สุชีพ ปุณฺณานุภาพ, คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา, หน้า ๒๑๑.

^{๔๖}ธรรมชีวะ (พระมหาสม สุมน), ศึกษาเปรียบเทียบทรรสนะคุณค่าชีวิตของมนุษย์ในลัทธิฮินดู และในพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : นีลนารการพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า ๒๗๕.

^{๔๗}พระธรรมปิฎก, วินัยชาวพุทธ, หน้า ๑๐.

^{๔๘}ธมฺมปทฎฐกาถา จตุตฺถุ โภ โภาโก, หน้า ๕๗.

^{๔๙}ธมฺมปทฎฐกาถา อฎฐโม โภาโก, หน้า ๕๕.

การจะเข้าถึงสังคมอุดมคติในระดับนี้ได้ นั้น นอกจากหลักธรรมที่กล่าวมาแล้วข้างต้นพุทธองค์ยังทรงวางหลักจริยาชีวิตสำหรับฆราวาสไว้เป็นขั้น ๆ เพื่อให้อุบาสกอุบาสิกา ซึ่งเป็น ๒ ใน ๔ ของพุทธบริษัท ได้ประพฤติปฏิบัติฝึกหัดพัฒนา กาย วาจา ใจ โดยให้มีศีล ๕ เป็นเบื้องต้น ศีล ๘ กุศลกรรมบถ ๑๐ และอริยมรรคมีองค์ ๘ สำหรับผู้ที่พร้อมจะพัฒนาตนให้สูงขึ้นไปกว่าที่เป็นอยู่ในจุดนั้น

๒. สังคมสงฆ์

ภิกษุ ภิกษุณีหรือนักบวช เพื่อแสวงหาสังฆธรรมความจริงของชีวิต ซึ่งถือว่าเป็นสังคมพิเศษต่างหากที่พระพุทธเจ้าได้จัดตั้งขึ้น โดยมีจุดประสงค์เพื่อแก้ไขปัญหาเรื่องความเหลื่อมล้ำทางสังคม และปัญหาอื่น ๆ ที่มีอยู่ในสังคมอินเดียขณะนั้น โดยจะขอก้าวในประเด็นหลัก ๔ ประการด้วยกันคือ

๒.๑ กำเนิด

ชุมชนที่เรียกว่า สงฆ์ กำเนิดขึ้นครั้งแรกเมื่อวันเพ็ญ เดือนอาสาฬหะ (เดือน ๘) ก่อน พ.ศ. ๔๕ อันเป็นวันที่พระพุทธเจ้าประทานเอหิภิกขุอุปสัมปทาแก่ปฐมสาวก จากนั้นชุมชนสงฆ์ก็เริ่มขยายตัว จากกลุ่มปัญจวัคคีย์ ๕ รูป เป็น ๖๐ รูป (+สมาชิกของยสะและสหาย) เป็น ๕๐ (+สมาชิกของภททวัคคีย์) เป็น ๑,๐๕๓ รูป (+สมาชิกของชฎิล ๓ พี่น้องและบริวาร) และก็ขยายตัวขึ้นเรื่อย ๆ ในเวลาอันรวดเร็ว จนกลายเป็นชุมชนขนาดใหญ่เป็นที่รู้จักของคนทั่วไป

ปริชา ช้างขวัญยืน ได้วิเคราะห์ถึงสาเหตุ และจุดมุ่งหมายของการอุบัติขึ้นแห่งสังคมสงฆ์ หรือชุมชนสงฆ์ไว้ว่า

พระพุทธองค์ทรงเปลี่ยนแนวความคิดเกี่ยวกับมนุษย์ และจุดมุ่งหมายของมนุษย์จากแนวเดิม ซึ่งเป็นความคิดตามหลักศาสนาพราหมณ์ และลัทธิอื่น ๆ พระพุทธองค์ทรงสอนว่า การยึดมั่นในตัวตน (อัตตา) ทำให้เกิดความทุกข์ขึ้นในสังคม ทำให้เราคิดถึงตัวเองมากกว่าสังคม ส่วนการละตัวตน จะทำให้คนเรามีความสำนึกต่อสังคมได้มากขึ้น การละตัวตนจะต้องอาศัยการจัดระเบียบสังคมเสียใหม่ แต่การเสนอให้เปลี่ยนแปลงสังคมย่อมติดขัดที่ผู้ปกครอง ซึ่งรักษาอำนาจของตน เนื่องจากตนมีฐานะที่ดีอยู่แล้ว ทางด้านประชาชนเองก็เคย

ชินกับวิถีชีวิตตามแบบศาสนาพราหมณ์ ความเข้าใจชีวิตอย่างใหม่จึงเกิดขึ้นยาก จำเป็นต้องสร้างสังคมแบบใหม่ขึ้นเป็นตัวอย่าง สังคมนั้นได้แก่ สงฆ์^{๑๑๔}

ทัศนะดังกล่าวข้างต้น สอดคล้องกับพระธรรมปิฎก ที่ได้แสดงความเห็นในเรื่องเดียวกันนี้ไว้ว่า

คณะสงฆ์ในความหมายที่แท้จริงนั้น พระพุทธเจ้าทรงตั้งขึ้นเป็นสังคมตัวอย่าง ที่มีการจัดระบบต่าง ๆ ทั้งในทางการปกครอง การเลี้ยงชีพ ชีวิตทางสังคม ตลอดจนการศึกษาอบรมทุกอย่าง โดยให้สมาชิกทุกคนมีสิทธิและมีส่วนร่วมในกิจการและผลประโยชน์ต่าง ๆ ของสถาบันโดยทั่วถึงและเท่าเทียมกัน มีความรู้สึกที่ดีต่อกัน เคารพคุณค่าของกันและกัน อยู่ร่วมกันด้วยความกลมกลืนประสานกัน เป็นระเบียบเรียบร้อย มีความปลอดโปร่งเป็นอิสระทั้งทางกาย ทางวาจา และทางความคิด มีโอกาสพร้อมบริบูรณ์ที่จะใช้ความสามารถและคุณสมบัติต่าง ๆ ของตน ๆ ในการฝึกอบรมให้เกิดความเจริญก้าวหน้าอย่างเต็มที่ถึงขีดสุด เท่าที่ตนจะทำได้ ในมรรคาแห่งการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงจุดหมายของพระศาสนา^{๑๑๕}

๒.๒ สารัตถะของคำว่า “สงฆ์”

พิจารณาจากกำเนิดสังคมสงฆ์ข้างต้นแล้วจะมองเห็นสารัตถะของคำว่า “สงฆ์” ได้โดยไม่ยาก นั่นคือ สารัตถะของคำว่า “สงฆ์” ไม่ได้เน้นที่รู้แบบ^{๑๑๖} แต่เน้นที่คุณธรรมภายในรูปแบบเป็นเพียงปัจจัยประกอบที่จะเอื้อให้คนเข้าถึงสารัตถะที่แท้จริงเท่านั้น สารัตถะที่ว่านี้คือความเป็น “พุทธะ” หมายถึงการรู้แจ้งเห็นจริงสัจธรรมตามองค์ศาสดา (อนุพุทธะ) ดังทัศนะของพระธรรมปิฎกที่ว่า “ถ้าสังคมนั้นประกอบด้วยมนุษย์ที่พัฒนาปัญญาโดยรู้ธรรมะที่

^{๑๑๔}ปรีชา ช้างขวัญยืน, ทรรศนะทางการเมืองของพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพ ฯ : สามัคคีสาส์น จำกัด, ๒๕๔๐), หน้า ๕๐.

^{๑๑๕}พระราชวรมนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), ปรัชญาการศึกษาไทย, พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศล ในการเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานเพลิงศพ พระธรรมวรนายก (สมบุรณ์ จันทกเถร) (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๒๑๓.

^{๑๑๖}รูปแบบในที่นี้ ผู้วิจัยหมายเอาเพียงแค่ “สัญลักษณ์” ภายนอก เช่น โกนคิ้ว ห่มเหลือง อาศัยอยู่ในอาราม เป็นต้น ไม่ได้หมายรวมถึง รูปแบบที่เป็นวิถีชีวิตของสงฆ์ที่จะนำไปสู่สัจธรรม

เป็นสาระแก่นแท้ของธรรมชาติมีจำนวนมาก ๆ เข้า ก็จะเกิดสังคมที่พัฒนาสูงสุดที่เรียกว่า สังคม”^{๑๐๗}

อย่างไรก็ตาม ถ้ายังไม่สามารถพัฒนาไปถึงขั้นสูงสุดดังกล่าว ก็จะเรียกชุมชน สังคมดังกล่าวว่าเป็น “สมมติสังคม” โดยมีสังคมที่ได้รับการฝึกพัฒนาถึงขั้นสูงสุด (อริยสังคม) นั้นแหละเป็นแม่แบบในการพัฒนา วิธีชีวิตทั้งหมดของสมมติสังคมจึงมีจุดมุ่งหมายอยู่ที่การพัฒนาปัญญาเพื่อเข้าถึงความจริง และนำปัญญานั้นมาใช้จัดสรรสังคมให้ดี

๒.๓ การจัดระเบียบสังคมภายใน

สังคม มาจากบุคคลที่หลากหลายทางสังคม เมื่อเข้ามาสู่ธรรมวินัยแล้วถือว่าเสมอภาคกันหมด ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “วรรณะ ๔ เหล่านี้คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร ออกจากเรือนมาบวชในธรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศแล้ว ย่อมละชื่อและโคตรเดิม รวมเรียกว่า สมณะเชื้อสายศากยบุตร เหมือนมหานทีทุกสาย คือ คงคา ยมuna อจิรวดี สรรพ มหิ ไหลลง มหาสมุทรแล้ว ย่อมละชื่อและโคตรเดิม รวมเรียกว่า มหาสมุทรทั้งสิ้น”^{๑๐๘} เป็นอันว่า ตัดปัญหาเรื่องชนชั้นทางสังคมออกไปได้

การแสดงความเคารพกัน ก็ไม่ได้ยึดถือวรรณะ หรือไม่ได้ยึดถือว่าใครเกิดก่อน เกิดหลัง เหมือนสังคมโดยทั่วไป หากแต่จะยึดถือว่า ใครเข้ามาสู่ธรรมวินัยนี้ก่อน คนที่บวชทีหลัง แม้จะมีอายุมากกว่า ก็ต้องให้ความเคารพผู้ที่บวชก่อนซึ่งมีอายุน้อยกว่า ในการปฏิบัติก็ให้ยึดธรรมวินัยเป็นแกนกลางในการปฏิบัติ หรือเป็นเครื่องดำเนินตาม พระพุทธเจ้าไม่ทรงมอบให้ภิกษุรูปหนึ่งรูปใดมีอำนาจปกครองภิกษุรูปอื่น ความแตกต่างทางชนชั้นในสังคมสังคมที่ถูกจัดตั้งขึ้นมาใหม่นี้จึงไม่มี

เมื่อสังคมมีจำนวนมากขึ้น พระพุทธเจ้ามอบหมายให้สงฆ์ปกครองกันเอง โดยมีพระธรรมวินัยเป็นหลักในการปกครอง ในกรณีมีปัญหา หรือมีเรื่องราวที่เป็นเรื่องส่วนรวม (สังฆกรรม) เกิดขึ้น ก็ให้สงฆ์ประชุมตัดสิน พิจารณาแก้ไขกันเอง ในพระวินัยจึงมีการแบ่ง

^{๑๐๗}พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), การศึกษาที่สากลบนฐานภูมิปัญญาไทย, อ้างใน พระวราภรณ์ ชยากโร, การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องสังคมอุดมคติในทัศนะของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), วิทยานิพนธ์ปริญญาโท (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๔ หน้า ๗๗.

^{๑๐๘}วิ.จู. (บาลี) ๗/๓๘๕/๒๐๙, วิ.จู. (ไทย) ๗/๓๘๕/๒๘๓.

หน้าที่รับผิดชอบ และกำหนดคุณสมบัติสำหรับภิกษุที่จะมาทำหน้าที่ในเรื่องต่าง ๆ ของสงฆ์มากมาย^{๑๑๕} ซึ่งเรียกชื่อตามหน้าที่นั้น ๆ เช่น ภัตตเทศก์ (ผู้แจกภัตต์) เสนาสนปัญญาปกะ (ผู้แจกเสนาสนะ) อัปมัตตกะวิสัชชกะ (ผู้แจกของเล็กน้อย) สาวิญญ์คาลาหาปกะ (ผู้แจกผ้า) เป็นต้น

๒.๔ การครอบครองทรัพย์สิน

ทรัพย์สินที่อยู่ในสังคัมสงฆ์แบ่งได้ ๒ ประเภทคือ ๑) ทรัพย์สินส่วนบุคคล ซึ่งอนุญาตเพียงบริวาร ๘ ซึ่งถือเป็นความจำเป็นพื้นฐานสำหรับการดำรงเพศบรรพชิต และ ๒) ทรัพย์สินที่เป็นของส่วนรวม (นอกจากบริวาร ๘ ให้ถือว่าเป็นของส่วนรวม)

โดยหลักการทั่วไปของพระพุทธศาสนา ไม่ต้องการให้ภิกษุมีสมบัติ หรือมีการครอบครองสมบัติอื่นใด บริวารอื่นนอกจากบริวารที่จำเป็นจึงเป็นสิ่งต้องห้าม โดยที่สุดแม้ในบริวารที่จำเป็น ถ้ามีเกินกว่า ๑ ชิ้น ก็ห้ามครอบครอง หรือเก็บไว้เกิน ๑๐ วัน เช่น ห้ามเก็บอติเรกจีวร อติเรกบาตร^{๑๑๖} เป็นต้น ในการใช้สิ่งของที่เป็นของส่วนบุคคลนั้น ก็มุ่งเน้นให้เกิดประโยชน์สูงสุด จะใช้อย่างทิ้งขว้างไม่ได้^{๑๑๗} หรือหากจะต้องเปลี่ยนไปใช้อันใหม่ ก็ต้องมีเหตุผลที่เพียงพอ เช่น ในกรณีจะเปลี่ยนบาตรใหม่ ทรงบัญญัติว่า จะต้องมีย่อยร้าวเกิน ๕ แห่งขึ้นไปจึงจะเปลี่ยนได้^{๑๑๘} เป็นต้น ที่เป็นเช่นนี้อาจเป็นเพราะสาเหตุ ๓ ประการ คือ

๑. ชีวิตของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนามีหน้าที่หลัก ๒ ประการคือ ๑) การฝึกตนเอง ขัดเกลาตนเองให้บริสุทธิ์^{๑๑๙} ซึ่งผู้จะทำเช่นนี้ได้ก็ต้องสละเครื่องกังวลให้มากที่สุด

^{๑๑๕}ผู้สนใจพึงตรวจสอบดู จุลวรรคแห่งพระวินัยปิฎก วิ.จู. (บาลี) ๗/๓๒๖/, ๓๒๗/, ๓๒๘/, ๓๒๙/, วิ.จู. (ไทย) ๗/๓๒๖/๑๕๔, ๓๒๗/๑๕๖, ๓๒๘/๑๕๗, ๓๒๙/๑๕๘.

^{๑๑๖}ปรับอาบัติปาจิตตีย์ ต้องสละสิ่งนั้นเสียจึงพ้นความผิด (นิสัคคิยปาจิตตีย์) ดู วิ.มหา. (บาลี) ๒/๔๖๒/๒, ๖๐๑/๖๘, วิ.มหา. (ไทย) ๒/๔๖๒/๓, ๕๕๕/๑๒๓.

^{๑๑๗}วิ.มหา. (บาลี) ๒/๑๐๕/๑๖๘, วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๑๕/๒๕๖. “ภิกษุใดปู หรือใช้ให้ปูที่นอนในวิหารของสงฆ์ เมื่อจากไป ไม่เก็บ หรือไม่ใช้ให้เก็บที่นอนนั้น หรือไม่บอกมอบหมาย หลีกไปเสีย ต้องอาบัติปาจิตตีย์”

^{๑๑๘}วิ.มหา. (บาลี) ๒/๖๑๒/๗๒, วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๑๒/๑๓๐.

^{๑๑๙}เช่น กรณีพระมหากัสสปะถ่อผ้าบังสุกุลเป็นวัตรเพื่อเป็นแบบอย่างแก่อนุชนรุ่นหลัง (ปัจจุมาชนตา ติฏฐานุกติ อาปชฺเชยฺย) ดู ส.นิ. ๑๖/๑๔๘/๑๕๔, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๔๘/๒๔๐.

และทรัพย์สินเหล่านั้นก็เป็นที่มาของความกังวล ๒) การจาริกประกาศคำสั่งสอน หรืออุดมการณ์ตามที่องค์ศาสนตามอบหมาย ซึ่งผู้จะทำเช่นนั้นได้ก็ต้องสละสมบัติ หรือบริวารให้เหลือน้อยที่สุดเท่าที่จะทำได้ การเที่ยวจาริกไปโดยมีบริวารหอบหิ้วไปด้วยมาก ๆ เป็นสิ่งที่ทำได้ยาก

๒. ชีวิตของสงฆ์ เนื่องด้วยชาวบ้าน คืออาศัยบุคคลอื่นเลี้ยงชีวิต ทำอย่างไรในการอาศัยนี้ จะทำให้ผู้ที่ถูกอาศัย (ชาวบ้าน)เดือดร้อนน้อยที่สุด ดังพุทธดำรัสที่ว่า มุนีพึงเที่ยวไปในบ้าน เหมือนแมลงภู่ ไม่ทำให้ ดอก สี และกลิ่นชอกช้ำ ถือเอาแต่รสแล้วบินไปฉะนั้น^{๑๑๔} นอกจากนั้นแล้วจะเห็นได้จากมีสิกขาบทมากมายที่บัญญัติห้ามภิกษุออกปากขอกับชาวบ้านเกินความจำเป็นพื้นฐานของสงฆ์ และจะออกปากขอได้ก็ต่อเมื่อได้รับปวารณา หรือเป็นญาติกันเท่านั้น^{๑๑๕}

๓. มุ่งให้เกิดประโยชน์สูงสุดเท่าที่สิ่งของ หรือวัตถุนั้น ๆ จะเอื้อประโยชน์ได้ ข้อนี้เห็นได้จากกรณีเรื่องจีวรเก่า หากไม่สามารถนุ่งห่มได้ ก็สามารถนำไปใช้ประโยชน์อย่างอื่น เช่น กรณีของพระอานนทนำผ้าจีวรเก่าไปทำผ้าปูนอน ทำผ้าปูพื้น ทำผ้าเช็ดเท้า หรือนำไปโขลกกับดินเหนียวฉาบเป็นผนัง หรือฝากุฏิ^{๑๑๖} เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป สังคมในอุดมคติในระดับนี้ ถือว่าเป็นระดับสูงสุด การดำรงชีวิตพยายามให้เป็นอิสระมากที่สุดเท่าที่เป็นไปได้ บุคคลในสังคมมีทิศทาง หรือเป้าหมายอันเดียวกันคือความเป็นอิสระ ทั้งภายนอก (ไม่ตกอยู่ในอำนาจวัตถุ) และภายใน (ไม่ตกอยู่ในอำนาจกิเลส) ในขณะเดียวกันก็สามารถบำเพ็ญประโยชน์สูงสุดให้แก่สังคมได้

จากบริบททางสังคม ผู้วิจัยเห็นว่า สังคมสงฆ์ เป็นสังคมต้นแบบ หรือเป็นแบบอย่าง สังคมฆราวาส ในเรื่องต่อไปนี้

๑. ด้านการปกครอง ให้มีความสมัครสมานสามัคคี โดยถือหลักธรรมาธิปไตย คือความถูกต้องเป็นหลัก ให้ทุกคนมีสิทธิเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น

^{๑๑๔} ธรรมปทฎฐกาถา ตติโย ภาค, หน้า ๓๖.

^{๑๑๕} คูจิรวรรคที่ ๑ แห่งนิสัคคิยปาจิตตีย์ สิกขาบทที่ ๖,๘,๑๐ ปัตตวรรคที่ ๓ สิกขาบทที่ ๖,๗ และ โภชนวรรคที่ ๔ แห่งปาจิตตีย์ สิกขาบทที่ ๕ เป็นต้น

^{๑๑๖} ธรรมปทฎฐกาถา ทุติโย ภาค, หน้า ๕๖.

๒. ชีวิตความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย ประหยัด พึ่งพาปัจจัยภายนอกเท่าที่จำเป็นแก่การดำรงชีวิตอยู่

๓. การอุทิศตนเพื่อประโยชน์สังคม มีความเสียสละประโยชน์สุขส่วนตน เพื่อประโยชน์สุขส่วนรวม

๔. ด้านการฝึกอบรมพัฒนาศักยภาพ ทางกาย วาจา ใจ ให้มีศักยภาพสูงขึ้นไปตามลำดับความสามารถของตน ฯ

๒.๕ สรุปวิเคราะห์

พุทธปรัชญา มองสรรพสิ่งในจักรวาลและนอกจักรวาลทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ยกเว้นพระนิพพาน โดยความเป็นสิ่งเสมอเหมือนกันทั้งหมด คือ ไม่เที่ยงแท้ ไม่แน่นอน มีการเปลี่ยนแปลง แปรผันอยู่ตลอดเวลา เป็นไปตามกฎไตรลักษณ์ คือ

๑. อนิจจัง ความไม่เที่ยงแท้แน่นอน มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ทุกขณะ คือเกิดขึ้นแล้วเสื่อมสลายไป และแปรสภาพเป็นอย่างอื่น หรือเพราะมีแล้วกลับไม่มี เป็นสภาพที่แย้งต่อความเที่ยง เพราะโดยสภาวะของมันเองก็ปฏิเสธความเที่ยงอยู่ในตัว

๒. ทุกขัง เป็นทุกข์ เพราะทนอยู่สภาพเดิมไม่ได้ ถูกบีบคั้นให้ต้องเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา มีสภาพที่เป็นภัย เพราะสังขารทั้งปวงเป็นสภาพผุพังแตกสลายและต้องย่อยยับมลายสิ้นไป จึงไม่มีความปลอดภัย แก่ผู้เข้าไปยึดครอง

๓. อนัตตา ไม่มีตน ไม่ใช่ตน เป็นสภาวะไม่มีแก่นสาร เพราะเมื่อระบูลงไปแล้วก็จะกลายเป็นเพียงหน่วยย่อยไปเรื่อย ๆ

สรรพสิ่งทั้งหลาย มีอยู่ในรูปของกระแสแห่งเหตุปัจจัยที่สัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันตลอด ไม่มีอะไรที่เป็นอยู่ได้โดยความเป็นอิสระเพียงลำพัง ทุกสิ่งต้องอาศัยกันจึงเกิดขึ้นได้

ปรากฏการณ์ทางสังคม และพัฒนาการต่าง ๆ ทางสังคม เป็นผลสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะความเป็นสิ่งเสมอเหมือนกันหมดของสรรพสิ่ง เจื่อนใจหรือเหตุปัจจัยที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางสังคม เมื่อก้าวโดยสรุปแล้วมี ๖ ประการ คือ

๑. สาเหตุตามธรรมชาติ พุทธปรัชญาเถรวาทเชื่อว่า ธรรมชาตินั้นมีกฎเกณฑ์ที่ควบคุมความเป็นไปของสรรพสิ่งในธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ทางธรรมชาติจึงมีส่วนสำคัญในการกำหนดการเปลี่ยนแปลงด้วย

๒. สาเหตุจากการกระทำของมนุษย์เอง พุทธปรัชญาเถรวาทยอมรับในศักยภาพของมนุษย์ ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ทั้งที่เป็นไปฝ่ายดี และไม่ดี มนุษย์เป็นผู้กำหนดชะตาชีวิตของตนเอง ตลอดถึงความเป็นไปของสังคมด้วย ก็ย่อมได้รับผลกระทบจากการกระทำของเขาด้วย

๓. สาเหตุด้านเศรษฐกิจ พุทธปรัชญาเถรวาทมองว่า ปัจจัย ๔ อันได้แก่ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค เป็นสิ่งจำเป็นขั้นพื้นฐานสำหรับการดำรงชีวิต ความปรารถนาของมนุษย์ในอันที่จะดำรงชีวิตอยู่รอด มีอาหารเลี้ยงปากเลี้ยงท้อง และครอบครัว เป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ทั้งในแง่ของปัจเจกชน และในแง่ของสังคม

๔. ปัจจัยทางด้านสังคมและการเมือง พุทธปรัชญาเถรวาทเชื่อว่า สังคมและการเมือง ก็เป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ไม่ว่าจะเป็นแนวนโยบายทางการเมือง และอำนาจรัฐ ผู้นำหรือผู้ปกครอง ล้วนมีส่วนสำคัญในการกำหนดให้สังคมดำเนินไป การเมืองก็เช่นเดียวกัน

ทั้งนี้ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากสาเหตุดังกล่าวนี้ ล้วนเป็นเรื่องธรรมดาสามัญ เป็นไปตามกฎของไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง และ อนัตตา ดังกล่าวแล้วข้างต้น

ลักษณะสามประการ ของกฎไตรลักษณ์ เป็นกฎที่เกิดขึ้นอยู่แล้วตามธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นผู้ค้นพบหรือไม่ก็ตาม มันก็คงเป็นกฎความจริงของมันอยู่อย่างนั้นตลอดกาล ไม่มีเทพหรืออำนาจใด ๆ ที่สามารถไปเปลี่ยนแปลงกฎนี้ได้ ท่านผู้มีปัญญา เมื่อรู้หลักความจริงของชีวิตว่า มีความเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา คือไม่เที่ยงมีความแปรเปลี่ยน เป็นทุกข์ เพราะทนอยู่สภาพเดิมไม่ได้ เป็นอนัตตา ไม่ตกอยู่ในอำนาจของตน ดำเนินชีวิตอย่างมีสติ มีปัญญา ไตร่ตรองหาเหตุผลที่เป็นไป เป็นคนไม่ประมาทในชีวิต และไม่ประมาทในการสร้างกุศล จงรีบชวนขวายเป็นสิ่งที่เป็นกุศล นำตนให้รอดพ้นจากความทุกข์ทั้งหลายทั้งปวง

บทที่ ๓

ทฤษฎีพลวัตทางสังคมในลัทธิมาร์กซิสม์

๓.๑ ทฤษฎี และความหมายของการเปลี่ยนแปลง

๓.๑.๑ ประวัติ และพัฒนาการทั่วไป

แนวคิด และทฤษฎีเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงในปรัชญามาร์กซิสม์นำมาจากหลักปรัชญาที่เรียกว่า วิชาวิธี (Dialectic) ดังนั้น จึงจำเป็นในเบื้องต้นที่ต้องศึกษาประวัติความเป็นมา และพัฒนาการของคำนี้ก่อน

วิชาวิธี ความหมายตามรากศัพท์ภาษากรีก (dialektika) หมายถึง ศิลปะหรือวิธีสนทนา อภิปรายโต้แย้งทางเหตุผล^๑ เป็นวิธีคิดและการตีความธรรมชาติ และสังคม เป็นทัศนะที่มองจักรวาลบนพื้นฐานที่ว่า สรรพสิ่งอยู่ในรูปของการเปลี่ยนแปลง และการไหลเลื่อนอย่างต่อเนื่อง^๒ ปราชญ์โบราณใช้วิธีการนี้ในการแสวงหาความจริง โดยการเปิดโปงความขัดแย้งของกลุ่มสนทนา และขจัดความขัดแย้งนั้นเสีย ดังนั้นท่านจึงเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เป็นตรรกศาสตร์แห่งความขัดแย้ง (The Logic of contradiction)^๓ ต่อมาวิธีการนี้ได้มีการนำมาใช้อธิบายปรากฏการณ์ของธรรมชาติสรรพสิ่ง เนื่องจากสังเกตเห็นว่า ปรากฏการณ์ของโลกเป็นปรากฏการณ์ที่เคลื่อนไหว และเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ทั้งนี้ก็เพราะอาศัยการพัฒนาความขัดแย้งต่าง ๆ ที่ส่งผลสะท้อนซึ่งกันและกัน

แนวคิดเรื่องวิชาวิธีปรากฏขึ้นในประวัติศาสตร์ปรัชญาครั้งแรกเมื่อราวศตวรรษที่ ๕ ก่อน ก.ศ. เราสามารถพิจารณาแนวคิดดังกล่าวนี้ได้จากแนวความคิดทางปรัชญาของเฮราคลิตุส (มีชีวิตรอยู่ในช่วง พ.ศ.๗ – พ.ศ.๗๓) ท่านเป็นนักปรัชญาคนแรกที่เบน

^๑<http://www.xrefer.ccat.sas.upenn./jod/text/dialectictrans.html>

^๒Alan Wood and Ted Grant, Reason in Revolt : Marxism and Modern Science. (เอกสารตำเนียบเล่มประกอบการศึกษา), p. 41.

^๓Op.cit.

ความสนใจจากการสละวณแสวงหาคำตอบเกี่ยวกับเรื่องปฐมธาตุของสรรพสิ่งของนักปรัชญาในอดีตก่อนหน้านั้น มาให้ความสนใจเกี่ยวกับปัญหาเรื่องความเปลี่ยนแปลง วลีที่เรา มักจะเอ่ยถึงในปรัชญาของท่านก็คือ “สรรพสิ่งเลื่อนไหล” (all things are in flux.) และ “คุณ ไม่สามารถข้ามแม่น้ำสายเดียวกันสองครั้งได้” (you cannot step twice into the same river.)^๔

สิ่งที่เฮราคลิตุสต้องการให้เราพิจารณาก็คือคำว่า “เดียวกัน” (the same) ท่านให้ เหตุผลว่า กระแสน้ำนั้นไหลเลื่อนไปอยู่ตลอดเวลา ทันทีที่เราข้ามกลับมาอีก กระแสน้ำก็เป็น กระแสน้ำใหม่ เพียงแต่ว่ามันมีความไหลเลื่อนที่ต่อเนื่องกันเท่านั้น แนวความคิดเรื่องการ เลื่อนไหลนี้ ได้ถูกนำไปอธิบายสรรพสิ่ง หรือปรากฏการณ์อื่น ๆ ในโลก สรรพสิ่งทั้งหลายใน โลกอยู่ในรูปของกระแสที่เลื่อนไหลอยู่ตลอดเวลา

จากนั้น แนวความคิดของเฮราคลิตุสจึงได้รับการพัฒนาและสานต่อจากนัก ปรัชญารุ่นหลัง ๆ ไม่ว่าจะเป็นเพลโต (Plato) กลุ่มสโตอิก (the Stoics) และมาเด่นชัดเอาใน ปรัชญาของเฮเกล (Hegel) และเนเช (Nietzsche)^๕ นับระยะเวลา ๒ พันปีกว่าให้หลัง

กล่าวอย่างย่อ ๆ เฉพาะในส่วนของเฮเกล ซึ่งถือว่าเป็นต้นแบบที่ส่งอิทธิพลต่อ ปรัชญามาร์กซิสม์ก่อน

เฮเกล เป็นนักปรัชญาชาวเยอรมัน มีชีวิตอยู่ในช่วง พ.ศ. ๒๓๑๓-๒๓๗๔ มีผล งานที่สำคัญหลายเรื่อง เช่น *Phanomenologie des Geistes* (พ.ศ. ๒๓๕๐) ว่าด้วยเรื่องปรากฏ การณ์วิทยาของจิต, *Wissenschaft der Logik* (พ.ศ. ๒๓๕๕) ว่าด้วยเรื่องศาสตร์แห่งการให้ เหตุผล เป็นต้น

เฮเกลให้ความสนใจเกี่ยวกับระบบความคิดทางปรัชญาที่มีอยู่ก่อนหน้านี้เขา ที่ พยายามจะสร้างมาตรฐานที่เที่ยงแท้ว่า มนุษย์สามารถรู้อะไรเกี่ยวกับโลกได้บ้าง พร้อมทั้ง พยายามตรวจสอบพื้นฐานสำหรับการรับรู้ของมนุษย์ ซึ่งทั้งหมดก็สรุปลงในแนวทางเดียวกัน ว่า ปัจจัยแห่งความรู้ของมนุษย์นั้นอยู่นอกกาลเวลา และเป็นสากล^๖ ซึ่งเฮเกลไม่เชื่อว่าเป็นไป ได้

^๔Samuel Enoch Stumpf, *Socrates to Sartre : A History of Philosophy*, (New York : McGraw-Hill Book Company, 1966), p13.

^๕Op. Cit.

เฮเกลเชื่อว่า พื้นฐานในการรับรู้ของมนุษย์เปลี่ยนแปลงไปในคนแต่ละรุ่น จึงไม่มีสังขรณ์ที่เที่ยงแท้ ความรู้ของมนุษย์ เหตุผลของมนุษย์ก็อยู่ในขอบเขตของกาลเวลา ไม่ใช่สิ่งสากล ประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติก็เหมือนกับกระแสของแม่น้ำ ซึ่งเลื่อนไหล โดยที่การเลื่อนไหลนั้นก็ถูกกำหนดโดยก้อนหิน ความคดโค้งของแม่น้ำ เหตุผลของมนุษย์จึงเป็นพลวัต และเป็นกระบวนการ ตัวสังขรณ์ก็เป็นกระบวนการแบบเดียวกันด้วย ซึ่งจะทราบได้ก็ต้องอาศัยการตระหนักรู้ของ “จิตสากล”

การตระหนักรู้ของ “จิตสากล” จะทำให้เราทราบว่า ประวัติศาสตร์คือสายโซ่เส้นยาวของการไตร่ตรอง นั่นคือ ความคิดหนึ่งมักถูกเสนอขึ้นบนพื้นฐานของอีกความคิดหนึ่ง ซึ่งถูกเสนอขึ้นมาก่อนหน้านั้น แต่ทันทีที่ความคิดใดถูกเสนอขึ้นมา มันจะถูกโยงโดยอีกความคิดหนึ่ง ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างแนวคิดทั้งสอง แต่ความขัดแย้งนั้นก็สามารถประสานกันได้ ด้วยการนำเอาจุดที่ดีที่สุดมารวมกัน

ขอให้พิจารณาจากประวัติศาสตร์ของปรัชญาเป็นตัวอย่าง

สำนักปรัชญาอิตาลียึดถือว่า การเปลี่ยนแปลงเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ สำนักนี้จึงปฏิเสธการเปลี่ยนแปลงทุกอย่าง แม้ประสาทสัมผัสของพวกเขาจะรับรู้การเปลี่ยนแปลงที่อยู่รอบ ๆ ตัวก็ตาม (เฮเกลเรียกภาวะดังกล่าวว่า ภาวะพื้นฐาน) เฮอร์คูลิตุส ไม่เห็นด้วยกับแนวคิดนี้ จึงได้เสนอแย้งไปว่า ทุกสิ่งทุกอย่างเลื่อนไหล (เฮเกลเรียกภาวะดังกล่าวว่า ภาวะแย้ง) เมื่อความคิดทั้งสองประทะกัน เอ็มพีโดคลีสจึงออกมาเสนอว่า ข้อเสนอทั้งสองต่างก็ถูกบางส่วนและผิดบางส่วน อิตาลียึดถูกตรงที่ว่า ไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลงไปจริง ๆ แต่ผิดที่บอกว่าเราไม่สามารถไว้วางใจประสาทสัมผัสของเราได้ เฮอร์คูลิตุสถูกที่บอกว่า เราพึ่งประสาทสัมผัสของเราได้ แต่ผิดตรงที่บอกว่า ทุกสิ่งเลื่อนไหล เพราะสิ่งต่าง ๆ ประกอบด้วยสสารมากกว่าหนึ่งอย่าง และสิ่งที่เลื่อนไหลนั้นเป็นองค์รวมของสสาร ไม่ใช่ตัวสสาร (เฮเกลเรียกภาวะนี้ว่า ภาวะสังเคราะห์)

^๖แนวความคิดอย่างนี้ปรากฏในงานทางปรัชญา เช่น เดส์การ์ด, สปิโนซา, ฮิวม์ และคานท์ เป็นต้น ดูรายละเอียดใน โยสไตน์ กอร์เดอร์, โลกของโซฟี (สายพิณ ศุภธรรมมงคล แปล), (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คบไฟ, ๒๕๓๙), หน้า ๓๙๕.

มาร์กซ์เห็นด้วยกับแนวความคิดของเฮเกล ดังกล่าว แต่ก็ไม่เห็นด้วยกับการที่เฮเกลอ้างถึง “จิตสากล” เพราะไม่มีความจำเป็นแต่อย่างใด จิตสากลแท้จริงแล้วก็คือผลผลิตจากสมองของมนุษย์นั่นเอง และมันก็อยู่ภายใต้บริบททางประวัติศาสตร์เช่นกัน

ต่อไปจะได้พิจารณาแนวความคิดของมาร์กซ์ในเรื่องนี้

๓.๑.๒ การเปลี่ยนแปลงตามแนวมาร์กซิสต์

ถ้าจะแบ่งแนวความคิดปรัชญามาร์กซิสต์ สามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ ส่วน ส่วนแรกเรียกว่า วัตถุนิยมวิภาษวิธี (Dialectical Materialism)^๙ ส่วนที่สองเรียกว่า วัตถุนิยมประวัติศาสตร์ (Historical Materialism) วัตถุนิยมวิภาษวิธี เป็นแนวความคิดทางปรัชญาที่มุ่งอธิบายความจริงของธรรมชาติ เป็นทฤษฎีที่ว่าด้วยกฎการเปลี่ยนแปลง พัฒนาการของธรรมชาติ ตลอดถึงสังคมและความคิดของมนุษยชาติ ตามบทนิยามที่เฮเกลส์ได้ให้ไว้^{๑๐} ส่วนวัตถุนิยมประวัติศาสตร์ เป็นการประยุกต์วัตถุนิยมวิภาษวิธีมาอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคม เช่น การเปลี่ยนแปลง พัฒนาการ การเมือง การปกครอง การต่อสู้ทางชนชั้น เป็นต้น

ผู้วิจัยขอแนะนำประเด็นเรื่องวัตถุนิยมวิภาษวิธีมาพิจารณาก่อน ทั้งนี้เพื่อให้สอดคล้องกับทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงที่ตั้งประเด็นเอาไว้แต่ต้น

กล่าวได้ว่า วิธีการที่ดีที่สุดในการทำความเข้าใจทฤษฎีการเปลี่ยนแปลง ในปรัชญามาร์กซิสต์ก็คือ การเริ่มต้นจากหลักวิภาษวิธี เพราะมาร์กซ์ใช้หลักการพื้นฐานนี้ในการอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคม การเมือง เศรษฐกิจ ตลอดจนแนวคิดด้านอื่น ๆ ในปรัชญาของเขา ตามทัศนะของมาร์กซ์ วิภาษวิธีถือเป็นอาวุธสำหรับการเปลี่ยนแปลงโลก เพราะในการเปลี่ยนแปลงโลกนั้นจำเป็นต้องอาศัยการคิด และการกระทำที่สอดคล้องกับความเป็นจริงของโลกวัตถุ รวมถึงกฎเกณฑ์ที่ควบคุมการเคลื่อนไหวของโลกวัตถุ

^๙เป็นคำเรียกอย่างเป็นทางการของปรัชญามาร์กซิสต์ที่กลุ่มศาสนิกชนในสหภาพโซเวียตตั้งขึ้น ตัวมาร์กซ์ รวมทั้งเฮเกลส์เอง ไม่เคยใช้คำนี้เลยในปรัชญาของเขา ดูรายละเอียดใน <http://www.xrefer.com/entry/551813>, More Results From : www.xrefer.com.

^{๑๐}V.G. Afanasyev. **Marxist Philosophy**. (Moscow : Progress Publishers, 1980), p.72.

^{๑๑}<http://www.xrefer.com/entry/551813>, More Results From : www.xrefer.com.

เองเกลส์ ซึ่งเป็นทั้งเพื่อน และศิษย์คนสนิทของมาร์กซ์ ได้กล่าวสรุปไว้ในหนังสือรวมบทนิพนธ์ของมาร์กซ์กับเองเกลส์ว่า “ปรากฏการณ์ทั้งปวงในโลกธรรมชาติ เมื่อกล่าวถึงที่สุดแล้ว ได้เกิดขึ้นตามแบบวิภาษวิธี”^{๑๑} ในหนังสือเล่มเดียวกันนี้ยังได้อธิบายต่อไปอีกว่า

ธรรมชาติทุกอย่าง จากสิ่งที่เล็กที่สุดจนถึงสิ่งที่ใหญ่ที่สุด จากเม็ดทรายถึงดวงอาทิตย์ จากเซลล์ชีวิตเล็ก ๆ (Protista) จนถึงมนุษย์ ล้วน มีอยู่ในรูปของการเกิด และดับสลายไปอยู่ตลอดเวลา มีการเลื่อนไหลไม่มีที่สิ้นสุด อยู่ในรูปของการเคลื่อนไหว และเปลี่ยนแปลงอย่างไม่หยุดยั้งตลอดเวลา^{๑๒}

แนวความคิดเรื่องวิภาษวิธีของมาร์กซ์ ได้ประยุกต์รูปแบบมาจากแนวความคิดเรื่องจิตนิยมวิภาษวิธีของเฮเกล โดยที่แนวความคิดของเฮเกลมีอยู่ว่า ความเป็นจริงมีแต่จิตสมบูรณ์ดวงเดียว ซึ่งไม่มีวันอยู่นิ่ง แต่จะต้องพัฒนาไปโดยมีการขัดแย้งภายในตัวเองเรื่อยไป เป็น ๓ ภาวะ คือ ๑) ภาวะพื้นฐาน (thesis) ๒) ภาวะแย้ง (antithesis) และ ๓) ภาวะสังเคราะห์ (synthesis)^{๑๓} แล้วภาวะสังเคราะห์ (synthesis) ก่อให้เกิดภาวะพื้นฐานใหม่ (new-thesis) ขึ้นมาอีก เป็นดังนี้ตลอดไป

เฮเกลได้เน้นถึงธรรมชาติของจิตแบบปฏิพัทธนาการ (the paradoxical nature of consciousness) เพราะเฮเกลทราบดีว่า จิตของคนเรานั้นต้องการรู้ภาวะความจริงทั้งหมด แต่จิตไม่สามารถคิดโดยปราศจากการแยกส่วน จึงทำให้เกิดการแบ่งแยกออกเป็น ๒ ภาค (terms) ทุก ๆ มุลบท (argument) จึงมีลักษณะเป็นปฏิปักษ์กัน โดยที่จิตก็สามารถรับรู้ได้เพียงครึ่งละส่วนเท่านั้น ดังนั้น จิตจึงเพ่งเพียงส่วนหนึ่ง และมองส่วนที่สองเป็นอีกอย่างหนึ่ง

^{๑๑}โจเซฟ สตาลิน วัตถุนิยมวิภาษกับวัตถุนิยมประวัติศาสตร์, ส. ยศกุล แปล. (กรุงเทพมหานคร : สมชายการพิมพ์, ๒๕๑๕), หน้า ๕.

^{๑๒}Karl Marx and Frederick Engels, *Selected Works Vol. 3* (Moscow : Progress Publishers, 1977), pp. 49-50.

^{๑๓}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๓๒), หน้า ๒๕.

ศาสตราจารย์อีริก สเตียนฮาร์ท (Prof. Eric Steinhart) ได้ยกตัวอย่างเกี่ยวกับวิชา
วิธีในแง่มุมต่าง ๆ ซึ่งสะท้อนให้เห็นความจริงเกี่ยวกับจิตของเราว่า ในการรับรู้สภาวะต่าง ๆ
นั้น มีลักษณะของการแบ่งแยกที่เป็นปฏิปักษ์อยู่ตลอดเวลา ผู้วิจัยขอคัดมากล่าวในที่นี้เพื่อ
เป็นตัวอย่างประกอบคำอธิบาย

๑. วิชาบุคคลภาวะ (Dialectic of Personhood)

บทตั้ง : เริ่มด้วยประโยคว่า “ฉันถือกำเนิดมา, ฉันเป็นเด็ก”

บทแย้ง : ปฏิเสธบทตั้งว่า “ฉันเติบโตเป็นผู้ใหญ่ ดังนั้นจึงไม่ใช่เป็นเด็กอีกต่อไป
แล้ว”

บทสรุป : ปฏิเสธภาวะตรงกันข้ามระหว่างบทตั้งและบทแย้งว่า : ฉันไม่เป็นทั้ง
เด็ก และผู้ใหญ่ แต่รวม ๆ เรียกว่า บุคคลภาวะ (whole personhood)^{๓๓}

๒. วิชาแก้วน้ำดื่ม (Dialectic of the Drinking Glass)

บทตั้ง : มองไปที่แก้วน้ำซึ่งมีน้ำอยู่ส่วนหนึ่ง ถ้าจิตไม่ได้จำแนกระหว่างน้ำ และ
สิ่งที่ไม่ใช่ น้ำ จิตก็จะไม่คิดอะไร แต่ถ้าจิตเริ่มคิดแบบสุทธรรสนิยม ก็จะเกิดบทตั้งว่า : ใน
แก้วมีน้ำอยู่ครึ่งแก้ว

บทแย้ง : จิตพบกับความขัดแย้งว่า นั่นไม่ใช่ความจริงทั้งหมด ทำให้เกิดความคิด
แบบสุทธรรสนิยมขึ้นมาอีกว่า : น้ำขาดไปครึ่งแก้ว

บทสรุป : จิตพบกับความขัดแย้งอีกว่า บทแย้งนี้ก็ยังไม่ใช่ความจริงทั้งหมด จึงได้
สรุปบทตั้งและบทแย้งเข้าด้วยกัน จิตทราบความจริงว่า ความจริงทั้งหมดควรเป็น : ปริมาณ
น้ำที่พร่องไปกับปริมาณของน้ำที่เหลืออยู่นั้นเท่ากัน^{๓๔}

ทัศนะของเฮเกลถือว่า ภาวะความขัดแย้งเป็นรากฐานของทุกชีวิต และปรากฏ
การณ์ สรรพสิ่งทั้งหลายดำรงอยู่ด้วยภาวะขัดแย้ง หลักความขัดแย้งเป็นกฎเกณฑ์ที่ครอบงำ
โลก^{๓๕} สรรพสิ่งจึงดำเนินไปสู่การเปลี่ยนแปลงภายใต้ความขัดแย้งนั้น ปราศจากภาวะขัด

^{๓๓}Prof. Eric Steinhart, *Dialectic*, Cf. : <http://ww2.wpunj.edu/cohss/philosophy/courses/hegel/DIALECTX.HTM>.

^{๓๔}Op.cit.

^{๓๕}Frank Thilly, *A History of Philosophy*, (New Delhi : SBW Publisher, 1993), p.465.

แย้งแล้ว ชีวิต ปรัชญาการณ์ การเจริญเติบโต การพัฒนา และสรรพสิ่งทั้งหลายก็มีไม่ได้ มุมมองของเฮเกล เป็นมุมมองแบบจิตนิยม มาร์กซ์และเอนเกลส์ได้พัฒนารูปแบบของวิภาษวิธีให้เป็นวิทยาศาสตร์ขึ้น ทั้งนี้เพราะท่านได้ใช้ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาค้นคว้าทางวิทยาศาสตร์ของนักคิด นักเขียนต่าง ๆ ในยุคสมัยก่อนหน้านั้น หรือในยุคสมัยของท่านมาเป็นพื้นฐานของการอธิบายแนวคิด^{๖๖}

มาร์กซ์ยอมรับเรื่องภาวะความขัดแย้ง แต่ปฏิเสธแนวคิดจิตนิยมแบบเฮเกล ในทัศนะของมาร์กซ์ ความรู้สึกนึกคิดจริง ๆ แล้วเป็นแค่เพียงวัตถุที่ถูกถ่ายทอด หรือแปลงออกมาจากภายในสมองของมนุษย์^{๖๗} มาร์กซ์ยอมรับว่า แนวความคิดเรื่องวิภาษวิธีของเขานั้น ไม่ใช่เพียงแค่ความแตกต่างพื้นฐานจากของเฮเกล แต่เป็นเรื่องที่ตรงกันข้าม^{๖๘} เพราะเฮเกลนั้นถือว่าจิตเป็นตัวกำหนดวัตถุ ขณะที่มาร์กซ์กลับเห็นแย้งว่า วัตถุต่างหากที่เป็นตัวกำหนดจิต

กฎวิภาษวิธี

เพื่อความเข้าใจแนวความคิดเรื่องวัตถุนิยมวิภาษวิธี จะได้นำกฎวิภาษวิธี มาวิเคราะห์ที่ละข้อดังต่อไปนี้

กฎข้อที่ ๑ เรียกว่า กฎแห่งเอกภาพและความขัดแย้งของสิ่งที่ตรงกันข้าม (The Law of the Unity and Conflict of Opposites)

กฎข้อนี้ถือว่าเป็นกฎที่สำคัญ เลนิน เรียกกฎนี้ว่าเป็น “หัวใจ” และเป็น “แก่น” ของวิภาษวิธี^{๖๙} ทั้งนี้เพราะว่ากฎดังกล่าวนี้จะเปิดเผยให้เห็นถึงต้นกำเนิด หรือสาเหตุของความ

^{๖๖}เช่นเดียวกัน มีแนวคิดนักวิทยาศาสตร์ในยุคต่อมาหลายท่าน ที่อธิบายทฤษฎีของตนแล้วสอดคล้องกับแนวคิดของมาร์กซ์ เช่น เดวิด โบว์ นักฟิสิกส์ชาวอังกฤษที่กล่าวว่า “ในธรรมชาติไม่มีอะไรอยู่คงที่ สรรพสิ่งล้วนอยู่ในรูปของการเปลี่ยนสภาวะ เคลื่อนที่ และเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา” ดู Reason in Revolt : Marxism and Modern Science, by Alan Wood and Ted Grant, (เอกสารเย็บเล่มประกอบการศึกษา), หน้า ๔๒. เป็นต้น

^{๖๗}Elie Kedourie. Hegel and Marx Introductory Lectures, (Oxford : T.J. Press (Padstow) Ltd.,1995). P. 171

^{๖๘}Op. Cit.

^{๖๙}V.G. Afanasyev, Ibid., p.80.

เคลื่อนไหว และพัฒนาการของโลกทางวัตถุ ความรู้เกี่ยวกับกฎดังกล่าว จึงเป็นพื้นฐานสำคัญในการทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลง ทั้งในเรื่องของธรรมชาติและสังคมมนุษย์

สรรพสิ่ง ตลอดจนปรากฏการณ์ทั้งหลายที่ปรากฏแก่สายตาของเรา มีความเปลี่ยนแปลง และเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา เองเกลส์จึงกล่าวว่า

เมื่อพิจารณาถึงความจริงในวงกว้าง หรือประวัติศาสตร์ของมนุษย์ ชาติ หรือแรงผลักดันเชิงเหตุผลแล้ว อันดับแรกจะมองเห็นภาพพจน์ของความต่อเนื่องอย่างไม่มีสิ้นสุดของความสัมพันธ์ และเหตุผลทางปฏิภิกิริยา การเปลี่ยนแปลง และการร่วมกันซึ่งไม่มีอะไรคงอยู่เลย ทุกอย่างมีการเคลื่อนที่ เปลี่ยนแปลง เกิดขึ้นดับไป^{๒๐}

นักปราชญ์ตั้งแต่อดีต กระทั่งปัจจุบัน พยายามค้นหาสาเหตุ หรือมูลเหตุมาอธิบายความเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ทฤษฎีที่เราได้ศึกษา หรือพบเห็นเกี่ยวกับเรื่องนี้จึงมีหลากหลายตามไปด้วย แต่อย่างไรก็ตาม เราสามารถสรุปได้ ๒ กลุ่มใหญ่ คือ

๑. กลุ่มที่อธิบายความเปลี่ยนแปลง หรือความเคลื่อนไหวว่า มีสาเหตุมาจากภายนอก คือมองปัจจัยภายนอกวัตถุ หรือปรากฏการณ์เป็นหลัก เช่น ถ้าจะอธิบายว่า ทำไมเด็กเจริญเติบโตเป็นผู้ใหญ่ กลุ่มนี้ก็จะอธิบายว่า เพราะปัจจัยแวดล้อม เป็นตัวผลักดัน ปัจจัยภายนอก เช่น อาหารที่บริโภค อากาศที่หายใจ การได้รับการเลี้ยงดู ประคับประคองจากพ่อแม่ เป็นต้น ซึ่งการอธิบายในลักษณะดังกล่าว ก็มีจุดอ่อน เช่น ไม่สามารถอธิบายในกรณีเด็กที่ได้รับการเลี้ยงดูในลักษณะเดียวกัน แต่ทำไมถึงเจริญเติบโตไม่เท่ากัน เป็นต้น ซึ่งการอธิบายดังกล่าว ต้องพิจารณาตัวภายในเด็ก นั่นคือต้องพิจารณาเหตุภายในด้วย

๒. กลุ่มที่อธิบายความเปลี่ยนแปลง หรือความเคลื่อนไหวว่า มีสาเหตุมาจากภายใน กลุ่มนี้มองความเปลี่ยนแปลงว่า ที่มันเปลี่ยนแปลงเพราะตัวสิ่งนั้น ๆ หรือปรากฏการณ์นั้น ๆ เอง อยู่ในภาวะที่ต้องเปลี่ยนแปลง คือมีพลังภายในขับเคลื่อน บีบบังคับให้ต้องเปลี่ยนแปลง คำถามก็คือ มูลเหตุภายในที่ว่ามันคืออะไร

ตอบตามกรอบแนวความคิดของมาร์กซิสม์ก็ต้องตอบว่า สรรพสิ่งทั้งหลายในโลก รวมทั้งจักรวาลทั้งสิ้นมีแนวโน้ม ๒ ประการที่ก่อให้เกิดการเคลื่อนไหว และเปลี่ยน

^{๒๐} K. Marx and F. Engels, Ibid., p.127.

แปลง แนวโน้มดังกล่าวเรียกว่า เอกภาพและความขัดแย้งของสิ่งตรงกันข้าม คือในวัตถุหรือปรากฏการณ์หนึ่ง ๆ จะมีทั้งความเป็นเอกภาพ และความขัดแย้งอยู่ในตัว ดังที่เองเกลส์ได้กล่าวไว้ว่า “ความเป็นไปทางธรรมชาติทุกอย่างมีลักษณะเป็นทวิภาวะ (two-sided) ซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานความสัมพันธ์ที่ส่งผลถึงกันและกัน”^{๒๑}

มาร์กซ์มองว่า ไม่ว่าเรา จะหยิบยกสิ่งใด หรือปรากฏการณ์ใดขึ้นมาพิจารณา ก็ จะเห็นภาวะความขัดแย้งแบบตรงกันข้ามนี้อยู่ภายในวัตถุ หรือปรากฏการณ์นั้น ๆ เสมอ ไม่มีสิ่งของอย่างใดอย่างหนึ่งที่จะไม่มีความขัดแย้งแอบแฝงอยู่ เองเกลส์จึงกล่าวว่า “สิ่งที่ว่าเหมือนกันนั้น แท้จริงแล้วแตกต่างกัน”^{๒๒} คือในสิ่ง ๆ เดียว นอกจากมันจะเป็นตัวของมันเองแล้ว มันยังเป็นสิ่งตรงกันข้ามมันเองด้วย^{๒๓}

ลักษณะความขัดแย้งที่เราสามารถพิจารณาเห็นจากภายนอก เช่น ความมืด-ความสว่าง, ความร้อน-ความหนาว, ดำ-ขาว, บวก-ลบ, เร็ว-ช้า, เคลื่อนไหว-หยุดนิ่ง, ชีวิต-ความตาย, ความดี-ความชั่ว, ดีใจ-เสียใจ, ความหิว-ความอิ่ม, ความเจริญ-ความเสื่อม เป็นต้น ซึ่งลักษณะความขัดแย้งดังกล่าวนี้ จะมีความสัมพันธ์กัน แยกกันไม่ออก

งานนิพนธ์ชื่อ On The Question of Dialectics^{๒๔} ของเลนิน ได้แสดงตัวอย่าง ลักษณะของสิ่งตรงกันข้าม โดยพิจารณาจากศาสตร์ต่าง ๆ กล่าวคือ

ในคณิตศาสตร์ มีบวก และ ลบ, จำนวนต่างและจำนวนเต็ม

ในเมคานิกส์ มี กิริยา และปฏิกิริยา

ในฟิสิกส์ มี ขั้วไฟฟ้าบวกและลบ

ในเคมี มี การแบ่งตัวและการรวมตัวของอะตอม

ในสังคม มี การต่อสู้ทางชนชั้น

^{๒๑} Alan Wood and Ted Grant, Ibid., p.65.

^{๒๒} Georges Politzer. รากฐานปรัชญาวัตถุนิยม, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๒๕), หน้า ๑๒๕.

^{๒๓} Frederick Engels, Anti-Duhring : Herr Eugen Duhring's Revolution in Science, (Peking : Foreign Language Press, 1976), p.28.

^{๒๔} V.I.Lenin., On the Question of Dialectics In V.I.Lenin Collected Works, (Moscow : Progress Publishers, 1972), p.358. (ตีพิมพ์ครั้งแรกในนิตยสารชื่อ The Magazine Bolshevik, No.5-6)

มาร์กซอธิบายว่า การที่โลกและปรากฏการณ์ต่าง ๆ สามารถดำรงอยู่ได้ท่ามกลางความหลากหลายนั้น ก็เพราะว่า โลกและปรากฏการณ์เหล่านั้นมิได้อยู่อย่างโดดเดี่ยว หากแต่มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน พึ่งพาอาศัย ต่างกำหนดซึ่งกันและกัน ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ เพราะถูกกำหนดด้วยเงื่อนไขแห่งความสัมพันธ์ เงื่อนไขดังกล่าวมี ๒ ประการคือเงื่อนไขภายนอก และเงื่อนไขภายใน

เงื่อนไขภายนอกได้แก่ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งหนึ่งกับอีกสิ่งหนึ่ง หรืออาจจะหลาย ๆ สิ่งที่อยู่แวดล้อม ส่วนเงื่อนไขภายในได้แก่เงื่อนไขที่เป็นคุณสมบัติ หรือลักษณะเฉพาะของสิ่งนั้น ๆ และคุณลักษณะภายในนี้จะเป็นตัวกำหนด หรือตัวผลักดันให้สิ่งนั้น ๆ มีการเคลื่อนไหว มีการเปลี่ยนแปลง พัฒนา ไม่อยู่นิ่ง เงื่อนไขดังกล่าวนี้แหละที่เรียกว่า ความตรงกันข้าม หรือความขัดแย้ง

ความตรงกันข้าม หรือความขัดแย้งกันนี้จะสัมพันธ์กัน พึ่งพาอาศัยกัน ในขณะที่เดียวกันก็จะขัดซึ่งกันและกัน เป็นปฏิปักษ์ต่อกัน แต่ทว่าภายใต้เงื่อนไขอย่างใดอย่างหนึ่งมันจะต้องพึ่งพาอาศัยกัน และประกอบเป็นองค์เอกภาพอันเดียวกัน เช่น ถ้าไม่มีความลำบาก ก็จะไม่มีความที่เรเรียกว่า ความราบรื่น ไม่มีความหนาว ก็จะไม่มีความที่เรเรียกว่า ความร้อน ถ้าไม่มีความมืด ก็จะไม่มีความที่เรเรียกว่าความสว่าง

ในศูนย์กลางของอะตอม มีนิวเคลียสประจุบวก ล้อมรอบด้วยอิเล็กตรอนประจุลบ ทั้งประจุบวกและลบต่างหมุนรอบแกนในลักษณะที่เหวี่ยงออก โดยมีสนามแม่เหล็กเป็นแกนยึดประจุทั้งสองไม่ให้กระจัดกระจาย กระบวนการทางเคมีก็มีเอกภาพของความขัดแย้งของอะตอมที่สัมพันธ์และแยกกัน โลกหมุนรอบดวงอาทิตย์ในลักษณะเหวี่ยงออกจากแกน แต่การที่โลกไม่หลุดออกจากแกนที่หมุนเพราะมีแรงดึงดูดยึดเอาไว้

พิจารณาดูสิ่งมีชีวิต โครงสร้างของสิ่งมีชีวิต ก็มีลักษณะแย้งกันทางเนื้อหา เช่น มรดก (พันธุกรรม) และการปรับตัว มรดกเป็นอุปนิสัย (Tendency) ของโครงสร้างสิ่งมีชีวิตเพื่อดำรงไว้ซึ่งลักษณะที่ได้รับทางพันธุกรรม การปรับตัวคือความสามารถในการพัฒนา ลักษณะแบบใหม่ที่สอดคล้องกับสภาพที่เปลี่ยนแปลง

ชีวิตและความตาย ชีวิตต่างจากความตาย และความตายก็ต่างจากชีวิต แต่ทั้งสองอย่างก็เนื่องด้วยกัน ถ้าชีวิตปรากฏ ความตายก็จะแฝงตัวอยู่ ความตายผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชีวิต ทำให้ชีวิตต้องดิ้นรนเพื่อการอยู่รอด เป็นต้น เลนินจึงกล่าวไว้ว่า

ความขัดแย้งของสิ่งตรงกันข้ามเป็นมูลเหตุสำคัญที่ก่อให้เกิดพัฒนาการทางวัตถุและจิตวิญญาณ^{๒๕}

ตัวอย่าง ความสว่างกับความมืด ชีวิต และความตาย ฯลฯ ดังกล่าวแล้วข้างต้น คือ “สิ่งตรงกันข้าม” แต่ขณะเดียวกันก็เป็น “เอกภาพ” คือเป็นเนื้อเดียวกัน แยกออกจากกันไม่ได้ เป็นเอกภาพที่ “ขัดแย้งกัน” ที่ขัดแย้งกันเพราะเป็นสิ่งที่ตรงกันข้าม ความขัดแย้งกันของวัตถุทั้งมวล ตลอดจนปรากฏการณ์ของโลกจึงเป็นเรื่องของ “ธรรมชาติทั่วไป หรือเป็นสิ่งสากล” คือเป็นลักษณะที่มีปรากฏอยู่ทั่วไปในวัตถุและปรากฏการณ์

โดยที่สุด แม้จะกล่าวถึงความรู้ความเข้าใจและความคิดของมนุษย์ ก็ถูกควบคุมโดยหลักความขัดแย้งแบบวิภาษวิธี เช่น ในกระบวนการของความรู้ความเข้าใจนั้น เราก็จะพบความขัดแย้งที่ต่อเนื่องกันของทัศนะที่ตรงกันข้าม ความขัดแย้งระหว่างทฤษฎีเก่า กับความจริงใหม่^{๒๖} นี้เรียกว่า “เอกภาพและความขัดแย้งของสิ่งตรงกันข้าม”

มาร์กซ์ยอมรับความเคลื่อนไหว หรือการเปลี่ยนแปลงว่ามีสาเหตุมาจากทั้งภายนอก และภายใน แต่อย่างไรก็ตามมาร์กซ์ได้ให้ความสำคัญมูลเหตุภายในเป็นปัจจัยหลัก มูลเหตุภายนอกเป็นปัจจัยรองของการเปลี่ยนแปลง เช่น ในการอธิบายว่า อุณหภูมิที่เหมาะสมจะทำให้ไข่ฟักตัวออกมาเป็นไก่ อุณหภูมิที่เหมาะสมคือปัจจัยภายนอก แต่อุณหภูมิที่เหมาะสมอย่างเดียวก็ไม่เพียงพอสำหรับการอธิบายถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายในตัวไข่ และอุณหภูมิที่เหมาะสมดังกล่าว ก็ไม่สามารถทำให้ไข่ฟักตัวออกมาเป็นไก่ได้ แสดงว่า สาเหตุภายในไข่ไก่เป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ซึ่งเราอาจอธิบายว่า ไข่ที่ได้รับการอุณหภูมิที่เหมาะสม เซลล์ใหม่ภายในเปลือกไข่เพิ่มขึ้นไม่หยุด - เซลล์เก่าได้เสื่อมสลายในลักษณะที่หมุนเวียน สับเปลี่ยนขึ้นมาแทนที่ ซึ่งความเปลี่ยนแปลงภายในไข่นี้ดังกล่าว เป็นปัจจัยหลักก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง หรือการฟักตัวของไข่

^{๒๕}(The conflict of opposites that is the main source of development of matter and consciousness.) Cf. V.G. Afanasyev, *Ibid.*, p.82.

^{๒๖}ทวี หมั่นนิกร, หลักลัทธิมาร์กซเลนิน เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, ๒๕๑๙), หน้า ๑๖๓.

กฎข้อที่ ๒ เรียกว่า กฎแห่งการเปลี่ยนแปลงเชิงปริมาณสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงคุณภาพ (The Law of Passage of Quantitative into Qualitative Changes)

ก่อนที่จะได้วิเคราะห์ในรายละเอียด เบื้องต้นผู้วิจัยขอกล่าวถึงความหมายของคำว่า “คุณภาพ” และ “ปริมาณ” ก่อนว่า มีความหมายกว้าง แคบอย่างไรบ้าง โดยเฉพาะในทัศนะของกลุ่มมาร์กซิสต์

คำว่า คุณภาพ หมายถึงลักษณะพิเศษที่ทำให้สิ่ง หรือปรากฏการณ์หนึ่ง เด่น หรือแตกต่างจากสิ่ง หรือปรากฏการณ์อื่น^{๒๗} ทำให้เราสามารถแยกแยะสิ่ง หรือปรากฏการณ์ที่หลากหลายได้โดยไม่สับสน โดยอาศัยลักษณะพิเศษหรือลักษณะเฉพาะนั้นเป็นเครื่องกำหนดหมายรู้ได้ สรรพสิ่งที่ไม่เหมือนกัน ย่อมจะมีลักษณะกำหนดคุณภาพไม่เหมือนกัน ลักษณะกำหนดดังกล่าวนี้ จะชี้ชัดว่าเป็นของสิ่งนี้ ๆ

สรรพสิ่งหรือสรรพปรากฏการณ์ย่อมมีคุณภาพอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นการเฉพาะของตน เช่น ทองแดง อลูมิเนียม ยูเรเนียม ย่อมมีคุณภาพต่างกัน เมื่อคุณภาพต่างกัน ประโยชน์ในทางวิศวกรรมจึงแตกต่างกันด้วย กล่าวคือ ทองแดง เราใช้ในอุตสาหกรรมไฟฟ้า อลูมิเนียมใช้ทำโครงสร้างของเครื่องบิน ยูเรเนียมใช้ในการผลิตพลังงานปรมาณู

ในโครงสร้างของสิ่งมีชีวิต สัตว์ที่มีกระดูกสันหลัง กับสัตว์ที่ไม่มีกระดูกสันหลัง ย่อมมีคุณภาพแตกต่างกัน ภายในโครงสร้างของสัตว์ที่มีกระดูกสันหลังด้วยกันเอง ก็ย่อมมีคุณภาพที่แตกต่างกัน โดยที่สุด สัตว์ชนิดเดียวกัน คุณภาพของแต่ละตัวก็แตกต่างอีก

อย่างนี้เรียกว่า ลักษณะพิเศษที่ทำให้สิ่ง หรือปรากฏการณ์หนึ่ง แตกต่างจากสิ่ง หรือปรากฏการณ์อื่น การแบ่งวงและการบ่งชี้ของลักษณะ และการจำแนกต่าง ๆ ที่เป็นคุณภาพของปรากฏการณ์หนึ่งนั้น ถือเป็นบันไดขั้นแรกในการเรียนรู้ และทำความเข้าใจสรรพสิ่ง หรือสรรพปรากฏการณ์ที่มีอยู่

ส่วนคำว่า ปริมาณ หมายถึง ความมากน้อย หรือจำนวนมากน้อย^{๒๘} เป็นจำนวนของปัจจัยที่ประกอบกันขึ้นเป็นสรรพสิ่ง รวมทั้งจำนวนปริมาณและรูปร่างทางรูปธรรมของสรรพสิ่งดำรงอยู่ เช่น ความใหญ่-เล็ก ความเร็ว ระดับ ความจุ เป็นต้น^{๒๙}

^{๒๗} ทวี หมั่นนิกร, หลักลัทธิมาร์กซเลนิน เล่ม ๑, หน้า ๑๔๓.

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒๖.

^{๒๙} วิรุณ วรเมธี, หลักปรัชญา, (กรุงเทพ ฯ : สามัคคีสาส์น จำกัด, ๒๕๒๖), หน้า ๘๗.

ในสิ่ง หรือปรากฏการณ์หนึ่ง ๆ ย่อมมีทั้งคุณภาพ และปริมาณเป็นคุณสมบัติประจำ คุณสมบัตินี้จะมีความสัมพันธ์กัน การเปลี่ยนแปลงสิ่งหนึ่ง ย่อมส่งผลกระทบต่อสิ่งอื่นหนึ่ง เช่น การเปลี่ยนแปลงของสายเครื่องดนตรีจากสั้นเป็นยาว (ปริมาณ) มีผลทำให้เสียงมีการเปลี่ยนแปลง (คุณภาพ) การรวมตัวของอนุเด็ยขนาดเล็กหลายอนุเป็นขนาดใหญ่ (ปริมาณ) มีผลทำให้เกิดการเปลี่ยนทางด้านคุณภาพ เพราะอนุขนาดใหญ่มีคุณสมบัติที่เด่นหลายอย่างที่อนุขนาดเล็กไม่มี เหล็กยังคงมีความแข็งเมื่อถูกความร้อน แต่เมื่ออุณหภูมิสูงขึ้นถึงจุดวิกฤติแล้ว โลหะเหล็กก็กลายสภาพเป็นของเหลว เป็นต้น

ในบทที่ ๒ ของหนังสือชื่อ *Dialectics of Nature*^{๓๐} เองเกลส์ได้ยกตัวอย่างเรื่องคุณสมบัติทางเคมีมาประกอบหลายเรื่อง เพื่อชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชิงปริมาณ และคุณภาพของวัตถุที่เปลี่ยนแปลงไป ดังตัวอย่างต่อไปนี้

N (ไนโตรเจน) O (ออกซิเจน) → N₂O (ไนโตรเจนโมนีออกไซด์) → N₂O₅ → (ไนโตรเจนเพนทีออกไซด์)

CH₄ (มีเทน) → C₂H₆ (อีเทน) → → → C₁₆H₃₄ (ฮิซาดิเคน)

H₂O (น้ำ) → CO₂ (ไฮโดรเจนเปอร์ออกไซด์) → H₂O₂ (คาร์บอนไดออกไซด์) → C₂H₆O (เอทานอล) → C₂H₁₂O (เอทินแอลกอฮอล์)

จากตัวอย่างเราจะเห็นว่า ปริมาณของอะตอมที่เพิ่มขึ้น ทำให้คุณภาพของสารวัตถุนั้น ๆ เปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น เช่น ถ้าคาร์บอนไดออกไซด์หนึ่งอะตอมผสมกับไฮโดรเจนสี่อะตอม เราก็จะได้ก๊าซมีเทน (methane) แต่ถ้าเราเพิ่มคาร์บอนไดออกไซด์เป็นสองอะตอมผสมกับไฮโดรเจนหกอะตอม เราก็จะได้สารตัวใหม่ คือ อีเทน (ethane)

ความที่คุณภาพ และปริมาณของสิ่ง หรือปรากฏการณ์ทั้งหลาย มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันนี้เอง ในการทำความเข้าใจสิ่ง หรือปรากฏการณ์ทั้งหลายทั้งปวง จึงจำเป็นต้องให้ความสำคัญทั้งด้านคุณภาพ และปริมาณ ถ้าหยิบยกเพียงส่วนใดส่วนหนึ่งมาพิจารณา โดยละทิ้งอีกส่วน ก็จะทำให้เกิดความเข้าใจที่คลาดเคลื่อน ไม่ตรงกับความเป็นจริง เช่นอย่างกรณีของเคส์การ์ดส์ และลามเตตริที่เข้าใจมนุษย์ว่า เป็นแต่เพียงเครื่องจักรเท่านั้น ไม่ได้มี

^{๓๐}F. Engels, *Dialectics of Nature*, Cf. <http://www.marxists.org.archive/marx/works/sw/>

อะไรมากกว่านั้น แนวคิดของมาร์กซิสม์จึงพยายามเน้น หรือชี้ให้เห็นว่า การจะเข้าใจโลก หรือปรากฏการณ์ได้ชัดเจนนั้น ต้องพิจารณาความสัมพันธ์ทั้งด้านคุณภาพและปริมาณ

พิจารณาถึงการเปลี่ยนแปลงของทั้ง ๒ ลักษณะ การเปลี่ยนแปลงทางด้านคุณภาพ เป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างก้าวกระโดด คือเปลี่ยนแปลงอย่างถอนรากถอนโคน ท่านจึงมักใช้คำว่า อภิวัฒน์^{๓๐} แทนการเปลี่ยนแปลงทางด้านคุณภาพ ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางด้านปริมาณนั้น เป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างค่อย ๆ เป็น ค่อย ๆ ไป ซึ่งบางครั้งก็สามารถสังเกตเห็นได้ถึงความเปลี่ยนแปลงนั้น ท่านจึงใช้คำว่า วิวัฒนาการ^{๓๑} แทนการเปลี่ยนแปลงทางด้านปริมาณ

ยกตัวอย่างเรื่องเหล็กข้างต้น ความร้อนของอุณหภูมิที่จะทำให้เหล็กหลอมละลายนั้น เป็นการเปลี่ยนแปลงเชิงปริมาณ คือความมากน้อยของความร้อนที่เพิ่มขึ้น ซึ่งค่อย ๆ เป็น ค่อย ๆ ไป จาก ๑ องศา กระทั่งถึง จุดเดือดที่ทำให้เหล็กกลายเป็นโลหะเหลว คือ ๑,๕๓๘ องศา และทันทีที่อุณหภูมิถึงจุดแล้ว เหล็กก็จะกลายสภาพเป็นของเหลวทันที นั่นคือคุณภาพเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในลักษณะก้าวกระโดด เองเกลส์จึงกล่าวไว้ว่า

ในการเปลี่ยนแปลงแต่ละชนิด ล้วนแต่เป็นปริมาณเปลี่ยนไป เป็นคุณภาพทั้งสิ้น ซึ่งก็คือ เป็นผลแห่งการเปลี่ยนแปลงทาง ส่วนประกอบด้านปริมาณของการเคลื่อนไหวบางอย่าง ซึ่งเทหวัตถุ บางอย่างมีอยู่ในตัว หรือที่เทหวัตถุบางอย่างแบกรับอยู่^{๓๒}

เองเกลส์ ได้ยกตัวอย่างเรื่องอุณหภูมิน้ำที่เพิ่มขึ้น หรือลดลงมาอธิบายประกอบ ข้อความดังกล่าวว่า การเพิ่มขึ้นหรือลดลงของอุณหภูมิ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เช่น ถ้าลดลง น้ำก็กลายเป็นของแข็ง (น้ำแข็ง) แต่ถ้าอุณหภูมิเพิ่มขึ้นถึงจุดเดือด น้ำก็จะกลายเป็นไอ อุณหภูมิที่เพิ่มขึ้น หรือลดลงนี้เองที่เองเกลส์เรียกว่า ปริมาณของการเคลื่อนไหวที่เทหวัตถุมีอยู่ หรือแบกรับอยู่ สตาลินเรียกจุดนี้ เป็น “จุดเปลี่ยนแปลงจากภาวะหนึ่งไปเป็น

^{๓๐} ทวี หมั่นนิกร, หลักลัทธิมาร์กซเลนิน เล่ม ๑, หน้า ๑๕๔.

^{๓๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๔.

^{๓๒} โจเซฟ สตาลิน, วัตถุนิยมวิภาษกับวัตถุนิยมประวัติศาสตร์, หน้า ๑๐.

ภาวะอีกอย่างหนึ่ง”^{๓๔} จึงได้ข้อสรุปว่า การเพิ่มหรือลดลงของปริมาณ เมื่อถึงจุดสลับเปลี่ยนที่แน่นอนหนึ่งแล้ว ก็จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างฉับพลันของคุณภาพ

ในทัศนะของมาร์กซ์การเปลี่ยนแปลงทางปริมาณ จะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางด้านคุณภาพ และในทางกลับกัน การเปลี่ยนแปลงทางด้านคุณภาพ ก็บังอยู่ในตัวแล้วว่า ตัวปริมาณของสิ่ง หรือปรากฏการณ์นั้น ๆ เป็นอันเปลี่ยนแปลงด้วย กล่าวได้ว่า ปริมาณและคุณภาพเป็นเอกภาพที่แสดงออกมา ๒ ด้านของสิ่งเดียวกัน”^{๓๕} การเปลี่ยนแปลงทางปริมาณไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางคุณภาพ ถือว่าเป็นกฎทั่วไปของการเปลี่ยนแปลงในโลกทางวัตถุ

ในแง่ของสังคม เราสามารถนำหลักการเปลี่ยนแปลงเชิงปริมาณสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงคุณภาพได้เช่นกัน เช่น ก่อนหน้าที่ระบบทุนนิยมทางอุตสาหกรรมจะถือกำเนิดขึ้นนั้น ก็ได้มีคนจำนวนหนึ่ง (ซึ่งเป็นคนกลุ่มน้อยไม่กี่คน) ได้ทำการสะสมสมบัติในรูปต่าง ๆ ไว้ในกำมือของตนเพียงกลุ่มเดียว ทำให้ประชาชนส่วนมากไร้ทรัพย์สินมากขึ้น เมื่อการสะสมเงินตรามีจำนวนมากเพียงพอ ก็ทำให้มีทุนสำหรับการทำอุตสาหกรรม ประชาชนทั่วไปก็ถูกเปลี่ยนสถานะเป็นชนชั้นกรรมาชีพในปริมาณที่เพียงพอกับความต้องการ การเปลี่ยนแปลงทางปริมาณที่เพิ่มขึ้นถึงจุดสูงสุดนี้เองที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านคุณภาพใหม่

อนึ่ง เมื่อเราพูดถึงความเปลี่ยนแปลง การเปลี่ยนแปลงที่นับเป็นวิภาษวิธีนั้น จะต้องเป็นความเปลี่ยนแปลงที่มาจากแรงผลักดัน หรือพลังเคลื่อนไหวภายในวัตถุเอง ก็จะต้องเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากกฎธรรมชาติ ถ้าไม่ได้เกิดจากกฎธรรมชาติ เราเรียกการเปลี่ยนแปลงนั้นว่า เป็นการเปลี่ยนแปลงตามหลักกลศาสตร์ ไม่ใช่การเปลี่ยนแปลงที่เป็นวิภาษวิธีตามความหมายที่มาร์กซ์กล่าวถึง

เพื่อความชัดเจน ขอยกอุปมาเรื่องยุงมาประกอบ ถ้ามองด้วยหลักวิภาษวิธี เราก็จะพบความเปลี่ยนแปลงในลักษณะที่ว่า ยุง แต่เดิมมันมิใช่เป็นอย่างที่เราเห็น เพราะเราทราบมาว่า ยุงพัฒนามาจากการฟักไข่ของตัวยุง เมื่อระยะเวลาเหมาะสม ก็มีการเปลี่ยนแปลงเป็นตัวลูกน้ำ และวิวัฒนาการมาเป็นตัวยุง และก็จะมีการเปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ อย่างนี้เรียกว่า ความเปลี่ยนแปลงที่เป็นวิภาษวิธี ถ้าเราตบยุงตัวนั้นตายเสีย ความเปลี่ยนแปลงก็เกิดขึ้น

^{๓๔}เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๑.

^{๓๕}V.G. Afanasyev, Ibid., p.97.

เช่นกัน แต่ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายหลังขงถูกตบตาย ไม่ใช่ความเปลี่ยนแปลงตามหลักวิชาวิธี หากแต่เป็นการเปลี่ยนแปลงเชิงกลศาสตร์

สรุปได้ว่า การเปลี่ยนแปลงเชิงปริมาณนั้น จะหมายถึงการเปลี่ยนแปลงภายในขอบเขตที่ยังรักษาคุณสมบัติเดิมไว้ได้ ซึ่งมีได้มีผลกระทบกระเทือนการเปลี่ยนแปลงทางคุณภาพของสิ่งนั้น ๆ แต่ถ้การเปลี่ยนแปลงนั้นดำเนินไปถึงจุดสูงสุด จนไม่อาจรักษาคุณสมบัติเดิมไว้ได้ เราเรียกการเปลี่ยนแปลงนั้นว่า เป็นการเปลี่ยนแปลงเชิงคุณภาพ

โดยปกติ สรรพสิ่ง หรือปรากฏการณ์ทุกอย่างจะเริ่มเปลี่ยนแปลงด้านปริมาณก่อน ถ้าไม่มีการเปลี่ยนแปลงด้านปริมาณ ก็ไม่มีการเปลี่ยนแปลงด้านคุณภาพ เพราะการเปลี่ยนแปลงทางด้านคุณภาพ ก็คือภาวะที่การเปลี่ยนแปลงทางด้านปริมาณที่ไม่สามารถรักษาคุณสมบัติเดิมของตนไว้ได้นั่นเอง คือปริมาณได้เปลี่ยนถึงจุดสูงสุดแล้ว ดังที่เองเกลส์กล่าวไว้ว่า “การเปลี่ยนแปลงทางด้านคุณภาพสามารถจะเกิดขึ้นได้ก็แต่โดยการเพิ่มหรือลดทางปริมาณวัตถุหรือการเคลื่อนไหวลงเท่านั้น”^{๓๖}

มองในมุมกลับ การเปลี่ยนแปลงทางด้านคุณภาพก็ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านปริมาณ คือเมื่อคุณภาพเปลี่ยนแปลงไป ปริมาณเดิมก็ต้องเปลี่ยนตามไปด้วย การเปลี่ยนแปลงด้านปริมาณไปเป็นการเปลี่ยนแปลงด้านคุณภาพ การเปลี่ยนแปลงคุณภาพไปเป็นการเปลี่ยนแปลงด้านปริมาณ กลับไปกลับมาเป็นวัฏจักร และนี่เป็นกฎทั่วไปสำหรับการพัฒนาของสรรพสิ่งตามหลักของวิชาวิธี

กฎข้อที่ ๓ เรียกว่า กฎนิเสธแห่งนิเสธ (The Law of Negation of The Negation)

กฎนี้ครอบคลุมถึงกฎทั้งสองข้อที่กล่าวมาข้างต้น เป็นกฎที่เผยให้เห็นถึงแนวทางและแนวโน้มของการพัฒนาโลกทางวัตถุ การที่เราจะเข้าใจเนื้อหาสาระของกฎนี้ จำเป็นต้องพิจารณาจากความหมายของคำว่า “นิเสธ” ในทางวิชาวิธีก่อน หลังจากนั้นจึงค่อยพิจารณาถึงบทบาทของมันที่มีต่อการพัฒนา หรือการเปลี่ยนแปลง

คำว่า นิเสธ เป็นคำที่มักจะไม่ค่อยพบในภาษาที่เราใช้พูดคุยสื่อสารกัน เพราะเวลาสื่อสารกันเราก็มักจะใช้คำว่า ปฏิเสธ เสียเป็นส่วนใหญ่ คำว่า นิเสธ กับคำว่า ปฏิเสธ

^{๓๖}อ้างใน กม สุริยะ, ประชาชนชั้น, (กรุงเทพ ฯ : โพธิ์สามต้น การพิมพ์, ๒๕๑๗), หน้า ๒๒๑.

เป็นคำเดียวกันมีรากศัพท์ และความหมายอย่างเดียวกัน ต่างกันตรงที่รูปของอุปสรรคที่ใช้วางหน้าศัพท์ไม่เหมือนกัน คำแรกใช้ นิ อุปสรรค ส่วนคำหลังใช้ ปฏิ อุปสรรค ดังนั้นเมื่อเห็นคำว่า นิเสธ ถ้านึกถึงคำว่า ปฏิเสธ ก็พอจะเข้าใจความหมายได้ระดับหนึ่ง

ผู้วิจัยเข้าใจว่า ที่ท่านใช้ นิเสธ แทน ปฏิเสธเพื่อต้องการชี้ให้เห็นว่า การปฏิเสธในความหมายที่เป็นวิภาษวิธีนั้น แตกต่างจากการปฏิเสธในความหมายที่เราใช้ทั่วไป เพราะการปฏิเสธที่เป็นวิภาษวิธีนั้นไม่ใช่เพียงแค่เป็นคำที่เราใช้แย้งในสิ่งที่ตรงกันข้าม เช่น เมื่อเราพูดว่า “ใช่” คำปฏิเสธก็คือ “ไม่ใช่”, หรือเมื่อเราพูดคำว่า “เป็น” คำปฏิเสธก็คือ “ไม่เป็น” ซึ่งการปฏิเสธในลักษณะนี้ ไม่ถือว่าเป็นวิภาษวิธี

คำถามก็คือว่า แล้วการปฏิเสธอย่างไรจึงจะจัดว่าเป็นการนิเสธแบบวิภาษวิธี ข้อนี้จะได้พิจารณาต่อไป

คำว่า นิเสธ เป็นการปฏิเสธสภาพเก่าโดยผ่านความขัดแย้งภายใน ปราภฏครั้งแรกในงานเขียนทางปรัชญาของเฮเกล แต่เฮเกลก็ใช้ในความหมายแบบจิตนิยม จากมุมมองของเฮเกล การนิเสธเป็นสภาพที่มีอยู่เฉพาะในการเปลี่ยนแปลงทางความรู้สึนึกคิด ต่อมา มาร์กซ์และเอนเงิลส์นำมาตีความเชิงวัตถุนิยม โดยแสดงให้เห็นว่า การนิเสธเป็นส่วนสมบูรณ์ของการเปลี่ยนแปลง มาร์กซ์อธิบายไว้ว่า “ไม่มีขอบเขตอันใดที่เราจะได้รับการพัฒนาถ้าไม่มีการนิเสธรูปแบบการเป็นอยู่ก่อนหน้านั้น”^{๓๗}

โดยความหมายก็คือ การพัฒนาจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อมีการปฏิเสธรูปแบบเดิมของสิ่ง ๆ นั้นเสียก่อน เช่น การปฏิเสธระเบียบสังคมเก่าด้วยระเบียบสังคมใหม่ สังคมทาส ปฏิเสธสังคมแบบบรรพกาล สังคมศักดินาปฏิเสธสังคมทาส สังคมทุนนิยมปฏิเสธสังคมศักดินา ระบบสังคมนิยมปฏิเสธระบบสังคมทุนนิยม ลูกไก่ที่ฟักตัวออกจากไข่ก็เพราะลูกไก่ได้ปฏิเสธความเป็นไข่ซึ่งมีอยู่ก่อนหน้านั้น ในทางธรณีวิทยา การเปลี่ยนแปลงของเปลือกโลกในแต่ละยุค ๆ ในระยะหนึ่ง ๆ แต่ละยุคก็เป็นยุคใหม่ที่เกิดขึ้นมาบนพื้นฐานของยุคหนึ่ง ๆ ซึ่งเกิดขึ้นก่อนหน้านั้น เป็นต้น การปฏิเสธจึงเป็นลักษณะที่พ่วงอยู่กับประวัติศาสตร์ พัฒนาการของสรรพสิ่ง

^{๓๗} V.G. Afanasyev, *Ibid.*, p.109.

สิ่งสำคัญที่ต้องกำหนดไว้ก็คือ การปฏิเสธในความหมายของวิภาษวิธีนั้น จะต้องไม่ใช่การปฏิเสธที่เกิดขึ้นจากเหตุภายนอก แต่จะต้องเป็นผลมาจากตัววัตถุ หรือปรากฏการณ์ภายในตัวมันเองที่มีการพัฒนา หรือเปลี่ยนแปลงโครงสร้างภายใน เป็นการเปลี่ยนแปลงภายในสสาร หรือปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นบนพื้นฐานของสถานะที่เป็นปฏิปักษ์ หรือขัดแย้งภายใน โดยตัวมันเองจะสร้างเงื่อนไขในการทำลายตัวมันเองเพื่อเปลี่ยนแปลงไปสู่สถานะใหม่ ซึ่งเป็นคุณภาพระดับที่สูงกว่า การปฏิเสธจึงเป็นภาวะของการกำจัดสภาพเก่าผ่านความขัดแย้งภายในเพื่อเปลี่ยนแปลงสู่สถานะใหม่

ผู้วิจัยขอนำตัวอย่างดังต่อไปนี้มาประกอบคำอธิบาย

เมล็ดข้าวสาลีจะถูก ต้นข้าวสาลีที่มันเจริญเติบโตจากเมล็ดเองปฏิเสธ ซึ่งเมื่อผ่านการเป็นหน่ออ่อน การเป็นต้นกล้าที่ใช้ดำใหม่ ผลิดอกออกผล ในบั้นปลายก็บังเกิดเป็นเมล็ดข้าวสาลี เมื่อเมล็ดข้าวสาลีสุกงอมเต็มที่แล้ว ต้นข้าวสาลีก็น่าจะโรยราลงทันที ต้นข้าวสาลีที่เคยปฏิเสธเมล็ดข้าวสาลีมาแต่เดิม บัดนี้ก็ได้ถูกเมล็ดข้าวสาลีปฏิเสธอีก นี่คือวิถีแห่งการปฏิเสธซ้อนปฏิเสธ^{๓๔}

หรืออีกตัวอย่างหนึ่ง

การเจริญเติบโตของไหม ก็จะต้องผ่านช่วงระยะไข่ของไหม ปฏิเสธตัวไหม และจากไข่ของไหมไปถึงตัวไหม ตัวไหมปฏิเสธไข่ไหมแล้ว ไข่ไหมก็ปฏิเสธไหม^{๓๕}

ถ้าเรามองดูเฟิน ๆ จากกระบวนการดังกล่าวในตัวอย่าง เราก็อาจจะสรุปว่า กระบวนการดังกล่าวเป็นไปในลักษณะวงจร ไม่มีอะไรใหม่ แต่แท้ที่จริงแล้วต่างกันมาก เพราะเมล็ดข้าวสาลี และไข่ไหมที่เกิดขึ้นจากการนิเสธนี้ ไม่ใช่เมล็ดข้าวสาลี และไข่ไหมในระยะยืนยัน ทั้งนี้เพราะมันมีปริมาณที่มากกว่าเดิม ทั้งถ้ามันได้รับการพัฒนาด้วยหลักวิชาที่ถูกต้อง มันก็อาจกลายเป็นสายพันธุ์ใหม่ที่มีคุณภาพดีกว่า

คำถามที่อาจจะเกิดขึ้นในที่นี้ก็คือว่า การปฏิเสธที่เกิดขึ้น ทำให้มีการทำลายสิ่งเก่า และมีสิ่งใหม่เข้ามาแทนที่ พัฒนาการในลักษณะเช่นนี้จะไม่นำไปสู่การสิ้นสุดของ

^{๓๔} วิจารณ์ วรเมธี, หลักปรัชญา, หน้า ๑๑๒-๑๑๓.

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน.

พัฒนาการหรือ ? คำตอบก็คือ ไม่ ทั้งนี้เพราะสิ่งใหม่ที่เกิดขึ้นมาแทนที่สิ่งเก่านั้น ตัวมันเองก็ไม่ได้หยุดเพียงแค่นั้น แต่ยังพัฒนาหรือเปลี่ยนแปลงไปเป็นสิ่งที่ใหม่กว่าเรื่อย ๆ คือเมื่อเงื่อนไขภายในสุกงอม การปฏิเสธหักล้างก็จะเกิดขึ้นอีกทุกครั้ง การปฏิเสธทุกครั้งจึงเป็นความก้าวหน้าที่เป็นรูปธรรม

นี่คือสิ่งที่เรียกว่า กฎนิเสธแห่งนิเสธ (The Law of Negation of Negation)

ต่อไปจะได้พิจารณาถึงบทบาทของกฎนิเสธแห่งนิเสธที่มีต่อพัฒนาการทางสังคม หรือการเปลี่ยนแปลงในรูปแบบต่าง ๆ โดยเริ่มจากสังคมมนุษย์เป็นเบื้องต้น

ประวัติศาสตร์พัฒนาการทางสังคม เป็นเรื่องของการปฏิเสธเชิงซ้อน (negation of negation) หรือเป็นไปตามกฎนิเสธแห่งนิเสธ (the law of negation of negation)

ตามแนวคิดของมาร์กซ์ รัฐ เป็นผลผลิตของพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของสังคม กระบวนการภายในสังคมก่อให้เกิดรัฐ รัฐจึงไม่ใช่สิ่งที่จะดำรงอยู่นิรันดร์โดยไม่มี การเปลี่ยนแปลง ตรงกันข้ามรัฐมีการเปลี่ยนแปลงทุกยุคสมัย ซึ่งการเปลี่ยนแปลงนี้ เกิดจากการปฏิเสธรูปแบบเดิม พร้อมกับการปฏิเสธนี้ รูปแบบใหม่ก็เกิดขึ้น กาลเวลาผ่านไป เงื่อนไขเปลี่ยนไป รูปแบบใหม่ก็จะถูกปฏิเสธด้วยรูปแบบที่ใหม่กว่าอีก

ยกตัวอย่าง สังคมดั้งเดิมนั้นยังไม่มีรัฐ เพราะทรัพย์สินสมบัติทุกอย่างเป็นของสาธารณะสำหรับคนทั่วไป คือไม่มีเจ้าของเป็นเอกเทศ แต่ต่อมาก็มีคนจำนวนหนึ่งเริ่มคิดที่จะยึดมาเป็นเจ้าของแต่เพียงผู้เดียว หรือกลุ่มเดียว คนอื่น หรือกลุ่มอื่นเสียประโยชน์ไป ทำให้จำเป็นต้องมีการจัดการ เพราะไม่เช่นนั้นแล้ว ก็อาจจะมีการแก่งแย่ง ทำร้ายกันเพื่อแย่งชิงกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน การเป็นอยู่ในรูปแบบเดิม (คือไม่มีรัฐ) จึงถูกปฏิเสธ รูปแบบใหม่ที่ได้จากปฏิเสธ คือการมีรัฐ (หรือรูปแบบอื่น เช่น สังคมชนชั้นแบบนายกับทาส เป็นต้น) จึงเกิดขึ้นตามมา ในงานนิพนธ์ร่วม ชื่อ The Communist Manifesto (คำประกาศแห่งความเสมอภาค) มาร์กซ์และเอนเงิลส์จึงกล่าวไว้ว่า

ประวัติศาสตร์แห่งสังคมทั้งหลาย ดำรงมาจนกระทั่งทุกวันนี้ เป็นประวัติศาสตร์แห่งการต่อสู้ทางชนชั้น นายและทาส คนชั้นสูง และชนชั้นต่ำ ขุนนางและไพร่ สมาชิกสมาคมอาชีพและช่างรับจ้าง หรืออีกนัยหนึ่งผู้กดขี่และผู้ถูกกดขี่ ต่างก็ดำรงอยู่ในสถานะตรงกันข้ามอันแน่นนอนต่อกันฝ่ายหนึ่ง และการดำเนินการต่อสู้อันปรากฏชัด และไม่ปรากฏชัดโดยมิหยุดยั้ง ซึ่งการต่อสู้นี้แต่ละครั้ง

อาจจบลงด้วยการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงสังคมทั่ว ๆ ไปหรือโดยความ
ทุกข์ยากสูญเสียร่วมกันของชนชั้นที่ต่อสู้แข่งขันกันนี้^{๔๐}

พิจารณาจากทฤษฎีชนชั้นของมาร์กซ์ จะเห็นรูปแบบของการปฏิเสธเชิงซ้อน
(นิเสธแห่งนิเสธ) ชัดเจนขึ้น

มาร์กซ์แบ่งโครงสร้างทางสังคมออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ (๑) โครงสร้างส่วนบน
ได้แก่ ชนชั้นปกครอง ซึ่งจะรวมไปถึงระบบความคิด ความเชื่อ และค่านิยมทางสังคมต่าง ๆ
(๒) โครงสร้างส่วนล่าง ประกอบด้วย ชนชั้นผู้ใช้แรงงาน รวมถึงวิธีการผลิต และความ
สัมพันธ์ทางการผลิต ชนชั้นทั้งสองนี้ มีการกระทำที่เป็นปฏิปักษ์ซึ่งกันและกัน กลุ่มหนึ่ง
เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต อีกกลุ่มหนึ่งไม่มีปัจจัยการผลิต ผู้เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต
พยายามเอารัดเอาเปรียบ และขูดรีดแรงงาน ขณะเดียวกันผู้ใช้แรงงานก็เกิดความรู้สึกแปลก
แยกเพิ่มมากขึ้น ซึ่งความรู้สึกนี้เองทำให้เกิดการสำนึกทางชนชั้น และนำไปสู่การปฏิวัติโค่น
ล้มอำนาจของชนชั้นปกครองในที่สุด^{๔๑} การปฏิเสธของชนชั้นแรงงานก่อให้เกิดการเปลี่ยน
แปลง ซึ่งจะนำไปสู่การปกครองในลักษณะอื่น ซึ่งต่างจากรูปแบบเดิม

ตัวอย่างเช่นระบอบสังคมนิยมเข้ารับหน้าที่แทนระบอบทุนนิยม คือระบอบ
สังคมนิยมปฏิเสธระบอบทุนนิยม แต่ทว่าเงื่อนไขเพื่อทำให้เกิดระบอบสังคมนิยมและชั
ชนะแห่งระบอบสังคมนิยมนั้นก็เกิดขึ้นในระบอบทุนนิยม และระบอบสังคมนิยมก็เข้ามา
ดำรงอยู่ในฐานะที่เป็นขั้นที่ถัดไปแห่งพัฒนาการของสังคมภายหลังระบอบทุนนิยม^{๔๒}

พิจารณาในแง่เศรษฐศาสตร์ รูปแบบการผลิตและปัจจัยการผลิตแบบทุนนิยม
การที่นายทุนเป็นเจ้าของสมบัติ ถือเป็นการปฏิเสธสมบัติส่วนตัวของปัจเจกชนซึ่งเกิดขึ้นจาก
การผลิตของผู้ใช้แรงงานในขั้นแรก รูปแบบการผลิตแบบทุนนิยมนำมาซึ่งการปฏิเสธตัวมัน
เองอีกครั้ง โดยกระบวนการธรรมชาติซึ่งไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ นั่นคือชนชั้นกรรมกรจะเกิด

^{๔๐}Karl Marx and Frederick Engels, *Selected Works Vol. 1* (Moscow : Progress Publishers, 1977), p. 108-109. และดู คาร์ล มาร์กซ์, เฟรเดริก เองเงิลส์, คำประกาศแห่งความเสมอภาค, องค์การนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ผู้แปล. (กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๑๗), หน้า ๑๓-๑๔. ประกอบ

^{๔๑}ดูรายละเอียดใน ศาสตราจารย์ ดร.ยศ สันตสมบัติ, จากวานรถึงเทวดา : มากชีสม์และมนุษยวิทยามากชีสต์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๘), หน้า ๗.

^{๔๒}คม สุริยะ, ปรัชญาชนชั้น, หน้า ๓๐๕.

ความรู้สึกปฏิเสธการกระทำของนายทุน ซึ่งเมื่อมีพลังมากขึ้น ก็จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในกระบวนการ ระเบียบสังคมนิยมก็เกิดขึ้นมาแทนที่ระบอบทุนนิยม

ในระบบย่อยของเศรษฐกิจ พุดเฉพาะเรื่องนายทุนกับลูกจ้าง เราก็จะเห็นการปฏิเสธในลักษณะเชิงซ้อนตามกฎนิเสธแห่งนิเสธ เช่นเดียวกัน ยกตัวอย่างเรื่องค่าแรงกับราคาสินค้า ลูกจ้างปฏิเสธค่าแรงที่ตนเคยได้ และเรียกร้องการเพิ่มค่าแรง ชนชั้นนายทุนอาจจะเพิ่มค่าแรงให้ ถ้าการเรียกร้องนั้นมีพลังเพียงพอจนนายทุนไม่สามารถปฏิเสธได้ แต่ขณะเดียวกัน ชนชั้นนายทุนก็จะหาวิธีเพิ่มราคาสินค้าจากเดิม อาจจะเท่าหรือมากกว่าราคาค่าแรงงานที่ถูกเรียกร้องให้เพิ่ม ดังที่มาร์กซ์ได้ระบุถึงในงานเขียนของเขาว่า

ถ้าผู้ใช้แรงงานบังคับให้นายทุนเพิ่มค่าจ้างของตนจากสี่ชิลลิงเป็นห้าชิลลิง ในรูปของตัวเงินนายทุนก็จะเพิ่มราคาสินค้าจากเดิมสี่ชิลลิงเป็นห้าชิลลิง หมายความว่า ผู้ใช้แรงงานจะต้องจ่ายห้าชิลลิงในการซื้อสินค้าราคาสี่ชิลลิง^{๔๓}

พิจารณาในแง่พีชคณิต มีตัวอย่างคุณสมบัติทางพีชคณิตที่เองเกลส์ได้กล่าวถึงในบทที่ ๑๓ ของหนังสือชื่อ Anti-Duhring ซึ่งแสดงให้เห็นว่า แม้แต่ในวิชาคณิตศาสตร์ ก็มีรูปแบบการปฏิเสธเชิงซ้อน เช่น เองเกลส์ได้กล่าวถึงว่า a เมื่อถูกปฏิเสธก็จะกลายเป็น $-a$ และเมื่อเราปฏิเสธ $-a$ นั้นอีกครั้ง เราก็จะได้คุณสมบัติใหม่คือ $+a^2$ กลายเป็นคุณสมบัติด้านบวกดังเดิม แต่มีค่าสูงขึ้นกว่า a เดิม^{๔๔}

พิจารณาในแง่ธรณีวิทยา ธรณีวิทยาทั้งหมด ก็เป็นการปฏิเสธเชิงคัดค้านมาโดยลำดับ ชั้นของหินและดินแต่ละชั้น ๆ ของสิ่งที่เรียกว่าเปลือกโลกนั้น เกิดจากการแตกทำลายของสิ่งเก่าตั้งสมกันมาอย่างต่อเนื่อง พัฒนาผ่านกระบวนการที่ยาวนานจนกลายเป็นชั้นดินใหม่

^{๔๓}K. Marx and F. Engels, *Selected Works Vol. 2* (Moscow : Progress Publishers, 1977), p 33 ผู้วิจัยใช้สำนวนแปลของ ประสาท ลีลาเชียร, ดู คาร์ล มาร์กซ์ ค่าจ้าง ราคา และกำไร, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์รุ่งวัฒนา, มปท.), หน้า ๘.

^{๔๔}Engels, *Anti-Duhring*, Cf. <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1877/anti-duhring/>

จากตัวอย่างดังกล่าวข้างต้น ทำให้เรามองเห็นว่า กฎนิเสธแห่งนิเสธนั้น ได้ฝังตัวอยู่ในกระบวนการของการพัฒนา และการเปลี่ยนแปลงทั้งในธรรมชาติ และประวัติศาสตร์สังคมแห่งมวลมนุษยชาติ ผ่านระยะเวลาที่ยาวนาน และก็จะดำเนินไปเช่นนี้ไม่มีสิ้นสุด

๓.๑.๓ สรุปความหมายของการเปลี่ยนแปลง

จากที่กล่าวมาข้างต้น เราสามารถสรุปหลักการที่สำคัญของแนวคิดเรื่องการเปลี่ยนแปลง ตามหลักทวิภาษวิธี ในทัศนะของปรัชญามาร์กซิสม์ได้ ๔ ประเด็นหลักดังนี้

๑. สรรพสิ่งทั้งหลายเป็นองค์เอกภาพที่มีความเกี่ยวพันกันภายใน และในองค์เอกภาพนี้ ปัจจัยต่าง ๆ หรือปรากฏการณ์ต่าง ๆ เกี่ยวเนื่องซึ่งกันและกันอย่างแน่นแฟ้น ต่างพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ต่างบังคับซึ่งกันและกันอยู่ การอธิบายปรากฏการณ์ใดปรากฏการณ์หนึ่งจึงไม่สามารถแยกพิจารณาอย่างโดด ๆ ได้

๒. สรรพสิ่งอยู่ในภาวะที่เคลื่อนไหวอยู่ไม่ขาดสาย เปลี่ยนแปลงอยู่ไม่ขาดสาย ปรับใหม่อยู่ไม่ขาดสาย พัฒนาอยู่ไม่ขาดสาย ธรรมชาติของสรรพสิ่งล้วนแต่มีบางสิ่งบางอย่างกำลังเกิดอยู่ พัฒนาอยู่ และกำลังแตกสลายไป เสื่อมสลายไปตลอดเวลา

๓. กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางปริมาณเล็ก ๆ จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่เด่นชัด ซึ่งจะพัฒนาไปเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เป็นมูลฐาน และการเปลี่ยนแปลงทางด้านคุณภาพต่อไป ซึ่งการเปลี่ยนแปลงทางด้านคุณภาพนี้ จะเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว มีระเบียบกฎเกณฑ์ ไม่ใช่เป็นเรื่องบังเอิญ

๔. สรรพสิ่งทั้งหลายในโลก มีความขัดแย้งกันอยู่ภายใน เช่น มีบวก มีลบ มีใหม่ มีเก่า มีเจริญ มีเสื่อม มีเกิด มีดับ เป็นต้น การพัฒนาจากชั้นต่ำไปสู่ชั้นสูง จึงไม่ใช่การประสมประสานกันของปรากฏการณ์ต่าง ๆ หากแต่เป็นการเผยให้เห็นถึงความขัดแย้งที่มีอยู่เดิมในตัวธรรมชาตินั้น ๆ

โลกทัศน์ของมาร์กซ์พิจารณาจากหลักทวิภาษวิธี จึงมีลักษณะ ๓ ประการ คือ สรรพสิ่งในโลกล้วน ๑) มีการเคลื่อนไหว (Movement) ๒) มีการเปลี่ยนแปลง (Change) และ ๓) มีพัฒนาการ (Development) อย่างต่อเนื่องไม่ขาดสาย

๓.๒ โครงสร้างทางสังคมในทัศนะมาร์กซ์

มาร์กซ์ เชื่อว่า มนุษย์ และสังคมมนุษย์เกิดจากพัฒนาการอันต่อเนื่อง ผ่านยุคสมัยมาเป็นระยะเวลาที่ยาวนาน จากยุคก่อนประวัติศาสตร์ กระทั่งถึงยุคปัจจุบันที่วิทยาการต่าง ๆ ได้เจริญแพร่หลาย ในงานนิพนธ์ร่วมกับเอนเงิลส์ชื่อ *The German Ideology* มาร์กซ์ได้แบ่งสังคมออกเป็น ๕ ยุค^{๔๔} คือ

๑. สังคมคอมมิวนิสต์ดั้งเดิม (Primitive Society) เป็นรูปแบบของชุมชนทางประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นหลังจากที่มนุษย์ได้มีคุณภาพที่แยกออกจากสัตว์ เครื่องมือแรงงานของมนุษย์ยุคนี้เป็นแบบดั้งเดิมสุด คือ หอก หิน ขวานหิน มีดหิน วิถีชีวิตมีลักษณะทำงานร่วมกันเพื่อความดำรงอยู่รอด สมาชิกทุกคนมีส่วนร่วม และเป็นเจ้าของร่วมกันในปัจจัยสำหรับดำรงชีวิต ยุคนี้ไม่มีทรัพย์สินส่วนบุคคล จึงไม่มีการขูดรีดซึ่งกันและกัน

๒. สังคมทาส (Slavery) เป็นยุคที่เริ่มมีการแบ่งแยกงานกันทำ การแลกเปลี่ยนผลผลิตจากงานเริ่มพัฒนาขึ้น ความจำเป็นในการร่วมกันทำงานก็ค่อย ๆ หายไป เผ่าเดียวก็แตกเป็นครอบครัว แต่ละครอบครัวก็แยกหน่วยทางเศรษฐกิจอิสระ ทรัพย์สินส่วนตัวจึงเกิดขึ้น มนุษย์เริ่มมีการสะสมเสบียง และความมั่งคั่ง มีการเอารัดเอาเปรียบกัน คนจน หรือคนใช้แรงงานถูกลดฐานะลงเป็นเพียงปัจจัยหนึ่งของการผลิตเท่านั้น ในยุคนี้ ทาสจึงเป็นพื้นฐานสำคัญของระบบการผลิต และผู้เป็นเจ้าของปัจจัยในการผลิตก็คือเจ้าของทาสนั่นเอง

๓. สังคมศักดินา (Feudalism) เป็นยุคที่คนในสังคมทาสถูกเอารัดเอาเปรียบ ถูกกดขี่ กระทั่งเกิดความขัดแย้งอย่างรุนแรง ทำให้เกิดการทำลายทรัพย์สิน และต่อสู้เพื่อล้มล้างชนชั้นที่เอารัดเอาเปรียบ ซึ่งก็คือนายทาส ทำให้เกิดระบบสังคมแบบใหม่ขึ้นมา คือสังคมศักดินา

ระบบนี้ แรงงานผู้ผลิตมีผลประโยชน์ที่แน่ชัดเป็นเครื่องตอบแทน ทำให้ไม่เกิดการต่อต้าน การสร้างและการพัฒนาเครื่องมือในการผลิตทำให้เกิดสังคมเมือง เมื่อเวลาผ่านไป เมืองก็ได้กลายเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ การเมือง และทางวัฒนธรรม เป็นแหล่งก่อให้เกิดวิถีการผลิตแบบทุนนิยม

^{๔๔}K. Marx and F. Engels, *The German Ideology*, (เอกสารเขียนเล่มประกอบการศึกษา), หน้า ๖-๗. และดูรายละเอียดใน ทวี หมั่นนิกร, ผู้แปล. *หลักลัทธิมาร์กซ์เลนิน เล่ม ๒ : สารธรรมลัทธิประวัติศาสตร์*, (กรุงเทพมหานคร : อักษรสัมพันธ์, ๒๕๑๕), หน้า ๒๘๘-๓๐๗.

๔. สังคมนายทุน (Capitalism) เป็นยุคที่นายทุนและชนชั้นแรงงานได้กลายมาเป็นชนชั้นพื้นฐานของชุมชน ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นทั้งสองมีลักษณะเป็นปฏิปักษ์ต่อกัน เพราะขึ้นอยู่กับ การขูดรีด และการกดขี่ผู้ที่ไร้ทรัพย์สิน ชนชั้นนายทุนไม่ต้องขู่บังคับทาง ด้านร่างกายที่จะให้คนใช้แรงงานเพื่อการผลิตของเขา แต่จะใช้วิธีการยึดครองอุปกรณ์ในการ ผลิต และปัจจัยการผลิตทั้งหมด ทำให้คนงานถูกบีบบังคับให้ต้องทำงานโดยความยินยอม หรือสมัครใจทางอ้อม เพราะถ้าไม่ทำก็ต้องอดตาย ชนชั้นนายทุนใช้ความได้เปรียบเหล่านี้ เป็นเครื่องมือในการบังคับ ขูดรีดแรงงาน เพื่อความมั่งคั่งของตน ทำให้เกิดการต่อต้าน และ ขัดแย้งระหว่างชนชั้นทั้ง ๒ นำมาซึ่งการปฏิวัติเพื่อเปลี่ยนแปลงรูปแบบใหม่

๕. สังคมนิยม (Socialism) เป็นสังคมที่เกิดขึ้นจากการปฏิวัติรูปแบบเดิม (ทุน นิยม) ไปสู่รูปแบบใหม่ ที่คนในสังคมเป็นเจ้าของร่วมกันในปัจจัยการผลิต มีการช่วยเหลือ ซึ่งกันและกัน ไม่มีการขูดรีด ทุกคนเสมอภาคเท่าเทียมกันหมด

พัฒนาการทางสังคมทั้ง ๕ ยุคเหล่านี้ เป็นกระบวนการของความขัดแย้งทางชน ชั้น ประวัติศาสตร์ของสังคมมนุษย์ที่ผ่านมา จึงเป็นประวัติศาสตร์ของความขัดแย้ง แนว ความคิดดังกล่าวปรากฏชัดเจนในตอนต้น ๆ ของงานนิพนธ์ชื่อ Communist Manifesto ซึ่ง เริ่มด้วยคำว่า “ประวัติศาสตร์แห่งสังคมทั้งหลายที่ดำรงมาจนกระทั่งทุกวันนี้ เป็นประวัติ ศาสตร์แห่งการต่อสู้ทางชนชั้น”^{๔๖}

ในช่วงแรก ๆ ของประวัติศาสตร์ ในเกือบทุกแห่ง เราจะพบ การจัดแจงสังคมอย่างซับซ้อนให้เข้าสู่ระเบียบต่าง ๆ มากมาย นั่น คือการลำดับชนชั้นต่าง ๆ ที่ซับซ้อนแห่งตำแหน่งทางสังคม ใน สมัยโบราณเราพบขุนนาง อัศวิน ราษฎรชั้นต่ำ และทาส ในยุค กลางเราพบขุนนางศักดินา บริหาร สมาชิกสมาคมอาชีพ ช่างรับจ้าง คนฝึกงานและทาส และในเกือบทุกชนชั้นเหล่านี้ต่างก็จัดอยู่ใน ลำดับชนชั้นที่ปกครองลดหลั่นกันลงมา สังคมกระฎุมพีสมัยใหม่ซึ่ง ได้เจริญขึ้นมาจากความเสื่อมโทรมของสังคมศักดินา ก็ยังไม่

^{๔๖}Selected Works vol. 1 p. 108. และดู คาร์ล มาร์กซ์,เฟรดริก เองเงิลส์, คำประกาศแห่งความ เสมอภาค, องค์การนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ผู้แปล, (กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๑๗), หน้า ๑๓. ประกอบ

สามารถกำจัดความขัดแย้งทางชนชั้นได้ มันกลับได้สถาปนาชนชั้นใหม่ เงื่อนไขการกดขี่ใหม่ รูปแบบการต่อสู้ใหม่แทนที่ชนชั้นและสภาพการณ์เก่าโดยสิ้นเชิง.....

ในยุคเราอันเป็นยุคแห่งชนชั้นกระฎุมพีได้ครอบครองลักษณะแห่งความแตกต่างนี้ และยังเปิดเผยความขัดแย้งทางชนชั้นอย่างเด่นชัดยิ่งขึ้น สังคมทั้งมวลนับวันยิ่งจะแตกแยกออกเป็นสองค่ายใหญ่ที่เป็นปฏิปักษ์กัน แตกแยกออกเป็นสองชนชั้นใหญ่ที่เผชิญหน้ากันโดยตรง คือชนชั้นกระฎุมพีและชนชั้นกรรมาชีพ^{๔๗}

สิ่งที่มาร์กซ์พยายามเสนอในงานชื่อ Capital ก็คือเรื่องความขัดแย้งอันเกิดจากการเอารัดเอาเปรียบของชนชั้นนายทุนที่ผูกขาดเครื่องมือในการผลิต ในขณะที่ชนชั้นแรงงานไม่สามารถแม้แต่จะกำหนดค่าแรงที่เกิดขึ้นจากแรงงานของตนอันควรจะได้โดยชอบธรรม

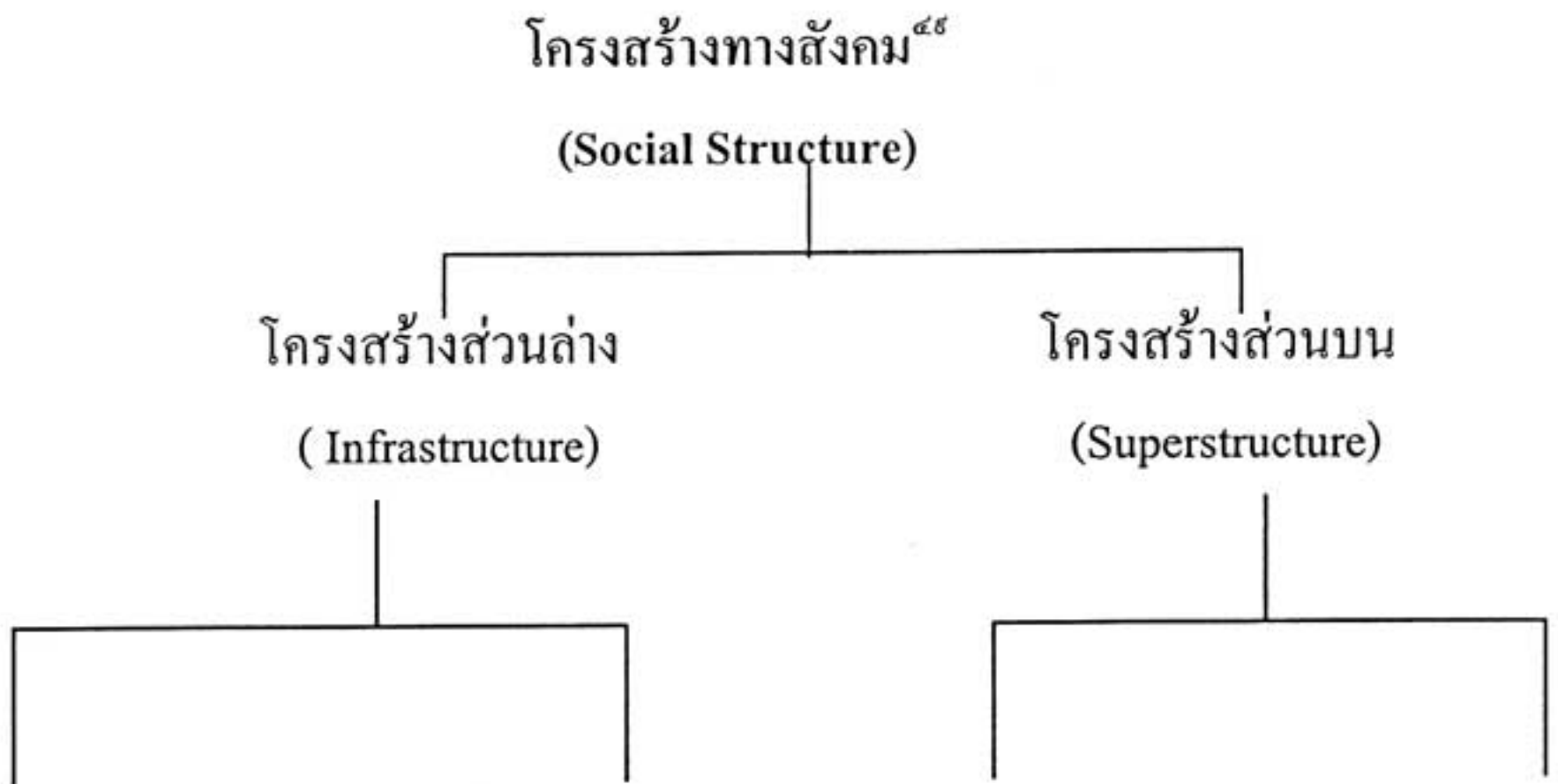
สิ่งที่เห็นได้ชัดเจนอีกประการหนึ่งจากการพิจารณาการแบ่งชนชั้นทั้ง ๕ ยุคเหล่านี้ก็คือ การพัฒนาทางสังคมนั้นมีความซับซ้อนเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จะเห็นได้จากยุคแรก วิถีชีวิตความเป็นอยู่เป็นไปอย่างเรียบง่าย ปัจจัยในการดำรงชีวิตก็ได้จากการตกปลาล่าสัตว์ ต่อมาก็มีการรู้จักทำการเกษตร และพัฒนามาเรื่อย ๆ จนถึงยุคทุนนิยม

อย่างไรก็ตาม ถ้ามองจากกรอบความคิดของมาร์กซ์ที่ว่า ประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาของสังคมมนุษย์ เป็นประวัติศาสตร์ของการต่อสู้ทางชนชั้น มนุษย์แต่ละยุคสมัยก็ไม่ได้มีอะไรแตกต่างกันนัก คือแบ่งเป็นชนชั้น และก็ประทะกันในการแสวงหาผลประโยชน์ให้กับชนชั้นของตนนับตั้งแต่สังคมยุคคอมมิวนิสต์ดั้งเดิมในอดีต กระทั่งถึงปัจจุบัน โครงสร้างทางสังคมในทัศนะของมาร์กซ์จึงแบ่งออกเป็น ๒ ระดับคือ ๑) โครงสร้างส่วนบน อันประกอบไปด้วย ระบบกฎหมาย ระบบการเมือง ศิลป วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี ศาสนา ระบบความคิด และสถาบันทางสังคมอื่น ๆ^{๔๘} และ ๒) โครงสร้างส่วนล่าง ประกอบด้วยวิธีการผลิต และความสัมพันธ์ทางการผลิต ซึ่งจะรวมไปถึงชนชั้นผู้ใช้แรงงานด้วย

^{๔๗}Selected Works vol. 1 p. 109. และดู คาร์ล มาร์กซ์, เฟรเดริก เองเงิลส์, คำประกาศแห่งความเสมอภาค, หน้า ๑๔-๑๕. ประกอบ.

^{๔๘}ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ และฉลาดชาย รมิตานนท์, ลัทธิมาร์กซ์และสังคมนิยม, (กรุงเทพ ฯ : สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, ๒๕๒๔), หน้า ๒๕.

โครงสร้างทางสังคมตามแนวของปรัชญามาร์กซิสม์ สามารถเขียนเป็นโครงสร้างได้ดังนี้

วิธีการผลิต ความสัมพันธ์ทางการผลิต ระบบการเมือง ระบบความคิด
(Mode of Production) (Relations of Production) (Political System) (Ideology)

จากโครงสร้างทางสังคมดังกล่าวนี้จะเห็นว่า มาร์กซ์วิเคราะห์สังคมบนพื้นฐานของระบบเศรษฐกิจ และการแบ่งปันผลผลิต หมายความว่า โครงสร้างทางสังคมมนุษย์เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงด้านโครงสร้างทางเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นโครงสร้างส่วนล่าง พิจารณาจากโครงสร้างข้างต้นก็ได้แก่วิธีการผลิต และความสัมพันธ์ทางการผลิต ยกตัวอย่างเช่น สังคมแบบทาส วิธีการผลิตแตกต่างจากสังคมแบบศักดินา วิธีการผลิตในสังคมศักดินา แตกต่างจากวิธีการผลิตในสังคมทุนนิยม ระบบทุนนิยม การกักเก็บ สะสมเงินทอง เครื่องมือการผลิต หรือทรัพย์สินส่วนตัว เป็นสุดยอดปรารถนาของชีวิตคน เพราะปัจจัยการผลิตตกอยู่ในมือของปัจเจก ขณะที่สังคมแบบดั้งเดิม ทรัพย์สินเป็นเพียงเครื่องมือยังชีพ ซึ่งสมาชิกทุกคนมีส่วนร่วม และเป็นเจ้าของร่วมกัน การแก่งแย่ง หรือสะสมจึงไม่มี

^{๔๕}ศาสตราจารย์ ดร.ยศ สันตสมบัติ, จากวานรถึงเทวดาฯ, หน้า ๗.

ในทัศนะของมาร์กซ์ โครงสร้างส่วนล่าง (Infrastructure) ถือว่าเป็นโครงสร้างขั้นพื้นฐานทางสังคม เพราะเป็นตัวกำหนดโครงสร้างส่วนบน ดังที่มาร์กได้กล่าวไว้ว่า “ไม่ใช่จิตสำนึกของเราที่กำหนดความเป็นอยู่ แต่ความเป็นอยู่ต่างหากที่กำหนดจิตสำนึก”^{๕๐}

ความเป็นอยู่ที่มาร์กซ์กล่าวในที่นี้ก็คือวิธีการผลิต อันได้แก่โครงสร้างส่วนล่างนั่นเอง กล่าวคือ เมื่อมีการผลิต ย่อมทำให้จำเป็นต้องมีการแบ่งงานกันทำ เมื่อมีการแบ่งงานกันทำ ย่อมทำให้มีการแยกแรงงานอุตสาหกรรม และพาณิชย์กรรม ออกจากแรงงานทางการเกษตรกรรม ซึ่งเท่ากับเป็นการแบ่งแยกสังคมเนื่องจากสังคมชนบท พร้อมกันนี้ก็มีการแบ่งแยกแรงงานในแต่ละสาขาออกไปด้วย

ในระบบทุนนิยม นายทุนเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต ดังนั้นชนชั้นนายทุนจึงเป็นผู้กำหนดหลักกฎหมาย รูปแบบการปกครอง จริยธรรม ตลอดจนศิลปวัฒนธรรมต่าง ๆ ซึ่งรวมเข้าเป็น รัฐ และเป็นรัฐของนายทุน รัฐในความหมายของมาร์กซ์จึงเป็นเครื่องมือของชนชั้นนายทุนที่ใช้กดขี่ชนชั้นระดับล่าง รัฐในสังคมที่มีวิธีการผลิตแบบทาส ก็จะแบ่งชนชั้นในสังคมออกเป็นชนชั้นนายทาส กับชนชั้นทาส ในสังคมศักดินาก็มีชนชั้นเจ้าขุนมูลนาย กับชนชั้นไพร่ ในสังคมนายทุนก็มีชนชั้นนายทุนกับชนชั้นกรรมาชีพ รัฐในทุกยุคทุกสมัยตามทัศนะของมาร์กซ์จึงทำหน้าที่ ๒ ประการ^{๕๑}

๑. สร้างความถูกต้องให้ผลประโยชน์ของชนชั้นนำ กฎหมาย จริยธรรม หรือศาสนาจะยืนยันในความชอบธรรมในอำนาจหน้าที่ หรือรับรองฐานะของชนชั้นนำ ทั้งนี้เพราะสิ่งเหล่านี้ล้วนบัญญัติขึ้นโดยชนชั้นนำทั้งสิ้น

๒. เป็นเครื่องมือของชนชั้นในการรักษาไว้ซึ่งสถานภาพที่เหนือกว่าตน โครงสร้างส่วนบนของสังคมจะเป็นสิ่งที่คอยพิทักษ์ทรัพย์สิน ตลอดจนอำนาจของชนชั้นนำ เช่นชนชั้นนำเหล่านี้ จะเป็นผู้กำหนดรัฐบาลขึ้นมาเพื่อที่จะบันดาลความเป็นไปในสังคมให้สอดคล้องกับเจตนารมณ์ของพวกตน เป็นต้น

^{๕๐}Life is not determined by consciousness, but consciousness by life. (K. Marx, F. Engels. The German Ideology, เอกสารประกอบการศึกษา, สำนักพิมพ์แปล, หน้า ๕).

^{๕๑}สิทธิพันธ์ พุทธนุ, ลัทธิอนาธิปไตย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เคสดีไทย, ๒๕๒๔), หน้า ๑๕๗.

๓.๓ ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมตามแนวมาร์กซิสม์ เกิดจากกระบวนการขัดแย้งทางสังคมตามหลักทวิภาษวิธี (Dialectic) ซึ่งปรากฏอยู่ทั่วไปในสังคม ผู้วิจัยได้หยิบยกเรื่อง ๑) ความคิด ความเชื่อ และค่านิยม ซึ่งเป็นโครงสร้างส่วนบน ๒) สังคมและเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นโครงสร้างส่วนล่าง อันเป็นปรากฏการณ์หนึ่งที่มีอยู่ในสังคม ในฐานะเป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง มาพิจารณาในรายละเอียด

๓.๓.๑ ปัจจัยด้านความคิด ความเชื่อ และค่านิยม

แนวความคิดของมาร์กซ์ที่ปรากฏอยู่ในสรณิพนธ์ทางปรัชญาส่วนใหญ่ อธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมบนพื้นฐานของความสัมพันธ์ทางด้านปัจจัยการผลิต ซึ่งเป็นเรื่องระบบเศรษฐกิจ ดังมีผู้รู้ได้สรุปไว้ว่า

การวิเคราะห์สังคมตามทฤษฎีมาร์กซิสม์จึงมุ่งศึกษาที่ระบบการผลิตและการแบ่งปันผลการผลิต โดยไม่สนใจระบบความคิด ความคิดความเชื่อ และค่านิยมทางสังคม ตามทัศนะของมาร์กซ์ และเองเกลส์ระบบการผลิตและการแบ่งปันผลผลิตเป็นพื้นฐานของการจัดรูปแบบสังคม^{๕๒}

ทำให้ดูเหมือนว่า ปรัชญามาร์กซิสม์ เป็นปรัชญาวัตถุนิยมที่ไม่สนใจเรื่องระบบความคิด ค่านิยม และความเชื่อ ซึ่งเป็นเรื่องจิต หรือนามธรรม

แต่หากเราพิจารณาจากประวัติศาสตร์ทางสังคมแห่งมนุษยชาติบนพื้นฐานของความเป็นจริงที่ว่า ระบบความคิด ค่านิยม และความเชื่อทางสังคมเป็นผลผลิตของกระบวนการทางประวัติศาสตร์อันซับซ้อน กระบวนการปะทะสังสรรค์ระหว่างมนุษย์ที่ทำงานร่วมกันในการผลิต กระบวนการนี้นำไปสู่มนคติ ความคิด ค่านิยม และสถาบันสังคม ซึ่งเป็นผลผลิตของสังคมโดยส่วนรวมแล้ว เราก็จะเห็นว่า ปรัชญามาร์กซิสม์ไม่ได้ละทิ้งประเด็นนี้เลย จะเห็นได้ในงานนิพนธ์ชื่อ The German Ideology มาร์กซ์และเองเกลส์ ท่านได้พูดถึงต้น

^{๕๒} ศาสตราจารย์ ดร.ยศ สันตสมบัติ, จากวานรถึงเทวดาฯ, หน้า ๓๕.

กำเนิดของจิตสำนึก ซึ่งหมายถึงระบบความหมายที่มนุษย์ใช้ทำความเข้าใจโลกและจักรวาล ตลอดจนความคิด มโนคติ และความเชื่อที่มนุษย์ยึดถือ^{๕๓}

การอธิบายถึงกระบวนการคิด หรือการครอบงำของคนกลุ่มหนึ่งที่ตกตวงเอาผลประโยชน์จากแรงงานของคนอีกกลุ่มหนึ่ง ก็นำไปสู่การรวมตัวของความคิด มโนคติ ค่านิยม เช่นเดียวกัน เหล่านี้ ล้วนสะท้อนให้เห็นว่า ปรัชญามาร์กซิสม์ ไม่ได้ละเลยประเด็นเรื่องความคิดค่านิยม และความเชื่อ ตรงกันข้าม มาร์กซ์ได้อธิบายเรื่องนี้โดยสะท้อนออกมาในรูปแบบของกระบวนการผลิต การต่อสู้ทางชนชั้นที่เป็นรูปธรรมอย่างชัดเจน

ตามทัศนะของมาร์กซ์ สังคมเป็นตัวกำหนดความคิด ค่านิยม ความเชื่อ และความต้องการของปัจเจกบุคคล^{๕๔} แต่จากกระบวนการทางประวัติศาสตร์ของการรวมตัวกันทางชนชั้นที่ผ่านมา ระบบความคิด ค่านิยมก็ไม่เคยมีความสอดคล้องกับระบบการผลิต เช่น ค่านิยมของเจ้าของปัจจัยการผลิต หรือนายจ้างต้องการผลกำไรในการผลิตมาก ๆ จึงพยายามทุกวิถีทางเพื่อให้ได้มาซึ่งกำไร อาจเป็นการเพิ่มชั่วโมงทำงาน ลดค่าใช้จ่ายด้านแรงงานให้น้อยลงเท่าที่จะเป็นไปได้ ขณะที่ผู้ใช้แรงงานหรือลูกจ้างก็ต้องการเวลาทำงานที่เหมาะสม ต้องการวันหยุด ในขณะที่เดียวกันค่าแรงก็ต้องเหมาะสมต่อการดำรงชีวิต รวมทั้งสวัสดิการอื่น ๆ ที่ควรจะได้ก็ต้องมี เป็นต้น จึงทำให้เกิดความขัดแย้งในกระบวนการผลิตอยู่เสมอ ความขัดแย้งดังกล่าวนี้นำไปสู่กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

มาร์กซ์อธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมบนพื้นฐานข้อมูลทางประวัติศาสตร์ ดังนั้นเพื่อให้เห็นภาพของความคิด ค่านิยม และความเชื่อที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมตามที่มาร์กซ์ได้อธิบายไว้ ผู้วิจัยขอหยิบยกบางช่วงของประวัติศาสตร์มากล่าว โดยเฉพาะยุคที่เรียกว่า ยุคมืดทางปัญญา ซึ่งตั้งแต่สมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๐ (คริสต์ศตวรรษที่ ๕) ถึงพุทธศตวรรษที่ ๒๐ (คริสต์ศตวรรษที่ ๑๕)

ในยุคนี้ถือว่าเป็นยุคที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งทางด้านความคิด ค่านิยม ความเชื่อ ในลักษณะที่ตรงกันข้ามภายในสังคมเดียวกัน และความขัดแย้งดังกล่าว ได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญในประวัติศาสตร์ แห่งมวลมนุษยชาติ ผู้วิจัยเรียกความขัดแย้งดังกล่าว

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๑.

^{๕๔} อ้างแล้ว. หน้า ๒๗.

เป็นความขัดแย้งระหว่างสิ่งใหม่กับสิ่งเก่า^{๕๕} เพื่อให้สอดคล้องกับแนววิภาษวิธีในปรัชญา
มาร์กซิสม์

อะไรคือสิ่งเก่า อะไรคือสิ่งใหม่ ?

สิ่งเก่าก็คือความคิด ค่านิยม และความเชื่อที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการอธิบาย
ปรากฏการณ์ต่าง ๆ โดยอาศัยพระคัมภีร์ทางศาสนา ในยุคนี้ การอธิบายปรากฏการณ์
ทฤษฎีใด ๆ ก็ตาม ต้องไม่ขัดแย้งกับคำสอนที่ปรากฏในคัมภีร์ไบเบิล การศึกษาถูกผูกขาดอยู่
ภายในวัดทางคริสต์ศาสนา วิชาที่สอนก็ว่าด้วยเทววิทยา และพระคัมภีร์ไบเบิล ความรู้อื่น ๆ
ที่เป็นปฏิกิริยา จะถูกนำไปเผา หรือทำลายทิ้งเสีย

สิ่งใหม่คือ ความคิดก้าวหน้าทางวิทยาการที่บรรดาเหล่านักวิทยาศาสตร์ทั้งหลาย
ในยุคนั้นได้ค้นพบ ทำให้เริ่มเข้าใจ และอธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ ทางธรรมชาติแวดล้อมแย้ง
กับความคิด ค่านิยม และความเชื่อเดิมที่มีอยู่ในพระคัมภีร์ สิ่งใหม่เหล่านี้ได้ถูกตรวจสอบ
และปราบปรามอย่างหนักโดยศาสนจักรอันมีพระสันตปาปาประมุข โดยที่ฝ่ายอาณาจักรเองก็
ไม่กล้าแสดงความเห็น เพราะอำนาจอยู่ในมือของศาสนจักรเสียเป็นส่วนใหญ่ พระ
สันตะปาปาตลอดถึงวัดที่มีอยู่ทั่วยุโรป มีทั้งอำนาจเงิน อำนาจทหาร สามารถสั่งลงโทษ
กักตุนได้ อย่างเช่น กรณีของพระเจ้าเฮนรีที่ ๔ ของเยอรมันที่ถูกสำนักวาติกันประกาศ
ปัพพาทนียกรรม^{๕๖} เป็นต้น

ในยุคมืดทางปัญญาที่ถูกครอบงำโดยศาสนจักรนี้ มีนักคิด นักวิทยาศาสตร์หลาย
คนที่ถูกศาลขององค์กรทางศาสนาลงโทษ เพราะไปประกาศคำสอนที่ขัดแย้งกับความคิด ค่า
นิยม และความเชื่อที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของศาสนาคริสต์

ต่อไปนี้เป็นตัวอย่างของนักคิด และนักวิทยาศาสตร์ที่กล่าวถึงข้างต้น

(๑) โรเจอร์ เบคอน (พ.ศ.๑๗๕๓-๑๘๓๖) ถูกจำคุกตลอดชีวิต เพราะบังอาจเผยแพร่
วิทยาการอันเป็นมิจนาทิจู (คือแย้งคำสอนศาสนาคริสต์) ในห้องขังของเขามีตำราอยู่

^{๕๕}ผู้วิจัยใช้คำนี้แทน วิทยาศาสตร์ธรรมชาติ หรือวิทยาศาสตร์บริสุทธิ์ (สิ่งใหม่) และเทววิทยา (สิ่ง
เก่า) ตามที่เองเกลส์ได้ระบุถึงในบทนำเรื่องวิภาษวิธีธรรมชาติ (Introduction to Dialectics of Nature) ดู K.
Marx, F. Engels, Selected Works, Vol.3, pp. 41-57.

^{๕๖}พ.อ.สมักร บุราวาส, ปัญญาวิวัฒน์ : กำเนิดและวิวัฒนาการแห่งปัญญาของมวลมนุษยชาติใน
อดีต, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๐), หน้า ๔๕๔.

๓ เล่ม ๑ ในเล่มนั้น เขาเขียนถึงอนาคตไว้ว่า โลกจะประสบความเจริญอย่างไม่เคยมีมาก่อน บนถนนจะมียานยนต์เดินขวักไขว่ และบนท้องฟ้าจะมีเรือเหาะบินฉวัดเฉวียง เรือเดินทะเล จะไม่ต้องมีคนแจว โรเจอร์ เบคอน ได้ประณามความเชื่องมายในตำราโบราณ (คงหมายถึง ตำราที่พวกพระใช้สอน- ผู้วิจัย) พร้อมทั้งปลุกให้ผู้คนได้ลุกขึ้น และลืมตาคุโลกด้วยวาตะว่า “ทคลองซิ ทคลองซิ ทคลองเข้าเถิด อย่าให้ตำราและครูบาอาจารย์ครอบงำความคิดของเราไว้ต่อไปอีกเลย จงมองดูโลกเสียบ้าง”^{๕๗}

(๒) ไวลีฟ (พ.ศ.๑๘๖๓-๑๙๐๗) ได้แปลคัมภีร์ไบเบิลเป็นภาษาอังกฤษ แนวคิดของเขาคือต้องการให้คนได้เรียนรู้คริสต์ศาสนาด้วยตนเอง โดยไม่ต้องรอฟังคำวินิจฉัยจากโป๊ปอีกต่อไป บทความที่ไวลีสเขียน ถูกจอห์น ฮัชนำไปแสดงปาฐกถาที่มหาวิทยาลัย ทำให้องค์กรทางศาสนจักรได้ประกาศพิพาทขณิกรรม และถูกจับเฝ้าทั้งเป็นเนื่องจากไม่ยอมถอนคำพูด ไวลีฟ ซึ่งตอนนั้นตายไปแล้วก็ถูกขุดกระดูกขึ้นมาเผาเพื่อเป็นการลงโทษด้วย^{๕๘} การกระทำครั้งนี้ของศาสนจักรได้รับความเคียดแค้นจากคนที่นับถือไวลีส^{๕๙} เป็นอย่างมากถึงกับมีการตั้งกองกำลัง และประกาศเป็นปฏิปักษ์ต่อศาสนจักรในกรุงโรม ซึ่งเป็นอีกชนวนหนึ่งที่ก่อให้เกิดสงครามศาสนา (สงครามครูเสด)

(๓) จิโอร်นาโด บรูโน (พ.ศ. ๒๐๕๑-๒๑๔๓) ได้นำเอาคำสอนของโคเปอร์นิคัสไปทำเป็นปรัชญา โดยสอนว่า เอกภพเป็นสิ่งมีชีวิต และมีความไพศาลไร้ขอบเขต พระผู้เป็นเจ้าเป็นวิญญาณของเอกภพ โลกและดาวเคราะห์ต่าง ๆ หมุนรอบดวงอาทิตย์ และดวงอาทิตย์เองก็หมุนไปตามหมู่ดาวต่าง ๆ ในท้องฟ้า คำสอนนี้ขัดกับมติของปโตเลมี (Ptolemaic Solar System) ที่องค์กรทางศาสนาคริสต์ถืออยู่^{๖๐} บรูโนจึงถูกจับขังคุกอยู่ ๒ ปีและถูกจับเฝ้าทั้งเป็นโดยสำนักวาติกัน^{๖๑}

^{๕๗}เรื่องเดียวกัน. หน้า ๕๒๓.

^{๕๘}อ้างแล้ว. หน้า ๔๘๕.

^{๕๙}ไวลีส เป็นนักบวชนิกายฟราซิสกันที่มีคนเคารพนับถือมากคนหนึ่งในยุคนั้น

^{๖๐}ปโตเลมี เชื่อว่า โลกเป็นศูนย์กลางของจักรวาล และองค์กรทางคริสต์ศาสนาก็ยึดถือตามทฤษฎีของปโตเลมี ดูรายละเอียดใน พ.อ.สมักร บุราวาศ, เรื่องเดียวกัน. หน้า ๕๔๓.

^{๖๑}เองเกลส์ ได้กล่าวถึงการตั้งเฝ้าทั้งเป็น เซอร์วิกัล ที่ค้นพบการไหลเวียนของโลหิต และตั้งเฝ้าจิโอร်นาโด บรูโน เพื่อเป็นการลงโทษของฝ่ายศาสนจักรด้วย ดูรายละเอียดใน Introduction to Dialectics of Nature, Selected Works, Vol 3, p.43.

นอกจากนี้แล้ว ก็ยังมีนักวิทยาศาสตร์อีกหลาย ๆ ท่านที่ประกาศความคิด ซึ่งขัดแย้งกับความเชื่อในทางศาสนา เช่น กาลิเลโอ กาลิเลอี, ชาลส์ ดาร์วิน เป็นต้น โดยเฉพาะดาร์วิน หนังสือที่ตีพิมพ์เกี่ยวกับทฤษฎีวิวัฒนาการของเขา ได้สร้างความเคียดแค้นให้กับทางศาสนจักรเป็นอย่างมาก เพราะหนังสือของเขาเท่ากับเป็นการตอกย้ำว่า พระเจ้าไม่ได้สร้างมนุษย์ เหมือนอย่างที่เราในศาสนาคริสต์สอน ลุดวิก เฟอ์เออบาร์ค (Ludwig Feuerbach) กล่าวสรุปในเรื่องเดียวกันนี้อย่างไม่เกรงใจว่า “ถ้าหากมีศาสนา พระเจ้าของมันก็น่าจะมีปีกด้วย ศาสนาจึงเป็นความฝัน ซึ่งห้วงคิดและอารมณ์ของตัวเราเองปรากฏต่อเราเหมือนกับว่าเป็นสิ่งที่มีแยกต่างหากจากตัวของเรา”^{๖๒}

จากตัวอย่างที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ชัดเจนว่า ความคิด ค่านิยม และความเชื่อของมนุษย์ในแต่ละยุคสมัยนั้นมีความขัดแย้งระหว่างสิ่งเก่า กับสิ่งใหม่อยู่ตลอดเวลา ความขัดแย้งดังกล่าวนี้เองที่เป็นปัจจัยผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลง จะเห็นได้ชัดเจนในยุคต้น ๆ ของยุคมีดทางปัญญา เป็นช่วงที่คริสต์ศาสนามีอำนาจมาก พลังความคิดใหม่ ๆ ทางด้านวิทยาการยังมีพลังไม่เพียงพอ ก็ไม่สามารถก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้ แต่เมื่อปริมาณแห่งความคิดได้แตกแขนง กระจายจากคนหนึ่งไปสู่อีกคนหนึ่งมากขึ้น ก็ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เช่นผู้คนเริ่มต่อต้านองค์การทางคริสต์ศาสนา เริ่มหันมาให้ความสนใจในสิ่งที่นักคิด นักวิทยาศาสตร์พูดมากขึ้น ทำให้ในที่สุด ศาสนจักรแห่งโรมันก็อ่อนกำลังลง ฝ่ายพวกหัววิทยากรก้าวหน้าก็เป็นฝ่ายชนะ นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ของมวลมนุษยชาติในที่สุด ดังที่เองเกลส์ได้กล่าวถึงว่า “เป็นภาวะการที่ วิทยาศาสตร์สลัดตัวเองออกจากเทววิทยา”^{๖๓} เราจึงอาจกล่าวสรุปในที่นี้ได้ว่า กระบวนการค้นพบความรู้ใหม่ทางวิทยาศาสตร์ ส่งผลให้เกิดความคิด ค่านิยม และความเชื่อใหม่อันนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้เช่นเดียวกัน

๓.๓.๒ ปัจจัยด้านสังคมและเศรษฐกิจ

“ก่อนอื่นมนุษย์ต้องกิน ดื่ม มีที่พักอาศัย และเครื่องนุ่งห่ม
ก่อนที่จะสามารถเข้าสู่การเมือง วิทยาศาสตร์ ศิลป ศาสนา ฯลฯ”^{๖๔}

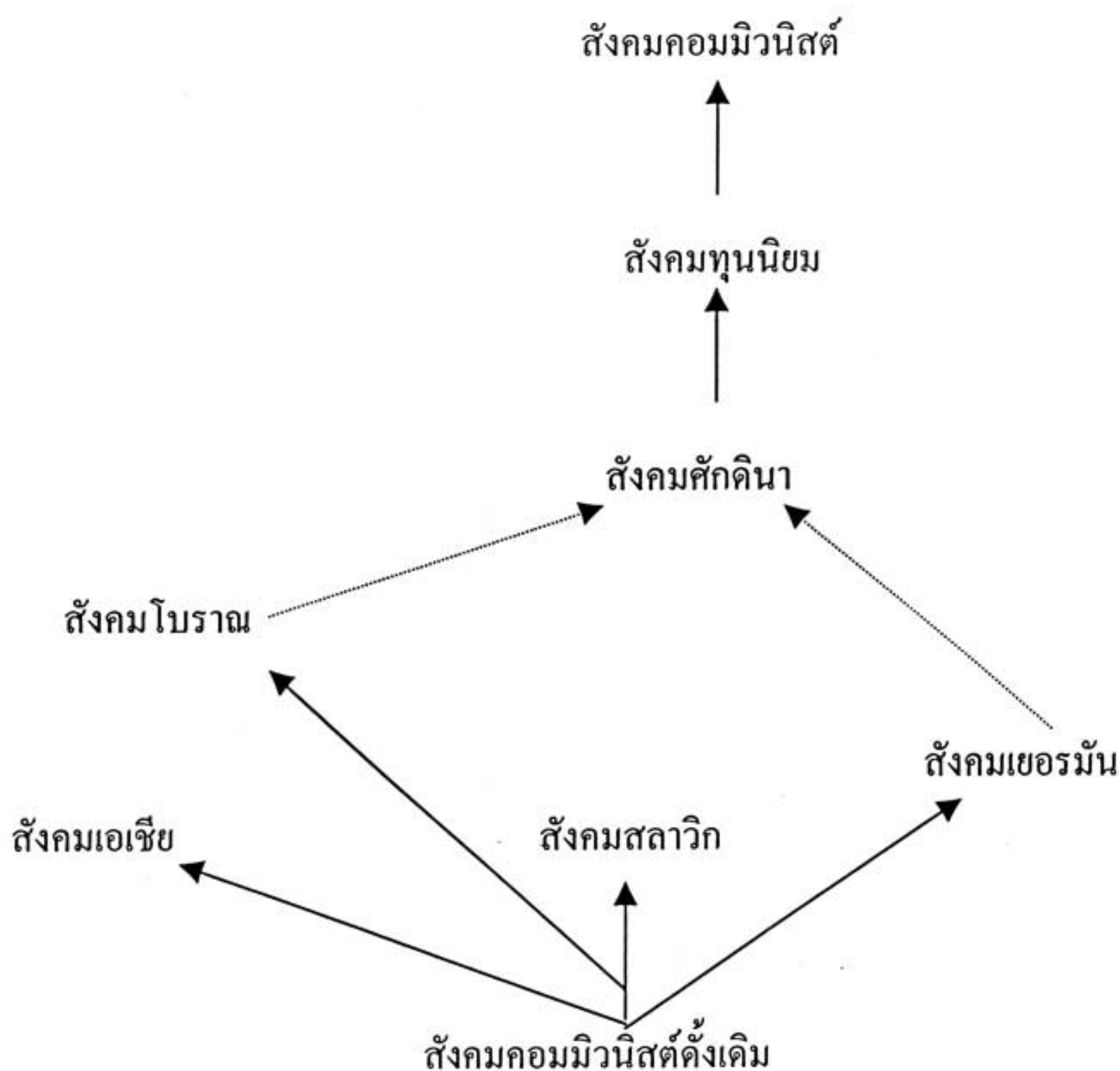
^{๖๒} Alan Wood and Ted Grant, *Ibid.*, p.36.

^{๖๓} K. Marx, F. Engels, *Selected Works*, Vol.3, *Ibid.*, p. 43.

^{๖๔} ทวี หมั่นนิกร, *หลักลัทธิมาร์กซ์เล่ม ๒*, หน้า ๒๗๐.

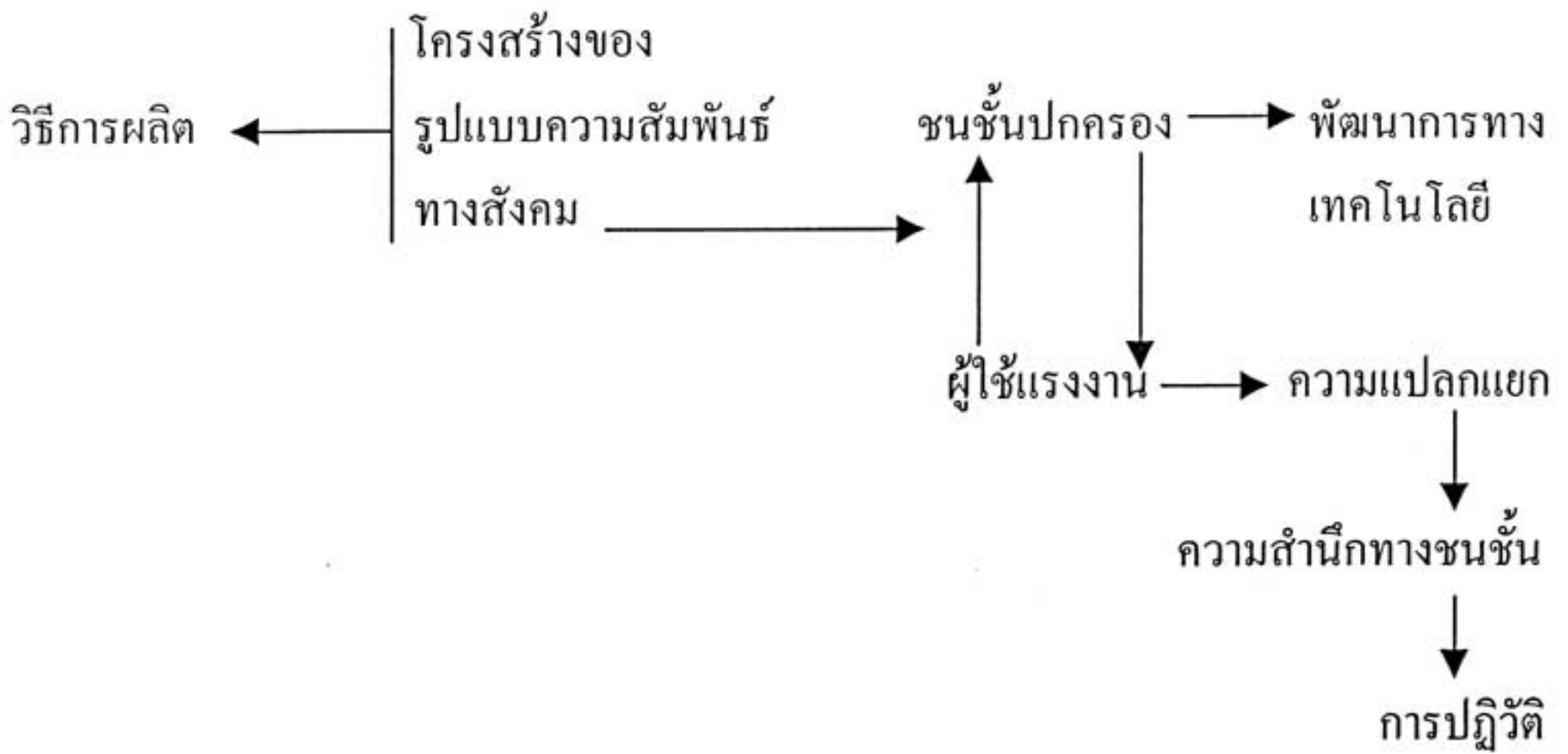
จากคำกล่าวของเองเกลส์ สะท้อนให้เห็นว่า ปรัชญามาร์กซิสม์อธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมบนพื้นฐานปัจจัยด้านเศรษฐกิจ ดังนั้น ในที่นี้ ผู้วิจัยจึงยกเรื่องสังคมและเศรษฐกิจมากล่าวพร้อม ๆ กัน และเพื่อให้ง่ายต่อการศึกษาและทำความเข้าใจ ผู้วิจัยขอแนะนำแผนผังกระบวนการวิวัฒนาการทางสังคม และแผนผังแสดงทฤษฎีความขัดแย้งของมาร์กซ์มาประกอบคำอธิบายเพื่อให้เห็นภาพโครงสร้างทางเศรษฐกิจไปพร้อม ๆ กัน ดังต่อไปนี้

ก. กระบวนการวิวัฒนาการสังคมตามทัศนะของมาร์กซ์^{๖๕}

^{๖๕} ศาสตราจารย์ ดร.ยศ สันตสมบัติ, จากวนรถึงเทวดา ๗, หน้า ๔๘.

ข. ทฤษฎีความขัดแย้งของมาร์กซ์^{๖๖}

จากแผนผัง ก. จะเห็นว่าพัฒนาการทางสังคมถูกแบ่งออกเป็นยุค ๆ เริ่มตั้งแต่สังคมคอมมิวนิสต์แบบดั้งเดิมเรื่อยไปจนถึงสังคมคอมมิวนิสต์แบบมาร์กซ์ ซึ่งมาร์กซ์ถือว่าเป็นพัฒนาการขั้นสูงสุดทางสังคมนั้นถูกกำหนดด้วยวิธีการผลิต ความแตกต่างทางสังคมในแต่ละยุค หมายถึงการแตกต่างทางด้านวิธีการผลิต ซึ่งเป็นโครงสร้างพื้นฐานทางสังคม เช่น ถ้าเราถามว่า ทำไมสังคมยุคศักดินา จึงต่างจากสังคมในยุคทุนนิยม เราสามารถตอบโดยอาศัยหลักการเดียวกันนี้ว่า เพราะวิธีการผลิตในยุคศักดินา ต่างจากวิธีการผลิตในยุคทุนนิยม

ระบบศักดินารากฐานความสัมพันธ์ในการผลิตอยู่ที่การเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตคือที่ดิน ซึ่งพระมหากษัตริย์แจกจ่ายให้กับขุนนาง ชนชั้นกรรมกรจึงไม่มีสิทธิครอบงำที่ดิน การเป็นอยู่จึงต้องอิงอาศัยชนชั้นศักดินา ขณะที่ความสัมพันธ์ทางการผลิตในระบบทุนนิยมนั้นขึ้นอยู่กับการเป็นเจ้าของทรัพย์สินส่วนบุคคลของพวกนายทุน การผลิตเปิดโอกาสอย่างกว้างขวางในการพัฒนาพลังการผลิต เพราะนายทุนได้ใช้เครื่องจักร หรือความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเข้ามาช่วย ทำให้เกิดระบบแข่งขันทั้งระหว่างผู้ผลิตต่อผู้ผลิต และคนใช้แรงงานต่อผู้ใช้แรงงาน ผู้ผลิตแข่งขันเพื่อผลกำไร และความมั่งคั่งของตนเอง ขณะที่ผู้

^{๖๖} ศาสตราจารย์ ดร.ยศ สันตสมบัติ, จากวานรถึงเทวดาฯ, หน้า ๘.

ใช้แรงงานก็แข่งขันเพื่อให้ได้มาซึ่งงาน ซึ่งหมายถึงความอยู่รอดของตนเอง ระบบทุนนิยม นายทุนไม่ต้องใช้กำลังบีบบังคับผู้ใช้แรงงาน แต่จะอาศัยความได้เปรียบจากการเป็นผู้ควบคุม กลไกทั้งหมดของระบบการผลิตบีบบังคับให้คนงานต้องยอมทำงานด้วยความสมัครใจ

ถ้าจะมีการตั้งคำถามขึ้นมาว่า แล้วระบบเศรษฐกิจดังกล่าว ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างไร ข้อนี้สามารถตอบได้โดยอาศัยทฤษฎีความขัดแย้งของมาร์กซ์ ตามแผนผัง ข (หน้า ๘๖) ภายใต้แผนผังนี้ตั้งอยู่บนพื้นฐานข้อเท็จจริงที่ว่า ไม่ว่าโครงสร้างเศรษฐกิจระดับใดก็ตาม ล้วนตั้งอยู่บนพื้นฐานของความขัดแย้งทั้งสิ้น

ผู้วิจัยขอนำโครงสร้างทางสังคมในแต่ละยุคมาพิจารณาประกอบ เพื่อให้มองเห็นภาพเรื่องวิธีการผลิต ซึ่งเป็นโครงสร้างสังคมส่วนล่างที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางสังคมในแต่ละยุคสมัยโดยลำดับดังนี้

๑. วิธีการผลิตในสังคมยุคบรรพกาล

ปัจจัยการผลิตแบบดั้งเดิมที่ดีที่สุดของสังคมยุคนี้คือ หอก หิน มีด เครื่องมือ หยาบ ๆ ซึ่งย่อมเป็นไปไม่ได้ที่จะทำการต่อสู้กับพลังธรรมชาติ ทุกคนจึงต้องผนึกกำลังร่วมกัน มีการรวมกลุ่มกัน แสวงหาปัจจัยในดำรงชีวิตร่วมกันเป็นกลุ่ม ทุกคนมีกรรมสิทธิ์ร่วมกันในผลผลิตที่ได้มา สังคมยุคบรรพกาล แม้จะมีความเสมอภาค ปราศจากการแบ่งชั้นวรรณะ ไม่มีการขูดรีดระหว่างชนชั้นก็ตาม แต่สภาพความเป็นอยู่ของสังคมยุคนี้ ก็มิได้มีความสมบูรณ์พูนสุขแต่อย่างใด ตรงกันข้าม กลับลำบากยากไร้เป็นอย่างยิ่ง ทั้งนี้เพราะกำลังการผลิตของสังคมยังอยู่ในระดับที่ต่ำ มนุษย์ไม่สามารถเอาชนะธรรมชาติ และดัดแปลงธรรมชาติให้เกิดประโยชน์อย่างเต็มที่

มนุษย์ก็ยังไม่สามารถช่วยตัวเองเมื่อต้องเผชิญกับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติที่น่าสะพรึงกลัว ทำให้เกิดความขัดแย้งกับสภาพความเป็นจริง มนุษย์จึงต้องพัฒนาตัวเองเพื่อให้อยู่รอดด้วยการพัฒนาพลังการผลิต เช่น เริ่มเรียนรู้การหลอมโลหะ เครื่องใช้หินและไม้ถูกแทนที่ด้วยโลหะ ผาน โลเหล็ก ขวานเหล็ก เป็นต้น เมื่อเครื่องมืออันเป็นปัจจัยการผลิตเหล่านี้แพร่หลาย ก็ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมตามมา

คนในสังคมเริ่มแบ่งงานกัน^{๖๓} จากแต่เดิมเคยทำงานเป็นกลุ่ม ๆ เดียว ก็แยกเป็นหลายกลุ่ม เช่น กลุ่มเกษตรกรรม กลุ่มเลี้ยงสัตว์ กลุ่มงานฝีมือ เมื่อมีการแบ่งงาน ต่อมาก็เกิดการแลกเปลี่ยนผลผลิต โดยเริ่มระหว่างกลุ่ม ต่อมาก็ขยับเข้ามาแลกเปลี่ยนกันเองภายในกลุ่มของตนเอง ความจำเป็นในการทำงานเป็นกลุ่มเริ่มหมดไป มีการแบ่งแยกเป็นครอบครัว แต่ละครอบครัวก็กลายเป็นหน่วยเศรษฐกิจอิสระ เริ่มมีการสะสมทรัพย์สินเป็นของตัวเอง การพัฒนาดังกล่าว ได้ปูทางไปสู่ระบบทาส นั่นคือ พลังการผลิตในชุมชนที่ขยายตัวออกไปผลักดันให้เกิดความสัมพันธ์ใหม่ระหว่างประชาชน “การแบ่งแยกงานภายในชาติจึงเป็นปัจจัยแรกที่จะนำไปสู่การแบ่งงานด้านอุตสาหกรรม พาณิชยกรรมออกจากแรงงานชนบท ซึ่งเท่ากับเป็นการแยกเมืองออกจากชนบท และจะนำไปสู่ความขัดแย้งในเรื่องผลประโยชน์ของแต่ละฝ่าย”^{๖๔}

๒. วิธีการผลิตในสังคมยุคทาส

ในยุคนี้ ปัจจัยการผลิตทั้งหลาย ค่อย ๆ เปลี่ยนไป จากการถือกรรมสิทธิ์โดยส่วนรวม กลายเป็นการถือกรรมสิทธิ์โดยเอกชน และผลิตผลที่เกิดจากแรงงานปัจเจกภาพซึ่งเคยเป็นสมบัติส่วนรวมก็กลายมาเป็นสมบัติของปัจเจกชน การแบ่งแยกงานที่เริ่มปรากฏในช่วงท้ายของสังคมยุคบรรพกาล ก่อให้เกิดการแบ่งแยกชนชั้น ความสัมพันธ์ใหม่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ที่เห็นได้ชัดก็คือขาดการร่วมมือ และความสัมพันธ์แบบพนักกำลังร่วมมือเหมือนสังคมยุคบรรพกาล การครอบครองกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลที่พัฒนาถึงจุดสูงสุดนำมาซึ่งความสัมพันธ์ทางสังคมแบบใหม่ คือทาส กับนายทาส

นายทาส เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต รวมทั้งเป็นเจ้าของแรงงานคือทาส ความล้าสมัยทางชนชั้นที่ปรากฏชัดระหว่างทาส และนายทาสคือ นายทาสมีความสำนึกในอันที่จะปกป้องผลประโยชน์ อำนาจที่ต้องการครอบงำทาส ซึ่งสามารถใช้เป็นเครื่องมือในการขูดรีด กดขี่ เพื่อที่จะเอาประโยชน์จากทาสให้ได้มากที่สุด ในขณะที่ทาสเองก็มีความสำนึกที่ต้องรักษาผลประโยชน์ของตน การเป็นอิสระจากการถูกขูดรีด หรือการถูกกดขี่จากนายทาส

^{๖๓}การแบ่งงานในยุคนี้ยังอยู่ในรูปของธรรมชาติ คืออาศัยระบบครอบครัว โครงสร้างทางสังคมจึงถูกจำกัดอยู่ที่การขยายตัวของครอบครัวด้วย ดู Karl Marx, Frederick Engels, *The German Ideology*, (เอกสารสำเนาเขียนเล่มประกอบการศึกษา), p.6.

^{๖๔}Op. Cit.

อย่างไรก็ตามชัยชนะย่อมเป็นของนายทาส เพราะนายทาสครอบงำปัจจัยการผลิตทุกอย่าง สถาบันการเมืองไม่ว่าจะเป็น รัฐก็ดี กฎหมายก็ดี ล้วนอยู่ภายใต้การครอบงำของนายทาส เช่น รัฐ ก็เป็นของวงศ์ตระกูลนายทาส กฎหมายก็สะท้อนถึงเจตนารมณ์ของผู้ปกครอง ซึ่งเอื้ออำนวยกับคนกลุ่มหนึ่ง (นายทาส) ในขณะที่เดียวกันก็กดขี่คนอีกกลุ่มหนึ่ง (ทาส) ระบบเศรษฐกิจและการเมืองจึงมีลักษณะ มิได้รับใช้ประโยชน์ของปวงชน หากรับใช้เฉพาะแต่ประโยชน์ของชนชั้นที่ครอบงำปัจจัยการผลิตในสังคมเท่านั้น รัฐและกฎหมายมีลักษณะเป็นชนชั้นตามไปด้วย

ระบบทาสก่อให้เกิดคนมั่งมี และคนมั่งมีก่อให้เกิดคนจน นาของเขาถูกขายไป หรือถูกริบไปจํานอง พวกคนจนที่ไร้เครื่องมือทำกินพากันประดาเข้ามาในนคร และกลายเป็นคนระยำด่าบอนไป เขาได้เห็นความหรุหราฟุ่มเฟือย และได้พยายามเอาอย่าง ผลคือการลักขโมยฉ้อฉล และปล้น ความเดือดร้อนเกิดขึ้นทั่วไป^{๖๕}

ภายใต้สถานการณ์เช่นนี้ พวกทาสก็พยายามดิ้นรนเพื่อให้ได้มาซึ่งอิสรภาพ ขณะเดียวกัน ชนชั้นนายทาสก็พยายามรักษาสถานะของตนเอาไว้ทุกวิถีทาง ทำให้เกิดความขัดแย้งกันรุนแรง ส่งผลก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมตามมา

๓. วิธีการผลิตในสังคมยุคศักดินา

คำว่า ศักดินา เป็นชื่อของแผ่นดิน หรือที่ดินที่กษัตริย์แจกจ่ายให้แก่ขุนนาง เพื่อตอบแทนความจงรักภักดี หรือความดีความชอบต่าง ๆ ปัจจัยการผลิตในยุคศักดินา มีตัวแปรที่สำคัญ ๒ ประการคือ ๑) ที่ดิน และ ๒) แรงงาน ซึ่งทั้ง ๒ ประการนี้อยู่ภายใต้การครอบครองของชนชั้นศักดินา ซึ่งเป็นชนชั้นส่วนบน ในขณะที่ชนชั้นส่วนล่างไม่มีทรัพย์สินของตนอีกต่อไป ด้วยเหตุนั้นจึงต้องบริการแก่พวกขุนนาง เพราะบรรดาศักดินาทั้งหลายต่างพากันยึดที่ดินจากชาวนาเป็นจำนวนมาก เพื่อแปลงเป็นทุ่งหญ้าสำหรับเลี้ยงแกะเพื่อเอาขนแกะไปป้อนโรงงาน ยังผลให้ชาวนานับล้านต้องสูญเสียที่ดินสำหรับการทำมาหากิน และพากันล้มละลาย กลายเป็นคนพเนจร หลั่งไหลเข้าไปอยู่ตามตัวเมือง^{๖๖}

^{๖๕} พ.อ.สมักร บุราวาส, ปัญญาวิวัฒน์ : กำเนิดและวิวัฒนาการฯ, หน้า ๓๕๖.

ระบบเศรษฐกิจแบบศักดินา ความสัมพันธ์ระหว่างทาส กับนายทาสได้เปลี่ยนเป็นความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าของที่ดิน (ชนชั้นศักดินา) กับพวกเลก^{๑๐} ระบบการปกครองซึ่งแต่เดิมเป็นระบบศูนย์อำนาจ ก็เปลี่ยนเป็นการปกครองแบบหัวเมือง ระบบดังกล่าวนี้เกิดขึ้นด้วยสาเหตุสำคัญ ๓ ประการคือ

๑. การแตกสลายของอาณาจักรโรมัน ทำให้ทาสได้รับอิสระ และนักรบที่มีอำนาจซึ่งแตกกระจายอยู่ตามสถานที่ต่าง ๆ ไม่สามารถติดต่อกับอำนาจในเมืองหลวงได้

๒. การรุกรานของพวกอนารยชนจากดินแดนทางเหนือยังคงมีอยู่ไม่ขาดสาย ทำให้การคมนาคมต้องหยุดชะงัก เพราะต้องต่อสู้ป้องกันตัวเองก่อน

๓. ความพยายามที่จะหลุดพ้นจากความเป็นทาส ความขัดแย้งระหว่างทาสกับนายทาส ทำให้ทาสเข้ามาสมยอมกับนายใหม่ อำนาจใหม่ในความสัมพันธ์แบบใหม่เป็นอิสระกว่าเดิม การรับใช้นายใหม่ทำให้ทาสนั้นรอดพ้นจากอำนาจของนายเก่า แต่ในขณะเดียวกันเขาก็ต้องเป็นกำลังให้กับนายใหม่ในการต่อสู้กับอิสรภาพจากราชา^{๑๑}

หน่วยเล็กที่สุดของระบบเศรษฐกิจในยุคศักดินาก็คือที่ดิน ชนชั้นศักดินาจะมอบที่ดินแปลงหนึ่งแก่พวกกสิกรเพื่อเป็นที่อยู่อาศัย และที่ทำกิน โดยให้ความคุ้มครองจากชนชั้นศักดินา ภายได้เงื่อนไขว่า กสิกรต้องจ่ายข้าวหรือพืชผลอย่างอื่นเป็นการตอบแทน ชนชั้นศักดินาได้อาศัยพืชผลเหล่านี้เองในการเลี้ยงดูคนใช้ และทหาร ส่วนที่เหลือก็จะนำไปแลกสินค้า ตลอดจนเครื่องอุปโภคบริโภคอื่นกับพ่อค้า ตลอดจนนำไปเป็นทุนในการก่อสร้างปราสาทใหญ่น้อยบนเขา หรือตามเชิงเขา ยุโรปสมัยกลางจึงเต็มไปด้วยปราสาท ซึ่งมีกำแพงล้อมรอบมั่นคง มีประตูมิดชิด มีหอคอยสำหรับสังเกตการณ์การทำงานของกสิกร รวมถึงศัตรูที่อาจจะมารุกราน ในยุคศักดินา ที่ดินเป็นเครื่องผูกมนุษย์เข้าด้วยกัน และเนื่องจากปัจจัยในความ

^{๑๐}ชาญ กรัสนัยบุระ, วัฒนาการความคิดสังคมนิยม, (กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๑๗), หน้า ๒๔.

^{๑๑}หมายถึง กสิกรที่ได้รับที่ดินทำกินมาจำนวนหนึ่งจากชนชั้นศักดินา เมื่อที่ดินนั้นถูกโอนหรือขายให้แก่ผู้อื่น กสิกรเหล่านี้ก็ถูกโอนตามไปด้วย บางครั้งจึงเรียกว่า ทาสติดที่ดิน ทั้งนี้เพราะต้องรับใช้นายใหม่ด้วยเช่นกัน

^{๑๒}พ.อ.สมักร บุราวาส, ปัญญาวิวัฒน์ : กำเนิดและวิวัฒนาการฯ, หน้า ๔๗๑.

สัมพันธกิจที่ดิน ความสัมพันธ์ทางการปกครองย่อมเกิดจากปัญหาที่ดินเช่นเดียวกัน พระราชาในยุคนี้จึงได้สมัญญาว่า “พระเจ้าแผ่นดิน”^{๑๓}

ลักษณะของความสัมพันธ์ดังกล่าวข้างต้น ถือว่าเป็นการเปิดโอกาสที่จะนำไปสู่การเติบโตของพลังการผลิต ทั้งนี้เพราะผู้ผลิตเองมีผลประโยชน์ที่แน่ชัดในผลการผลิตของตนเอง ยิ่งกว่านั้นเขายังดูแลรักษาเครื่องมือการผลิตอย่างระมัดระวัง หรือปรับปรุงให้ดีขึ้น ทำให้เกษตรกรมีความก้าวหน้า เช่น เริ่มรู้จักการปลูกพืชหมุนเวียน รู้จักดูแลบำรุงรักษาดิน โดยที่สังคมมีการพัฒนาเครื่องมือสำหรับการผลิตให้ทันสมัย นอกจากนั้นยังมีพัฒนาการด้านอื่น ๆ นอกเหนือไปจากเครื่องมือทางการเกษตรด้วย ซึ่งถือว่าเป็นพัฒนาการซึ่งจะนำไปสู่ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมต่อไปนั่นเอง

ในยุคศักดินานี้ ได้มีการค้นพบสิ่งใหม่ ๆ ที่เด่นมากมายอันมีอิทธิพลต่อแนวทางของประวัติศาสตร์ มนุษย์เรียนรู้ในการทำเครื่องเหล็กหล่อ สร้างเรือใบพร้อมด้วยวางกระดูกงูทำให้สามารถแล่นเรือไปได้ระยะไกล ออกแบบเครื่องมือช่วยสายตาอย่างง่าย (แว่นตา กล้องส่องทางไกล) เข็มทิศ ดินปืน กระจก การพิมพ์หนังสือ และประดิษฐ์นาฬิกาจักรกลขึ้น...การที่ระบบศักดินามาแทนที่ความสัมพันธ์การผลิตแบบทาส ได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในชีวิตของสังคมทั้งหมด^{๑๔}

๔. วิธีการผลิตในสังคมทุนนิยม

พัฒนาการเกี่ยวกับวิธีการผลิตในยุคสมัยศักดินา เมื่อถึงจุดสุดขีด ก็ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปสู่ระบบทุนนิยม การผลิตในรูปแบบเดิมมีจุดมุ่งหมายเพียงเพื่อการบริโภค แต่มาถึงยุคทุนนิยม กลับมีจุดมุ่งหมายใหม่ที่สำคัญนั่นคือ เพื่อการค้า และการแสวงหาผลกำไรจากการผลิต ความรู้ทางเทคโนโลยีได้ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการผลิตอย่างกว้างขวางภายในวิธีการผลิต ก่อให้เกิดสัมพันธภาพใหม่ทางสังคม กล่าวคือชนชั้นนายทุนกับชนชั้นกรรมาชีพ ซึ่งเผชิญหน้ากันในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การเอารัดเอาเปรียบ การกดขี่แรงงาน เป็นต้น

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๗๗.

^{๑๔} ทวี หมั่นนิกร, ผู้แปล. ลัทธิมาร์กซ์เลนิน เล่ม ๒, หน้า ๒๕๗-๒๕๘.

มาร์กซ์ได้กล่าวไว้ใน Capital เล่ม ๑ ว่า

ความรู้ทางเทคโนโลยี แสดงให้เห็นถึงกรรมวิธีที่มนุษย์ ต่อสู้กับธรรมชาติโดยขบวนการผลิตเบื้องต้นที่มนุษย์จะดำรงอยู่ได้ อันเป็นการนำไปสู่กรรมวิธีการก่อรูปของความสัมพันธ์ทางสังคมของมนุษย์ และของความคิดทางจิตก็ก่อเกิดมาจากสิ่งเหล่านี้^{๙๕}

ปัจจัยที่สำคัญที่สุดในระบบการผลิตแบบนี้ก็คือทุน ซึ่งมาร์กซ์ได้แยกแยะออกเป็น ๒ ประเภท คือ^{๙๖} ๑) ทุนคงที่ (use-value of commodity และ ๒) ทุนที่ผันแปร (exchange-value of commodity) อันได้แก่ปัจจัยในการผลิต เช่น แรงงาน ทุน วัตถุดิบ น้ำ และอื่น ๆ ที่มาจากธรรมชาติ ความมั่งคั่งของสังคมทุนนิยมจึงอยู่ที่การสะสมสิ่งผลิต เพื่อนำมาสนองความต้องการของมนุษย์ ซึ่งในกระบวนการดังกล่าวจำเป็นต้องอาศัยรูปแบบใหม่ของการผลิต นั่นคือเครื่องจักรกล ยุคดังกล่าวนี้จึงไม่ใช่เฉพาะนายทุนกับคนใช้แรงงานเท่านั้นที่ขัดแย้งกัน ตัวนายทุนเองก็ขัดแย้ง ต้องแข่งขันกันเองในระหว่างกลุ่มนายทุนด้วยกัน แรงงานเองก็ต้องแข่งขันเพื่อให้ได้มาซึ่งงาน ซึ่งหมายถึงเงิน และความอยู่รอดในสังคม ระบบอุตสาหกรรมขนาดใหญ่จึงได้พัฒนาขึ้น ทั้งนี้เพื่อสนองความต้องการของมนุษย์ ภายใต้ระบบทุนนิยมนี้จึงตกอยู่ภายใต้สถานะเดียวกันกับระบบอื่น ๆ ที่ผ่านมา นั่นคือความขัดแย้ง และความเป็นปฏิกิริยาระหว่างชนชั้น

มาร์กซ์และเอนเงิลส์ได้กล่าวไว้ในคำประกาศพรรคคอมมิวนิสต์ (Communist Manifesto) ว่า

๑

ระบบอุตสาหกรรมศักดินาภายใต้การผูกขาดระบบการผลิตแบบอุตสาหกรรมโดยสมาคมอาชีพ ก็กลายเป็นสิ่งที่ไม่เพียงพอต่อความต้องการที่เพิ่มมากขึ้นของตลาดใหม่ ระบบโรงงานได้ก่อตัว

^{๙๕} ว.ไอ.เลนิน, เขียน, คาร์ล มาร์กซ, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสามัคคีสาร, ๒๕๒๓), หน้า ๒๒.

^{๙๖} ดู Karl Marx, Capital Vol. 1 (Moscow : Progress Publishers, 1977), pp 43-54 และดู มาร์กซิสม์, (เอกสารประกอบการศึกษา, สำนักพิมพ์เล่ม), หน้า ๑๓. ประกอบ

มันขึ้นแทนที่ พวกสมาคมอาชีพได้ถูกผลักไสออกจากวงการผลิต โดยชนชั้นกลางเจ้าของโรงงาน การแบ่งสรรแรงงานระหว่าง สมาคมอาชีพที่รวมตัวกันได้สลายตัวไปในการแบ่งสรรแรงงานในแต่ละโรงงานต่าง ๆ

๒

ขณะที่ตลาดได้ขยายออกไปอย่างไม่หยุดยั้ง ความต้องการของผู้บริโภคก็ขยายตัวตามไปเรื่อย ๆ แม้แต่ระบบโรงงานก็ไม่เพียงพออีกต่อไป ทันทีหลังจากนั้น ไอน้ำและเครื่องจักรกลก็ได้ปฏิวัติการผลิตใหม่แบบอุตสาหกรรม โรงงานได้ถูกแทนที่ด้วยอุตสาหกรรมยักษ์ใหญ่ทันสมัย และฐานะของชนชั้นกลางอุตสาหกรรมก็ถูกแทนที่โดยเศรษฐีอุตสาหกรรม^{๑๗}

สิ่งที่เรามองเห็นได้อย่างชัดเจนจากข้อความที่อ้างถึงนี้ก็คือ ๑) การขยายตัว หรือ การเติบโตของวิธีการผลิต ส่งผลต่อปัจจัยด้านอื่น ๆ ซึ่งผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ๒) เมื่อสังคมเปลี่ยนแปลง ระบบการผลิตแบบเดิมย่อมไม่สามารถสนองต่อความต้องการซึ่งมีปริมาณเพิ่มขึ้นต่อไปได้อีก ๓) เกิดการขัดแย้งระหว่างวิธีการผลิตแบบเก่ากับวิธีการผลิตแบบใหม่อย่างเห็นได้ชัดเจน

สิ่งที่สามารถสรุปได้อีกประการหนึ่งจาก Communist Manifesto ซึ่งเป็นงานนิพนธ์ร่วมระหว่างมาร์กซ์และเอนเงิลส์ก็คือ มาร์กซ์และเอนเงิลส์พยายามชี้ให้เห็นวิธีการผลิตในระบบทุนนิยม ซึ่งขยายตัวอย่างรวดเร็วครอบงำทั่วทุกมุมโลก ส่งผลก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวง ไม่ใช่เฉพาะสังคมมนุษย์เท่านั้น แต่ยังรวมถึงธรรมชาติสิ่งแวดล้อมในฐานะเป็นปัจจัยตัวหนึ่งในระบบการผลิตด้วย^{๑๘}

^{๑๗}Selected Works vol 1. p.110. และดู คาร์ล มาร์กซ์, เฟรดริก เอนเงิลส์ , คำประกาศแห่งความเสมอภาค, หน้า ๑๖-๑๗. ประกอบ

^{๑๘}มาร์กซ์ ถือว่า ธรรมชาติเป็นแหล่งกำเนิดของมูลค่าทางทรัพย์สินอีกประการหนึ่งควบคู่ไปกับแรงงาน ดู K. Marx, F.Engels, Selected Works, Vol 3, p.13. และ Vol. 2, p. 52.

๑

อุตสาหกรรมสมัยใหม่ ได้เปลี่ยนสภาพของโรงงานในร้านเล็ก ๆ ของนายจ้างสมัยกลางให้เป็นโรงงานที่ใหญ่โตของพวกนายทุนอุตสาหกรรม มวลชนกรรมกรที่รวมอยู่ในโรงงานถูกจัดระเบียบเหมือนทหาร ซึ่งภายในกองทัพอุตสาหกรรมส่วนบุคคลนี้ พวกเขาได้ถูกควบคุมไว้ภายใต้การบังคับบัญชาแบบเจ้าขุนมูลนายที่เด็ดขาดของเจ้าหน้าที่และผู้คุม เขาไม่เพียงแต่ตกเป็นทาสของชนชั้นกระฎุมพีเท่านั้น หากแต่ยังเป็นทาสของเครื่องจักรเป็นรายชั่วโมงหรือรายวันของเจ้านายเบื่องบน^{๙๕}

๒

ชนชั้นกลางชั้นต่ำ อันหมายถึงพ่อค้าเล็ก ๆ เจ้าของร้านค้า เจ้าของทรัพย์สิน ผู้มีรายได้จากการลงทุนเล็ก ๆ น้อย ๆ ช่างฝีมือ และชาวนา พวกคนเหล่านี้ทั้งหมด ค่อย ๆ จมลงสู่ชนชั้นกรรมาชีพ เพราะส่วนหนึ่งทุนอันกระจัดย่อยของเขาไม่เพียงพอสำหรับอัตราส่วนที่อุตสาหกรรมใหม่ดำเนินอยู่ และส่วนหนึ่งเพราะว่า เครื่องมือการผลิตแบบใหม่ได้ทำให้ความชำนาญเฉพาะของเขาหมดคุณค่าไป ดังนั้น ชนชั้นกรรมาชีพจึงเพิ่มขึ้นจากทุกชนชั้นของประชากร^{๙๖}

สิ่งที่มองเห็นได้อย่างชัดเจนจากข้อความที่คัดมาข้างต้นนี้ก็คือ ระบบอุตสาหกรรม ซึ่งถือเป็นวิธีการผลิตในระบบทุนนิยม ได้สร้างความเปลี่ยนแปลงต่อสังคมมนุษย์อย่างใหญ่หลวง ประชากรส่วนใหญ่ถูกดึงเข้าสู่ระบบแรงงาน วิถีชีวิต ความเป็นอยู่ ซึ่งรวมถึงความคิด ค่านิยม ความเชื่อ ประเพณีวัฒนธรรมของคนในสังคมก็เปลี่ยนแปลงตามไปด้วย

แรงงานที่ขยายตัวไปตามสภาพทางสังคม จนได้กลายเป็นแหล่งของโรคทรัพย์ และวัฒนธรรม ความยากจนและการขาด

^{๙๕}Selected Works vol. 1 p. 110. และดู คาร์ล มาร์กซ์, เฟรดริก เองเงิลส์, คำประกาศแห่งความเสมอภาค, หน้า ๓๓. ประกอบ.

^{๙๖}Selected Works Vol. pp. 117-118. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๕.

พัฒนาการระหว่างแรงงานก็ขยายตัวไปพร้อม ๆ กับโภภทรัพย์และ
วัฒนธรรมของผู้ที่ไม่ใช่แรงงาน^{๔๑} (หมายถึงนายทุน-ผู้วิจย)

สภาพเศรษฐกิจแบบนี้ นายทุนยิ่งมั่งคั่งขึ้นเท่าใด คนใช้แรงงานก็ยิ่งยากจนลง
เท่านั้น เศรษฐกิจแบบทุนนิยมจึงส่งผลก่อให้เกิดความแปลกแยก และเป็นการลดคุณค่าของ
ความเป็นมนุษย์ อย่างน้อย ๓ ประเด็นต่อไปนี้^{๔๒}

๑. มนุษย์ในระบบทุนนิยม เป็นมนุษย์ที่ห่างเหินจากผลงานของเขา เป็นมนุษย์ที่
ไม่มีบทบาท หรือไม่อาจตัดสินใจในการกระทำของตนเอง ถือว่าเป็นความแตกร้าระหว่าง
มนุษย์กับการดำเนินชีวิตของเขาเอง

๒. มนุษย์ในระบบทุนนิยม เป็นมนุษย์ที่ถูกแยกออกจากผลผลิตของตนเอง คือไม่
สามารถควบคุมหรือกำหนดสิ่งที่ตนเองผลิตขึ้นมา ถือว่าเป็นความแตกร้าระหว่างมนุษย์กับ
โลกของวัตถุ มนุษย์ไม่มีคุณค่า แต่สิ่งที่มนุษย์ผลิตกลับมีคุณค่าแทน

๓. มนุษย์ในระบบทุนนิยม ถูกแยกออกจากเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเพราะระบบการ
แข่งขันบังคับให้ต้องเป็นอย่างนั้น เป็นเหตุให้ความร่วมมือระหว่างมนุษย์ด้วยกันไม่อาจมีขึ้น
ได้

เราจึงสามารถเรียงลำดับของความเปลี่ยนแปลงภายใต้ปัจจัยการผลิตในแต่ละ
สังคม ตั้งแต่ยุคบรรพกาล กระทั่งถึงยุคทุนนิยม ด้วยข้อความต่อไปนี้

เมื่อระบบกรรมสิทธิ์เอกชนเกิดขึ้นแล้ว การแบ่งแยกระหว่าง
ความมั่งคั่งกับความจน และการกดขี่ระหว่างมนุษย์ด้วยกันก็เกิดขึ้นเป็น
เงาตามตัวชนชั้นเจ้าของทาสกับชนชั้นทาสก็เริ่มประกอบเป็นรูป
เป็นร่างขึ้น จากเจ้าหนี้ยกับลูกหนี้ภายในชมรมเดียวกัน และจากผู้
พิชิตกับเชลยศึกระหว่างชมรมต่อชมรม นับแต่นั้นเป็นต้นมา
สังคมมนุษย์ก็เริ่มเข้าสู่ระบอบชนชั้น ซึ่งชนชั้นส่วนหนึ่งอุดม
สมบูรณ์ เพียบพร้อมด้วยสมบัติลาภยศ แต่ชนอีกส่วนหนึ่งกลับ

^{๔๑} K. Marx, F. Engels, Seclected Works, Vol. 3.op.cit. pp.14.-15.

^{๔๒} ดูรายละเอียดใน สุรพงศ์ ชัยนาม, มากซ์และสังคมนิยม, (กรุงเทพมหานคร : กรุงเทพมหานครการพิมพ์,
๒๕๑๓), หน้า ๓๐-๓๑. และดู Karl Marx, Economic and Philosophic Manuscripts of 1844, (New York :
International Publishers, 1967), pp.106-119.

ปราศจากทุกสิ่งทุกอย่าง มุมหนึ่งของสังคม มีชีวิตเหมือนอยู่บนสวรรค์ชั้นฟ้า แต่อีกมุมหนึ่งกลับไม่ต่างอะไรกับขุมนรก สมัยเป็นทาสเป็นเช่นนี้ สมัยต่อมาอันได้แก่ศักดินา และสมัยทุนนิยมก็เป็นเช่นนี้^{๔๓}

๓.๔ สังคมในอุดมคติ

สังคมในอุดมคติของมาร์กซ์ก็คือสังคมนิยมแบบคอมมิวนิสต์ หลักการก็คือล้มล้างระบบทุนนิยม และสถาปนาความสัมพันธ์ใหม่ในระดับวิธีการผลิต ซึ่งถือว่าเป็นรากฐานที่สำคัญของโครงสร้างทางสังคม รูปแบบโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมใหม่นี้ เป็นรูปแบบที่ไม่มีการแบ่งแยกงาน ไม่มีการแยกผู้ผลิตออกจากปัจจัยการผลิต โดยมาร์กซ์แบ่งสังคมนิยมแบบคอมมิวนิสต์ออกเป็น ๓ ขั้น^{๔๔} คือ

๑. สังคมนิยมขั้นที่หนึ่ง ที่มาร์กซ์เรียกว่า คอมมิวนิสต์ขั้นต่ำ หรือขั้นหยาบ (Crude Communism)^{๔๕} มาร์กซ์ได้อธิบายไว้ว่า คอมมิวนิสต์ในขั้นนี้ จะมีการยึดครองสมบัติที่เป็นวัตถุส่วนบุคคลมาเป็นสมบัติสาธารณะ ในขณะที่เดียวกันก็จะทำลายสิ่งใด ๆ ก็ตามที่ไม่สามารถนำมาเป็นสมบัติได้ คอมมิวนิสต์ในขั้นต้นนี้จะใช้กำลังทำลายความสามารถพิเศษและอื่น ๆ เป้าหมายคือ ต้องการครอบครองวัตถุโดยปัจจุบันทันที บทบาทกรรมกรไม่ได้ถูกยกเลิก แต่จะขยายไปยังประชากรทุกคน ความสัมพันธ์ของทรัพย์สินส่วนตัวยังอยู่ในรูปของความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับโลกวัตถุ^{๔๖} มีความต้องการให้ล้มเลิกระบบการแต่งงานในสังคมคอมมิวนิสต์ขั้นนี้ผู้หญิงกลายเป็นสมบัติของส่วนรวม เพราะถือว่า ความสัมพันธ์ทางเพศเป็นความสัมพันธ์ขั้นพื้นฐานที่จะอำนวยให้มนุษย์มีความสัมพันธ์เยี่ยงมนุษย์ด้วยกัน ต้องการให้ทุกคนในสังคมเป็นผู้ขายแรงงาน โดยสังคมเป็นผู้จ่ายค่าแรงงานให้แต่เพียงผู้เดียว วิทยาศาสตร์ วัฒนธรรม และศิลปะถือว่าเป็นพิษภัยต่อสังคม

^{๔๓}ชาญ ภิรัตน์บุระ, วัฒนาการความคิดสังคมนิยม, หน้า ๑๑-๑๒.

^{๔๔}Karl Marx, Ibid., pp. 132-136.

^{๔๕}Ibid., p. 135.

^{๔๖}Karl Marx, Ibid., p.133.

สังคมนิยมมิวนิสต์ขั้นนี้เน้นที่อิสรภาพ และความเสมอภาค ซึ่งจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีการกระจายทรัพย์สินส่วนบุคคลให้กับทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน อย่างไรก็ตามมาร์กซ์ให้ความเห็นว่า คอมมิวนิสต์ขั้นนี้เป็นขั้นหยาบ และคับแคบเกินไป แต่ก็ถือเป็นจุดเริ่มต้นของพัฒนาการ

๒. สังคมนิยมขั้นที่สอง (Democratic Communism) มาร์กซ์ถือว่า คอมมิวนิสต์ในขั้นนี้มีความก้าวหน้ากว่าขั้นแรก ทั้งนี้เพราะมีจุดมุ่งหมายอยู่ที่การล้มเลิกรัฐ แต่มาร์กซ์ก็ไม่เห็นด้วยที่คอมมิวนิสต์ในขั้นนี้ยังคิดว่า การที่มนุษย์ทุกคนได้เป็นเจ้าของวัตถุจะเป็นการขจัดปัจจัยที่ลดคุณค่าความเป็นมนุษย์ เพราะการเป็นมนุษย์นั้นหาได้ขึ้นอยู่กับว่า มนุษย์ต้องมีส่วนเป็นเจ้าของสิ่งใดสิ่งหนึ่งไม่ ถ้าเป็นเช่นนั้น คุณค่าความเป็นมนุษย์ก็ไม่ได้อยู่ที่ตัวมนุษย์ แต่อยู่ที่สิ่งภายนอกตัวมนุษย์ ซึ่งถ้าเป็นเช่นนั้น มนุษย์ก็ยังไม่เป็นอิสระ เพราะต้องตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของวัตถุอีก

แนวความคิดสังคมนิยมทั้งสองขั้นที่มาร์กซ์อ้างถึงนั้น เป็นแนวความคิดของคาเบต (Etienne Cabet)^{๔๖} ที่พยายามก่อตั้งนิคมตัวอย่างในสหรัฐอเมริกา คาเบตมีแนวความคิดว่า สมาชิกทุกคนของสังคม ควรอุทิศแรงงานให้กับสังคมอย่างเท่าเทียมกัน สมาชิกจะสามารถเบิกจากคลังสินค้าของรัฐทุกสิ่งทุกอย่างที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต

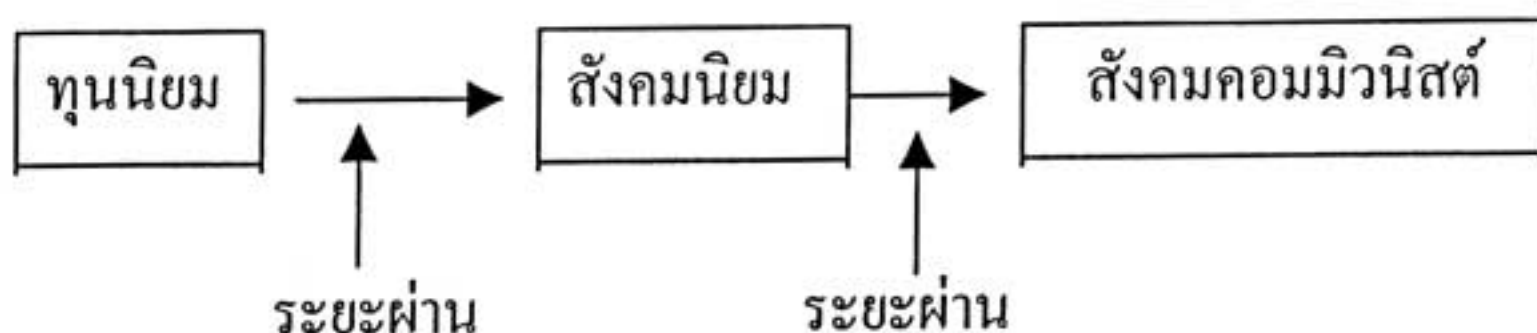
ในส่วนของการปกครอง สมาชิกจะเป็นผู้เลือกผู้แทนขึ้นมากลุ่มหนึ่งเพื่อทำแผนหรือวางแผนนโยบายการผลิตในแต่ละปี ปัจจัยการผลิตจะเป็นกรรมสิทธิ์ของส่วนรวม ในสังคมนิยมมิวนิสต์ขั้นนี้จะไม่มีความแตกต่างระหว่างเพศ แต่ก็ยังสงวนความคิดว่า ในระดับครอบครัว ควรให้พ่อเป็นหัวหน้าอย่างเดิม

อย่างไรก็ตาม มาร์กซ์ก็มองว่า สังคมนิยมมิวนิสต์ขั้นที่ ๒ นี้ยังไม่สมบูรณ์ เพราะยังได้รับอิทธิพลของทรัพย์สินส่วนตัวอยู่ สังคมแบบนี้มนุษย์ยังไม่เป็นตัวของตัวเองอย่างแท้จริง มนุษย์ยังถูกจองจำและเปราะเปื้อนด้วยทรัพย์สินส่วนตัว และยังไม่เข้าใจสาระสำคัญของทรัพย์สินส่วนตัวเชิงบวกอย่างแท้จริง^{๔๗} มาร์กซ์จึงเสนอสังคมนิยมมิวนิสต์ตาม

^{๔๖} คำอธิบายภาษาไทยส่วนนี้เพิ่มเติมใน สุรพงษ์ ชัยนาม, มากซ์และสังคมนิยม, หน้า ๑๓๔-๑๔๒.

^{๔๗} Karl Marx, Ibid., p.135.

แบบฉบับของเขา ซึ่งถือว่าเป็นพัฒนาการขั้นสุดท้าย^{๕๕} วิ.จี.อาฟานาสเยฟ (V.G. Afanasyev) ได้แสดงทัศนะไว้ในกรณีนี้ว่า สังคมนิยมจะเกิดขึ้นได้ต้องผ่านกระบวนการมาสองช่วงดังกล่าวนี้ไปก่อน ในทัศนะของ วิ.จี.อาฟานาสเยฟ ได้แยกการใช้ศัพท์อย่างชัดเจนเพื่อป้องกันความสับสน โดยท่านเรียกคอมมิวนิสต์ในช่วงขณะกำลังพัฒนาอยู่ว่า สังคมนิยม (Socialist) และเรียกสังคมนิยมที่พัฒนาถึงขั้นสุดท้ายแล้วว่า คอมมิวนิสต์ (Communist)^{๕๖} เราจึงอาจเขียนแผนผังพัฒนาการทางสังคมในช่วงดังกล่าวได้ดังนี้^{๕๗}

๓. สังคมนิยมขั้นที่สาม (Genuine Communism) เป็นขั้นที่มาร์กซ์ถือว่า มนุษย์ได้จัดความแปลกหน้าจากตัวเอง หรือความแปลกหน้าจากธรรมชาติของมนุษย์ออกไปอย่างสิ้นเชิง เป็นจุดสูงสุดของพัฒนาการในการเอาชนะความแปลกหน้าจากตัวเองของมนุษย์^{๕๘} ดังที่มาร์กซ์ได้อธิบายไว้ว่า

๑

เป็นการเลิกล้มทรัพย์สินส่วนตัวในแง่บวก เป็นการเลิกล้มความแปลกหน้าต่อตัวเองของมนุษย์ ดังนั้น จึงเป็นการถือเอาธรรมชาติของมนุษย์ที่แท้จริงโดยมนุษย์เอง และเพื่อมนุษย์ ดังนั้นมนุษย์

^{๕๕}ตัวมาร์กซ์เองไม่ได้เรียกลัทธิคอมมิวนิสต์ตามทัศนะของเขาว่าเป็น คอมมิวนิสต์ขนานแท้ (Genuine Communism) ศัพท์นี้ผู้วิจัยบัญญัติขึ้นมาเองโดยอาศัยคำที่มาร์กซ์ใช้อธิบายในเรื่องนี้ ดู Karl Marx, Ibid., p135.

^{๕๖}V.G. Afanasyev. Ibid., pp.106-107.

^{๕๗}กุหลาบ สายประดิษฐ์, ลัทธิมาร์กซ์และสังคมนิยม, (กรุงเทพมหานคร : เจริญธรรม, ๒๕๑๕), หน้า ๑๕๐.

^{๕๘}บุหลัน รัตนกฤษฏาธาร, “วิเคราะห์ปัญหาเรื่องความแปลกหน้าในหนังสือ ต้นฉบับเรื่องเศรษฐกิจและปรัชญาของคาร์ล มาร์กซ์”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๕), หน้า ๔๗.

จึงกลับคืนสู่สภาพของมนุษย์ผู้เป็นสัตว์สังคม เป็นมนุษย์ที่แท้จริง
สมบูรณ์ มีสัมปชัญญะ พร้อมกับได้รับเอาพัฒนาการอันอุดม
สมบูรณ์ก่อน ๆ ไว้^{๕๓}

๒

สังคมนิยมเป็นการแก้ไขความเป็นปรปักษ์ระหว่างมนุษย์กับ
ธรรมชาติ และมนุษย์กับมนุษย์ได้อย่างแน่นอนเด็ดขาด มันเป็น
การแก้ไขความขัดแย้งระหว่างการดำรงอยู่กับสสารัตถะ ระหว่าง
การแสดงออกให้ปรากฏเป็นรูป-ร่าง กับการยืนยันความมีอยู่ของตัว
เอง ระหว่างเสรีภาพกับความจำเป็น ระหว่างปัจเจกชนกับเผ่าพันธุ์
แห่งมนุษย์ สังคมนิยมจึงเป็นการแก้ปริศนาของประวัติศาสตร์
และรู้ตัวเองว่ามันเป็นการแก้ปริศนานั้น^{๕๔}

ในสังคมนิยมวิวนิสต์ขั้นสุดท้ายนี้ มนุษย์จะบรรลุถึงธรรมชาติที่แท้จริงของตน
เอง พลังการผลิตมีประสิทธิภาพสูงขึ้นโดยอาศัยความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ และ
เทคโนโลยี สามารถสนองความต้องการของคนในสังคมได้ ทำให้ไม่ต้องกังวลกับความ
ต้องการพื้นฐานอีกต่อไป เมื่อเป็นเช่นนั้น มนุษย์จะมีเวลาในการพัฒนาศักยภาพของตนที่
แฝงอยู่ภายในให้เป็นจริงขึ้นมาได้ ทำให้มีความสามารถรอบตัว จัดความแบ่งแยกทางชน
ชั้นที่มีอยู่ได้โดยสิ้นเชิง สังคมนิยมวิวนิสต์ในขั้นนี้ ไม่มีการแบ่งแรงงาน ทุกอย่างถูกกระทำ
ด้วยความสมัครใจ แต่ละคนมีความยืดหยุ่นในการทำงาน ไม่ต้องใช้ชีวิตจำเจอยู่กับงานอย่าง
ที่เคยเป็นมาแล้ว (เช่น ในสังคม ศักดินา สังคมทุนนิยม เป็นต้น)

ในทัศนะของมาร์กซ์ สังคมจะเป็นคอมมิวนิสต์อย่างแท้จริงได้นั้น ต้องพิจารณา
ถึงหลักเกณฑ์ ๒ ประการ^{๕๕} คือ

๑) มีรากฐานทางประวัติศาสตร์ เพราะคอมมิวนิสต์ถือกำเนิดมาจากกระบวนการ
ทางประวัติศาสตร์ที่ยาวนาน การปฏิวัติเปลี่ยนแปลงเพื่อไปสู่ระบบคอมมิวนิสต์จะต้องมี
ความสอดคล้องกันทั้งในเชิงทฤษฎีและปฏิบัติการคือความเป็นจริง กล่าวคือมีปัจจัยที่ลดคุณค่า

^{๕๓}Karl Marx, Ibid., p.135 .

^{๕๔}Ibid.,(เชิงอรรถที่ ๕๐ ผู้วิจัยใช้สำนวนแปลของ บุหลัน รัตนกฤษฎาธาร, เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๗)

^{๕๕}สุรพงษ์ ชัยนาม, มากซ์และสังคมนิยม, หน้า ๑๓๖-๑๔๒.

ค่าของความเป็นมนุษย์ปรากฏออกมาในรูปของการมีอยู่ของระบบกรรมสิทธิ์ของทรัพย์สินส่วนบุคคล และมนุษย์ได้พยายามแสวงหาความเป็นมนุษย์ของตนจากระบบการผลิตและบริโภค ตลอดจนการมีกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินส่วนบุคคล ฉะนั้น การล้มเลิกระบบทรัพย์สินส่วนบุคคลในฐานะเป็นปัจจัยสำคัญที่ลดคุณค่าความเป็นมนุษย์ เท่ากับเป็นการแผ้วทางให้มนุษย์กลับสู่ความเป็นมนุษย์อย่างเดิมโดยปลดปล่อยให้หลุดจากการเป็นทาสของศาสนา รัฐ วัฒนธรรม และนามธรรมอื่น ๆ

มาร์กซ์เห็นว่า ปัจจัยพื้นฐานที่ลดคุณค่าความเป็นมนุษย์ก็คือปัจจัยด้านเศรษฐกิจ เพราะมีผลต่อมนุษย์ในชีวิตที่เป็นจริง ในขณะที่ปัจจัยที่เป็นโครงสร้างส่วนบน เช่น ศาสนา วัฒนธรรม เป็นต้น จะมีผลก็เฉพาะแต่ในความสัมพันธ์ของมนุษย์เท่านั้น

๒) คอมมิวนิสต์ หมายถึงการดำเนินชีวิต และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์ ปราศจากตัวแทนหรือนามธรรมต่าง ๆ ที่จะเป็นตัวกำหนดความสัมพันธ์ดังกล่าว มนุษย์จะเป็นมนุษย์ที่อาศัยอยู่ในสังคม ดังนั้น แรงงานของมนุษย์จึงเป็นลักษณะแรงงานเพื่อสังคม มิใช่เพื่อมนุษย์คนใด หรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งโดยเฉพาะ ความเป็นมนุษย์สมบูรณ์หาใช่หมายถึงการเป็นเจ้าของในวัตถุสิ่งของเท่านั้น แต่หมายถึงการที่มนุษย์สามารถใช้อายคนะทั้งหมดที่มีอยู่สัมผัสกับความเป็นจริงเพื่อก่อให้เกิดความพอใจที่ปราศจากความเห็นแก่ตัว

งานนิพนธ์ที่สะท้อนแนวคิดคอมมิวนิสต์ที่ชัดเจนอีกเรื่องหนึ่งที่ควรนำมากล่าวเสริมในที่นี้ก็คือ The Communist Manifesto ซึ่งเป็นผลงานร่วมระหว่างมาร์กซ์และเอนเงิลส์ บรรทัดแรกของตอนที่ ๒ นี้ เริ่มต้นด้วยการอธิบายหลักการกว้าง ๆ ของระบอบคอมมิวนิสต์ ดังนี้

๑

คอมมิวนิสต์ ยืนหยัดอยู่ข้างชนชั้นกรรมาชีพทั้งมวลโดยความสัมพันธ์เช่นใด คอมมิวนิสต์ จะไม่สร้างรูปพรรคที่แตกต่างเป็นปฏิปักษ์ต่อพรรคชนชั้นแรงงานอื่น พวกเขาไม่มีผลประโยชน์แตกต่าง และแตกต่างจากผลประโยชน์ของชนชั้นกรรมาชีพทั้งมวล พวกเขาไม่แบ่งแยกใด ๆ เพื่อให้คัดแปลงการเคลื่อนไหวของกรรมาชีพ คอมมิวนิสต์แตกต่างจากพรรคชนชั้นแรงงานอื่น ๆ โดยสิ่งเหล่านี้ ก) การต่อสู้ระดับชาติของกรรมาชีพในประเทศต่าง ๆ พวกเขาได้เสนอและนำเอาผลประโยชน์ร่วมของกรรมาชีพ

ทั้งหมดโดยไม่แบ่งแยกเชื้อชาติมาสู่ขบวนการต่อสู้ก่อนเป็นอันดับแรก ข) ในระดับชั้นต่าง ๆ ของพัฒนาการที่ซึ่งการต่อสู้ของชนชั้นแรงงานต่อต้านชนชั้นกระฎุมพีจะต้องดำเนินผ่านไป คอมมิวนิสต์จะเป็นตัวแทนผลประโยชน์ของขบวนการทั้งหมดเสมอ และทุกหนทุกแห่ง^{๕๖}

๒

วัตถุประสงค์ขั้นแรกของคอมมิวนิสต์.....คือการก่อรูปกรรมาชีพให้เป็นชนชั้นล้มล้างอำนาจสูงสุดของกระฎุมพี และเข้าควบคุมอำนาจทางการเมืองโดยชนชั้นกรรมาชีพ^{๕๗}

๓

โดยนัยนี้ ทฤษฎีคอมมิวนิสต์อาจจะรวมเข้าเป็นประโยคเดียวได้คือ การยกเลิกทรัพย์สินส่วนบุคคล^{๕๘}

จะเห็นได้ว่า สังคมแบบคอมมิวนิสต์ตามแนวปรัชญามาร์กซ์ก็คือ การยกเลิกสมบัติส่วนตัว (Private Properties) เพราะมาร์กซ์ถือว่าเป็นสาเหตุที่ทำให้มนุษย์มีการแบ่งชนชั้น และนำมาซึ่งการกดขี่ เอารัดเอาเปรียบกันทางสังคม ชนชั้นกรรมาชีพจึงต้องร่วมมือกันเพื่อปฏิวัติชนชั้นนายทุนหรือกระฎุมพี เพื่อควบคุม และจัดการแทนทั้งหมด ต่อคำถามที่ว่าทำไมต้องปฏิวัติ มาร์กซ์ให้เหตุผลว่า

ข้อเท็จจริงร่วมกันมาทุกยุคทุกสมัยก็มีอยู่คือ “การเอารัดเอาเปรียบส่วนหนึ่งโดยอีกส่วนหนึ่งของสังคม” ดังนั้นจึงไม่น่าประหลาดใจเลยว่า ความสำนึกของสังคมที่ผ่านมา ถึงแม้มันจะได้แสดงออกมาในรูปแบบต่าง ๆ และมีจำนวนมากเพียงไร ก็ต้องวน

^{๕๖}Selected Works vol 1. pp. 119-120. และดู คาร์ล มาร์กซ์, เฟรเดริก เองเงิลส์, คำประกาศแห่งความเสมอภาค, หน้า ๔๘-๔๙. ประกอบ

^{๕๗}Selected Works vol 1. p 120. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๙-๕๐.

^{๕๘}Selected Works vol 1. p. 120. อ้างแล้ว. หน้า ๕๑.

เวียนอยู่ในรูปแบบหรือความคิดที่แพร่หลายอันนี้ ซึ่งไม่สามารถชน
ชั้นทั้งหลายเสียก่อน^{๕๕}

นอกจากนี้แล้ว ในงานนิพนธ์ดังกล่าวมาร์กซ์และเอนเงิลส์ได้ย้าถึง บทบัญญัติ
๑๐ ประการสำหรับสังคมคอมมิวนิสต์ จะต้องนำไปปฏิบัติอย่างเคร่งครัด คือ^{๕๖}

๑) การยกเลิกทรัพย์สินในที่ดิน และนำค่าเช่าที่ดินทั้งหมดมาใช้ประโยชน์ตาม
วัตถุประสงค์ส่วนรวม

๒) เก็บภาษีรายได้ที่ปรับปรุงแล้ว และทันสมัยอย่างหนัก

๓) ยกเลิกสิทธิการรับมรดกทั้งหมด

๔) การยึดทรัพย์สินของผู้อพยพออกนอกประเทศ และขบถ

๕) การรวมเครดิตเข้าสู่รัฐโดยวิธีของธนาคารชาติ ซึ่งดำเนินการโดยทุนของรัฐ
และการผูกขาดที่มีลักษณะพิเศษ

๖) การรวมกรรมวิธีทางคมนาคมและการขนส่งเข้าสู่รัฐ

๗) การขยายโรงงาน และเครื่องมือในการผลิตโดยกระทำโดยรัฐ การฟื้นฟูดิน
แดนที่รกร้างว่างเปล่า และการปรับปรุงดินจะต้องสอดคล้องกับแผนการร่วมโดยทั่วไป

๘) ขยายการรับผิดชอบอันเท่าเทียมกันไปสู่กรรมกรทั้งหลาย ก่อตั้งกองทัพ
อุตสาหกรรม และโดยเฉพาะอย่างยิ่งเพื่อการเกษตร

๙) การผสมผสานอุตสาหกรรมเข้ากับเกษตรกรรม ค่อย ๆ ทำลายภาวะความแตก
ต่างระหว่างเมืองและชนบทที่เล็กละน้อย โดยการแบ่งกระจายประชากรออกไปทั่ว
ประเทศเท่า ๆ กัน

๑๐) การศึกษาเสรีสำหรับเยาวชนทั้งหลายโดยโรงเรียนของรัฐ ยกเลิกแรงงาน
เด็กในโรงงานในรูปแบบปัจจุบัน ผสมผสานการผลิตทางอุตสาหกรรมเข้ากับการศึกษา ฯลฯ

จากรูปแบบ และหลักการทั้ง ๑๐ ประการนี้ ทำให้เรามองเห็นสภาพสังคมใน
อุดมคติของมาร์กซ์ได้ชัดเจนระดับหนึ่งว่ามีสภาพเป็นอย่างไร ในบทนิพนธ์เรื่อง Critique of
the Gotha Programme มาร์กซ์ได้กล่าวถึงสภาพสังคมคอมมิวนิสต์ขั้นสูงสุดไว้ว่า

^{๕๕}Selected Works vol 1. p. 126. อ้างแล้ว. หน้า ๖๘.

^{๕๖}Selected Works vol 1. p. 126-127. อ้างแล้ว. หน้า ๗๐-๗๑.

ในขั้นสูงของสังคมคอมมิวนิสต์ เมื่อสภาพที่บีบบังคับคนเรา ให้ปฏิบัติตาม การแบ่งงานรวมกับทาสสูญสิ้นไป และความเป็น ปฏิปักษ์ระหว่างแรงงานทางสมองกับแรงงานทางกายก็สิ้นสุดตาม ไปด้วย เมื่อการใช้แรงงานไม่ใช่เป็นเพียงวิธีการผลิตสำหรับการยังชีพ หากตัวมันเองได้กลายเป็นสิ่งจำเป็นประการแรกของชีวิตและ เมื่อพลังการผลิตก็เพิ่มพูนขึ้นพร้อมกับการพัฒนาอย่างทั่วด้านของ ปังเจก และต้นธารทั้งปวงของโคกทรัพย์ส่วนรวมก็หลั่งไหลออกมา อย่างเต็มที่แล้ว มีแต่เวลานั้นเท่านั้นที่จะข้ามขอบข่ายอันคับแคบ ของสิทธิชนชั้นนายทุนโดยสิ้นเชิงได้^{๑๐๐}

๓.๕ สรุปวิเคราะห์

มาร์กซ์เป็นทั้งนักคิด และนักเขียน รวมทั้งเป็นนักปฏิบัติที่มีท่าทีต่อสังคมแตกต่างจากนักคิดคนอื่น ๆ ในนั้นคือการอธิบายการเปลี่ยนแปลงประวัติศาสตร์สังคมมนุษย์บนพื้นฐานของปัจจัยด้านการผลิต ในฐานะเป็นตัวจักรสำคัญก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม การทำความเข้าใจในเรื่องนี้ จึงต้องศึกษากระบวนการ หรือวิธีการผลิตในสังคมแต่ละยุคสมัย เพราะวิธีการผลิตจะเป็นตัวกำหนดความสัมพันธ์ของบุคคลในชุมชน องค์กรต่าง ๆ สถาบันต่าง ๆ ตลอดจนคติความเชื่อ ค่านิยม ล้วนอิงอาศัยวิธีการผลิตในแต่ละสังคม

มาร์กซ์อาศัยข้อมูลทางประวัติศาสตร์ทางสังคมของมวลมนุษยชาติเป็นฐานสำคัญ แนวคิดและทฤษฎีต่าง ๆ ที่มาร์กซ์นำเสนอสู่สังคม จึงเป็นแนวคิดที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ แนวความคิดเรื่องวิภาษวิธี ซึ่งอธิบายกระบวนการเปลี่ยนแปลงของโลก และสังคมโลกทั้งมวลก็เกิดขึ้นด้วยอาศัยข้อมูลความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์ ทำให้มาร์กซ์สามารถสรุปได้ว่า ความเปลี่ยนแปลงทุกอย่างในโลกนี้ ไม่ว่าจะเป็นแง่มุมใดก็ตาม สามารถอธิบายด้วยหลักการพื้นฐานร่วมกัน ๓ ประการนี้ คือ

^{๑๐๐} K. Marx, F. Engels, Selected Works Vol.3, op.cit., p.19 (ผู้วิจัยใช้สำนวนแปลของ สำนักพิมพ์

สากล, คาร์ล มาร์กซ์, วิพากษ์หลักนโยบายโกธาล์ทริชวอยโอกาส, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สุวรรณเสรี, ๒๕๒๔), หน้า ๒๘.

๑. สรรพวัตถุ และปรากฏการณ์ทั้งหลายประกอบขึ้นด้วยปัจจัย หรือส่วนประกอบหลักที่สำคัญ ๒ ประการ ซึ่งมีลักษณะตรงกันข้ามกันโดยสิ้นเชิง แต่บนพื้นฐานของความแตกต่างกันนี้ กลับเป็นกระบวนการเดียวกัน และไม่สามารถแยกออกจากกันได้

๒. จากภาวะการณ์ตามข้อหนึ่งจึงก่อให้เกิดความขัดแย้งภายในตัวของมันเองของสรรพวัตถุและปรากฏการณ์ทั้งหลาย ซึ่งเป็นเหตุสำคัญที่ทำให้สรรพวัตถุ หรือปรากฏการณ์เหล่านั้น ไม่สามารถคงสภาพเดิมของมันได้ตลอดไป

๓. ในกระบวนการของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสรรพวัตถุ และปรากฏการณ์ทั้งหลายนั้น เริ่มจากการที่ปริมาณภายในสรรพวัตถุ และปรากฏการณ์นั้นเปลี่ยนแปลงก่อน เมื่อปริมาณเพิ่มมากขึ้น จะส่งผลให้คุณภาพเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย

มาร์กซ์ใช้แนวความคิดดังกล่าวนี้อธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคมด้วย มุมมองของเขาที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมจึงตั้งอยู่บนข้อสมมติฐานที่ว่า ประวัติศาสตร์ของการเปลี่ยนแปลงที่ผ่านมาทั้งหมด เป็นเรื่องของความขัดแย้ง หรือการต่อสู้ทางชนชั้นเท่านั้น โดยมาร์กซ์ได้ชี้ไปยังระบบเศรษฐกิจที่เขาเรียกว่าปัจจัยการผลิตว่ามีลักษณะความขัดแย้งอย่างไรบ้าง แนวความคิดของเขาในสรณิพนธ์ที่มีการรวบรวมไว้ ล้วนต้องการสะท้อนให้เห็นความขัดแย้งในโครงสร้างภายใต้ระบบเศรษฐกิจ โดยมาร์กซ์ได้ลำดับภาพสังคมออกเป็นยุค ๆ ตั้งแต่สังคมนิยมยุคบรรพกาล สังคมทาส สังคมศักดินา กระทั่งถึงสังคมทุนนิยม แล้วชี้ให้เห็นถึงกระบวนการผลิตในสังคมแต่ละยุคเหล่านี้ในฐานะเป็นปัจจัยสำคัญที่กำหนดโครงสร้างอื่น ๆ ทางสังคม ในขณะที่เดียวกันก็ชี้ให้เห็นถึงความขัดแย้งภายในระบบการผลิตในสังคมแต่ละยุคด้วย

อย่างไรก็ตาม จากที่กล่าวแล้วข้างต้นว่า แนวความคิดและทฤษฎีของมาร์กซ์ในการอธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ ทางสังคมนั้น ได้จากข้อมูลการศึกษา ค้นคว้าที่เราเรียกว่าวิทยาศาสตร์ โดยเฉพาะวิทยาศาสตร์ทางสังคม ข้อมูลเหล่านั้น มีบางส่วนที่ยังไม่สมบูรณ์ หรือมีความผิดพลาด ทำให้การอธิบายแนวความคิดทางทฤษฎีของเขาตั้งอยู่บนมูลที่ผิดพลาด ซึ่งส่งผลทำให้ทฤษฎีของเขาผิดพลาดไปด้วย เช่น การใช้ทฤษฎีทางสังคมวิทยาของมอร์แกนในการอธิบายเรื่องโครงสร้างทางสังคมในยุคบรรพกาล เป็นต้น แต่ผู้วิจัยมองว่าเป็นเรื่องธรรมดาสำหรับศาสตร์ทุกศาสตร์ トラバドที่ยังไม่มีการพิสูจน์ให้เห็นว่าเป็นเท็จ มันก็พร้อมที่จะมีคนยอมรับและเชื่อถือเป็นจริงตราบนั่น

เหนือสิ่งอื่นใดนั้น แนวความคิดของมาร์กซ์ ได้ส่งอิทธิพลสะท้อนสู่สังคมในหลาย ๆ ประเทศทั่วโลก ยิ่งกว่านั้นยังก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และการเมืองการปกครองในหลาย ๆ ประเทศเช่นเดียวกัน

บทที่ ๔

เปรียบเทียบพลวัตทางสังคมในทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาทกับมาร์กซิสต์

การนำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับ ทฤษฎีพลวัต ในทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาทกับมาร์กซิสต์ ในบทที่ ๒ และบทที่ ๓ ที่ผ่านมา จากการศึกษาแนวคิดของทั้งสองทัศนะ ตามที่ปรากฏในคัมภีร์สำคัญ ๆ ทางพุทธศาสนา และงานนิพนธ์ที่สำคัญ ๆ ของกลุ่มมาร์กซิสต์นั้น สามารถนำมาเปรียบเทียบทั้งในส่วนที่เหมือนและในส่วนที่แตกต่างกัน ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๑ การวิเคราะห์เปรียบเทียบทัศนะทั้งสอง

๔.๑.๑ เปรียบเทียบกฎไตรลักษณ์กับกฎวิภาษวิธี

ก. ภาวะเปลี่ยนแปลง เปลี่ยนแปร

พุทธปรัชญาเถรวาทและมาร์กซิสต์ ยอมรับเรื่องการเปลี่ยนแปลง แต่ก็มีประเด็นย่อยที่ต้องกล่าวถึง กล่าวคือ เมื่อพุทธปรัชญาเถรวาทระบุถึงสิ่งที่อยู่ในข่ายต้องเปลี่ยนแปลงนั้น จะมุ่งไปที่สังขารธรรมทั้งมวล (สัพเพ สังขารา) ซึ่งครอบคลุมทั้งส่วนที่เป็นรูปธรรม และนามธรรมทั้งหมด การเปลี่ยนแปลงหรือเปลี่ยนแปรดังกล่าวเป็นเพียงผล เพราะอาการที่ปรากฏนั้นมีสาเหตุมาจากภาวะบีบคั้น (ทุกข์) อีกทอดหนึ่ง ขณะที่ปรัชญามาร์กซิสต์ เมื่อกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลง จะมุ่งเน้นไปที่สาเหตุ และเน้นรูปธรรม ทั้งนี้เพราะปรัชญามาร์กซิสต์มองส่วนที่เป็นนามธรรมว่าเป็นเพียงผลสะท้อนของสิ่งที่เป็นรูปธรรม การอธิบายถึงความเปลี่ยนแปลงก็มุ่งประเด็นที่คุณภาพ และปริมาณของรูปธรรม (สสารธรรม)

มาร์กซิสต์ มีแนวโน้มที่จะเชื่อว่า ลักษณะของการเปลี่ยนแปลงเป็นพัฒนาการที่เกิดขึ้นอย่างจำเป็น คือถูกกำหนดด้วยเงื่อนไขที่แน่นอน (Determinism) และมีลักษณะต่อยอดไปเรื่อย ๆ จนในที่สุดก็จะถึงจุดสุดท้าย อันถือว่าเป็นจุดสิ้นสุดการเปลี่ยนแปลงในเชิงประวัติศาสตร์ของมนุษย์ ในขณะที่พุทธปรัชญาเถรวาท มองการเปลี่ยนแปลงเป็นเรื่องของวัฏจักรที่ไม่มีสิ้นสุด และการเปลี่ยนแปลงนี้เป็นลักษณะเฉพาะที่มีอยู่ในสังขารธรรมทุกอย่าง ไม่มีข้อยกเว้น ทั้งเงื่อนไขหรือปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงก็อยู่ในภาวะที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ไม่ใช่เป็นไปแบบนิยัตินิยม

ข. ภาวะบีบคั้น ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้

พุทธปรัชญาเถรวาทและมาร์กซิสต์ยอมรับเรื่องภาวะบีบคั้น โดยพุทธปรัชญาเรียกภาวะดังกล่าวว่า ทุกข์ (ทุกข์-ไตรลักษณ์ข้อที่ ๒) ขณะที่มาร์กซิสต์เรียกภาวะดังกล่าวว่า ความขัดแย้ง (Conflict-วิภาษวิธีข้อที่๑)

ภาวะบีบคั้นในพุทธปรัชญาเถรวาท มีสาเหตุมาจากภายในสังขารธรรมนั่นเอง กล่าวคือ เมื่อเป็นภาวะที่ถูกปรุงแต่งด้วยเหตุและปัจจัยที่ไม่เป็นอิสระอยู่ในตัว เวลาใดเหตุปัจจัยที่ปรุงแต่งเปลี่ยนไป ภาวะที่ถูกปรุงแต่งนั้นก็เปลี่ยนแปลงตามไปด้วย ดังนั้นภาวะบีบคั้นในพุทธปรัชญาเถรวาทจึงมีสาเหตุมาจากอนัตตา คือไม่มีตัวตนที่เป็นอิสระอยู่ได้เพียงลำพัง

ปรัชญามาร์กซิสต์ กล่าวถึง ภาวะบีบคั้น ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ในรูปแบบของความขัดแย้ง ซึ่งตามทัศนะของมาร์กซิสต์เห็นว่า ที่มันขัดแย้งเพราะในภาวะแต่ละอย่าง ๆ นั้น จะมี ๒ ด้านที่ตรงกันข้ามกันเสมอ โดยที่ทั้ง ๒ ด้านนี้จะปฏิเสธซึ่งกันและกัน (ตามกฎวิภาษวิธีข้อ ๓) การปฏิเสธซึ่งกันและกันของด้านที่ตรงกันข้ามนี้เองที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงกฎเอกภาพของความขัดแย้ง กับ กฎการปฏิเสธเชิงซ้อนจึงมีความสัมพันธ์กัน

ค. ภาวะที่ไม่เป็นอิสระ ต้องขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัย ไม่มีอะไรดำรงอยู่เพียงลำพัง

หลักคำสอนที่สะท้อนให้เห็นภาวะที่ไม่เป็นอิสระ ไม่มีอะไรดำรงอยู่ได้เพียงลำพัง เพราะต้องขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัย พุทธปรัชญาเรียกภาวะดังกล่าวว่า “อนัตตา” อนัตตาเป็นหลักธรรมที่สะท้อนให้เห็นแนวความคิดเรื่องความเป็นสาเหตุที่อาศัยกันและกันเกิดขึ้น (ตามหลักปฏิจจสมุปบาท) ซึ่งมีหลักอยู่ว่า เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้จึงดับไป* ด้วยมุมมองเช่นนี้ พุทธปรัชญาจึงมองสรรพสิ่งทั้งมวล (สัพเพ ธัมมา) ว่า ไม่มีอะไรที่มีตัวตนที่จะระบุได้ว่า เป็นสิ่งนั้น สิ่งนี้ ทุกสิ่งมีอยู่ เป็นอยู่ ในฐานะแห่งความเป็นกระแสความเคลื่อนไหวของเหตุและปัจจัย (อิทัปปัจจยตา)

ปรัชญามาร์กซิสต์ แม้จะมีแนวโน้มที่เชื่อว่า สรรพสิ่งทั้งหลายเคลื่อนไหว เปลี่ยนแปลง เชื่อในความเป็นเหตุเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง แต่ปรัชญามาร์กซิสต์ก็ยอม

*ส.นิ.(บาลี) ๑๖/๒๑/๒๘, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๑/๓๘.

รับภาวะความมีความเป็นของสสารธรรมเท่านั้น ในขณะที่พุทธปรัชญาเถรวาทปฏิเสธความมีความเป็นทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นส่วนที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม

๔.๑.๒ ลักษณะของการเปลี่ยนแปลง

ทั้งพุทธปรัชญาและมาร์กซ์มองลักษณะของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นไปในลักษณะที่เป็นพลวัต คือมีการเปลี่ยนแปลงแปรผันตลอดเวลา ดังนี้

พุทธปรัชญามองลักษณะของการเปลี่ยนแปลงตามกฎของไตรลักษณ์เป็นลักษณะร่วมกันของสรรพสิ่ง สิ่งทั้งหลายโยงใยถึงกัน เป็นภาพรวมของกระแสธรรมอันเดียวกัน ที่มีภาวะเลื่อนไหล เคลื่อนไหว หรือเปลี่ยนไปจากสถานะหนึ่งไปสู่อีกสถานะหนึ่ง มีความแปรปรวน ไม่คงที่ มีความเกิดดับ ในความเกิดดับนั้นเป็นไปอย่างหมุนเนื่องติดต่อกันรวดเร็วมาก คือ เกิด-ดับ-เกิด-ดับ-เกิด-ดับ ฯลฯ^๒ (อนิจจัง) เป็นภาวะที่ไม่คงตัว คงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้^๓ (ทุกขัง) และไม่มีสิ่งซึ่งเป็นตัวแท้ที่ยืนยงคงตัวอยู่ตลอดไป^๔ (อนัตตา) ซึ่งลักษณะของการเปลี่ยนแปลงนี้เป็นได้ทั้งความเสื่อมและความเจริญ การเปลี่ยนแปลงทางด้านรูปธรรมแบ่งออกเป็น ๔ ช่วงจังหวะ คือ อุปจย (เกิดขึ้น) สันตติ (เจริญสืบต่อ) ชรตา (เสื่อมสลาย) และอนิจจตา (การดับสูญ) ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางด้านนามธรรมนั้นแบ่งออกเป็น ๓ ช่วงจังหวะ คือ อุปปาต (เกิดขึ้น) ฐิติ (ตั้งอยู่) และภังคะ (ดับไป)

มาร์กซ์มองว่า วัตถุทั้งหลายเป็นของมีอยู่จริง และมีกำเนิดมาก่อนจิต ทุกสิ่งทุกอย่างมีความเปลี่ยนแปลงแบบสัมพันธ์กันและกันตลอด ความเปลี่ยนแปลงเป็นแก่นแท้ของทุกสิ่งทุกอย่าง ที่เป็นเช่นนี้เพราะทุกสิ่งทุกอย่างดำเนินไปตามกฎวิภาษวิธีที่ว่า สิ่งที่เกิดขึ้นใหม่เป็นผลรวมของความขัดแย้งซึ่งจริงกว่าและดีกว่า แต่เมื่อมีสิ่งใดสิ่งหนึ่งเกิดขึ้นแล้ว ก็ย่อมมีสิ่งตรงข้ามเกิดตามมาด้วยเสมอ ความจริงนี้สังเกตได้จากธรรมชาติรอบตัว เองเกลส์ถึงกับประกาศว่า ธรรมชาตินั้นแหละคือข้อพิสูจน์ของวิภาษวิธี^๕ การเปลี่ยนแปลงที่เป็นวิภาษวิธีนั้น มาร์กซ์ให้ความสำคัญมูลเหตุภายในเป็นปัจจัยหลัก มูลเหตุภายนอกเป็นปัจจัยรองของการ

^๒ พระเทพเวที (ประยูร ธมฺมปญฺญโก), ไตรลักษณ์, หน้า ๒๒.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔.

^๔ อ่างแก้ว, หน้า ๔๖.

^๕ จินดา จันทรแก้ว, พุทธวิภาษวิธี. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๓-๕.

เปลี่ยนแปลง คือ สรรพสิ่งในโลกล้วนมีเงื่อนไขทั้งจากภายในและภายนอก มีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง และมีพัฒนาการอย่างต่อเนื่องไม่ขาดสาย โดยมีความสัมพันธ์เป็นเนื้อเดียวกัน

โดยความสัมพันธ์กันดังกล่าวนี้ ทั้งพุทธปรัชญาและมาร์กซ์มองว่า ความสัมพันธ์อาจเปลี่ยนแปลงเป็นสิ่งที่ตรงข้ามได้ เช่น จากเพื่อนอาจกลายเป็นศัตรู จากศัตรูอาจกลายเป็นเพื่อน จากคนรักกันกลายเป็นคนเกลียดชังกัน จากนายกลายเป็นบ่าว จากบ่าวกลายเป็นนาย หรือจากเศรษฐีกลายเป็นยากจน จากยากจนกลายเป็นเศรษฐี จากความเลื่อมเป็นความเจริญ จากความเจริญเป็นความเลื่อม สลับกันดุจเหรียญที่มีสองด้าน เมื่อเราเลือกด้านหนึ่งเท่ากับเรายอมรับอีกด้านหนึ่งด้วย ซึ่งการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ที่ว่ามีสาเหตุมาจากเหตุปัจจัย

๔.๑.๓ เหตุปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

พุทธปรัชญาเถรวาท มองเหตุปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมว่า เกิดจากพลังธรรมชาติ ๒ อย่าง คือ กุสลา ธมฺมา ธรรมชาติฝ่ายบวก อกุสลา ธมฺมา ธรรมชาติฝ่ายลบ อพฺยาการตา ธมฺมา ธรรมชาติที่เป็นกลาง ๆ ไม่บวกไม่ลบ ไม่ดีไม่ชั่ว ธรรมชาติฝ่ายบวกกับฝ่ายลบเกิดการปะทะขัดแย้งกัน เพราะมีคุณภาพที่ตรงกันข้าม เป็นไปตามกฎของไตรลักษณ์ คือไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา เป็นทุกข์เพราะทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ เป็นอนัตตา เพราะสิ่งทั้งหลายไม่ใช่ตัวตน เกิดจากองค์ประกอบต่าง ๆ รวมตัวกัน และสรรพสิ่งทั้งหลาย มีอยู่ในรูปของกระแสแห่งความเป็นเหตุเป็นปัจจัยที่สัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน ไม่มีอะไรที่มีอยู่โดยอิสระเพียงลำพัง สรรพสิ่งทั้งหลายจึงต้องอิงอาศัยกันและกันเกิดขึ้น โดยเน้นที่ตัว “ทุกข์” ซึ่งเป็นภาวะบีบคั้นของเหตุปัจจัยที่ประกอบกันและกันเกิดขึ้น

มาร์กซ์ เชื่อว่าสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ของมวลมนุษยชาติ มาจากพลังการผลิต เพราะพลังการผลิตเป็นลักษณะทางวัตถุไม่ใช่สิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ (Supernatural) แต่เป็นกระบวนการทางธรรมชาติของสังคมมนุษย์ ทั้งนี้เพราะพฤติกรรมทางสังคมแรกเริ่มสุดของมนุษย์คือการผลิต ด้วยเหตุดังกล่าวมาร์กซ์จึงมีความเชื่อว่า สถาบันทางการเมืองและสถาบันทางกฎหมาย ไม่อาจก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในประวัติศาสตร์ได้ สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงของสังคมจึงต้องสืบเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงทางพลังการผลิต ซึ่งเป็นกระบวนการทางธรรมชาติ^๖ เศรษฐกิจหรือการผลิตซึ่งเป็นรากฐานของ

^๖คณาจารย์ภาคปรัชญา, ปรัชญาเบื้องต้น (ฉบับปรับปรุงใหม่), (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด คุณพินอักษรกิจ, ๒๕๒๘), หน้า ๒๕๓.

โครงสร้างของสังคม ในไม่ช้าย่อมนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญ เช่น การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง การเปลี่ยนแปลงทางกฎหมาย เป็นต้น^๙

ทั้งพุทธและมาร์กซ์อธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมบนพื้นฐานปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ โดยเน้นย้ำให้เห็นความสำคัญเรื่องปากท้องว่า ชีวิตจะดำรงสืบต่อไปได้นั้นต้องอาศัยอาหาร พุทธปรัชญากล่าวว่า สัตว์ทั้งปวงดำรงอยู่ได้ด้วยอาหาร เองเกลส์กล่าวว่า ก่อนอื่นมนุษย์ต้องกิน ดื่ม มีที่พักอาศัย และเครื่องนุ่งห่ม ฯลฯ จากนั้นจึงจะสามารถดำเนินกิจกรรมทางด้านอื่น ๆ ได้

ปรากฏการณ์ทางด้านเศรษฐกิจของทั้งสองนั้นมีวิวัฒนาการมาตามลำดับขั้น วิวัฒนาการของพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น เดิมทีมนุษย์ไม่รู้จักรการสะสมอาหาร หากิน มือต่อมือ หลังจากนั้นก็เริ่มมีการสะสมอาหารที่น้อยจนในที่สุดจึงเกิดการแบ่งเขตปักแดนการครอบครองที่ดิน เมื่อมีคนโลกมากได้เก็บเกี่ยวเอาผลผลิตในเขตแดนของคนอื่น จึงได้มีการตกลงคัดเลือกหัวหน้า หรือผู้ปกครอง ซึ่งเป็นเจตจำนงรวมของสังคม เพื่อดูแลปกป้องรักษาผลประโยชน์ของกลุ่มชนในสังคม ปัจจัยขั้นพื้นฐานในการดำรงชีวิต คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับมนุษย์ทุกคน หากมีไม่เพียงพอมนุษย์ก็พร้อมที่จะดิ้นรนแสวงหา โดยวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่ง ดังข้อความที่ปรากฏในจักรวัตติสูตรว่า

เมื่อพระมหากษัตริย์ไม่พระราชทานทรัพย์แก่คนยากจนขัดสน
ความขัดสนก็แพร่หลาย อทินนาทานก็แพร่หลาย ศัตราก็แพร่ หลาย
ปาณาติบาตก็แพร่หลาย... เมื่อธรรมเหล่านี้แพร่หลาย คนเหล่านั้น
ก็มีอายุสั้นบ้าง มีผิวพรรณทรามบ้าง เป็นต้น^{๑๐}

ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ ซึ่งจัดอยู่ในโครงสร้างส่วนล่าง โดยมาร์กซ์ มองปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจแบบพลวัตคือ เปลี่ยนแปลง และขัดแย้งกันอยู่ตลอดเวลา ภายใต้ระบบทุนนิยม คนงานเริ่มรู้สึกแปลกแยกกับงานและตนเอง^{๑๑} ต้องทำงานหนักขึ้น และได้รับค่าตอบแทนต่ำ อันเนื่องมาจากนายทุนได้นำเอาเครื่องจักรเข้ามาแทนที่แรงงาน พยายามลดแรงงานและค่าตอบแทน ทำให้เกิดภาวะการว่างงานแล้วนำไปสู่การปฏิวัติในที่สุด

^๙เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๕๔.

^{๑๐}ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๐๒/๖๐-๖๑, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๐๒/๗๓.

^{๑๑}สายพิณ ศุพุทธมงคล, โลกของไซไฟ, หน้า ๔๓๖.

ดังผู้วิจัยจะได้นำความเปลี่ยนแปลงมากล่าวให้เห็นในรูปของความเป็นพลวัตซึ่งปรากฏดังนี้

การสะสมทุน เป็นปัจจัยให้เกิดการลงทุน

การลงทุน เป็นปัจจัยให้เกิดการจ้างแรงงาน การแบ่งชนชั้น และการแข่งขันในกลไกตลาด

การแข่งขัน เป็นปัจจัยให้เกิดการลดต้นทุนการผลิต

การลดต้นทุนการผลิต เป็นปัจจัยให้เกิดการนำเครื่องจักรมาแทนที่แรงงาน และการลดค่าตอบแทน

การนำเครื่องจักรมาแทนที่แรงงาน และการลดค่าตอบแทน เป็นปัจจัยให้เกิดการต่อต้านจากแรงงาน เพราะแรงงานเกิดความรู้สึกแปลกแยก

การต่อต้านและความรู้สึกแปลกแยก เป็นปัจจัยให้เกิดการรวมตัวกันของแรงงาน แล้วไปสู่การปฏิวัติในที่สุด

การปฏิวัติ เป็นปัจจัยให้เกิดการต่อต้านจากนายทุน

การต่อต้านของนายทุน เป็นปัจจัยให้เกิดการต่อสู้โค่นล้มลัทธิอำนาจ

การโค่นล้มอำนาจ เป็นปัจจัยให้เกิดการสถาปนาสังคมใหม่ขึ้นมาแทนสังคมเก่า (สังคมคอมมิวนิสต์)

โดยการขัดแย้งทางสังคมนี้ มาร์กซ์เริ่มต้นที่สังคมบรรพกาลถูกแย้งโดยสังคมทาส ๆ ถูกแย้งโดยสังคมศักดินา ๆ ถูกแย้ง โดยสังคมทุนนิยม ซึ่งเป็นสังคมที่ก่อให้เกิดความแปลกแยก และการลดคุณค่าของความเป็นมนุษย์โดยเฉพาะชนชั้นทางสังคม เกิดการกดขี่เอารัดเอาเปรียบกันทางชนชั้น โดยมองความโลภว่า เป็นวัตถุ ซึ่งมาร์กซ์เรียกว่า วัตถุแห่งความโลภ หมายถึง เงินนั่นเอง^{๑๑}

ปัจจัยทางด้านสังคมและการเมืองตามทัศนะพุทธปรัชญา สามารถแยกออกเป็น ๒ ประการคือ ๑) แนวนโยบายทางการเมืองและอำนาจรัฐ ทำให้วิถีชีวิตของคนในสังคมนั้นแตกต่างกันไปตามนโยบายและอำนาจรัฐ ๒) ผู้นำหรือผู้ปกครอง ถ้าผู้นำตั้งอยู่ในธรรมชาวเมืองก็ตั้งอยู่ในธรรมด้วย เปลี่ยนไปในทางดี ถ้าผู้นำหรือผู้ปกครองไม่ตั้งอยู่ในธรรมชาวเมืองก็ไม่ตั้งอยู่ในธรรม เปลี่ยนแปลงไปในทางไม่ดี

^{๑๑}สุนทรภรณ์ เตชะพะโลกุล, เศรษฐศาสตร์แนวพุทธกับวิถีทางพัฒนาของไทย, หน้า ๑๐๕.

นอกจากสาเหตุที่ได้กล่าวมาข้างต้นแล้วพุทธปรัชญายังมองว่าเกิดจากสาเหตุด้านอื่น ๆ อีก ๒ ประการ คือ

(๑) สาเหตุตามธรรมชาติ

- อุตุนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ เช่น ลม ไฟ อากาศ ฤดูกาล การที่สิ่งทั้งหลายดำรงอยู่ แลสูญสลายไป

- พีชนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการสืบพันธุ์ ซึ่งหมายรวมเอาสิ่งที่มีชีวิตทั้งหมด ทั้งพืช สัตว์ และบุคคล

- จิตตนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการทำงานของจิต หรือกระบวนการ การทำงานของจิต

- กรรมนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับพฤติกรรมหรือการกระทำของมนุษย์ และการให้ผลของการกระทำนั้น ๆ

- ธรรมนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับความสัมพันธ์และอาการที่เป็นเหตุเป็นผล ของกันและกันของสิ่งทั้งหลาย

(๒) สาเหตุจากการกระทำของมนุษย์เอง

เมื่อมนุษย์ตั้งอยู่ในกุศลกรรมบถแล้ว กุศลกรรมก็จักเจริญขึ้นแพร่หลาย มนุษย์มีความเอื้อเพื่อเกื้อกูลกัน เคารพบิดา มารดา ครูอาจารย์ สมณพราหมณ์ มีความอ่อนน้อมถ่อมตน เกรงกลัวต่อบาป ไม่มีความอาฆาต พยาบาท คิดร้ายซึ่งกันและกัน

แต่เมื่อใดมนุษย์ไม่ตั้งอยู่ในกุศลกรรมบถแล้วไซ้ อกุศลกรรมบถก็จักเจริญแพร่หลาย มนุษย์จักไม่เกื้อกูลต่อกันและกัน ไม่รู้จักบิดา มารดา ไม่รู้จักครูอาจารย์ ไม่รู้จักสมณพราหมณ์ ขาดความอ่อนน้อมถ่อมตน ไม่เกรงกลัวต่อบาป อกุศล มีแต่ความอาฆาต พยาบาท คิดร้ายซึ่งกันและกัน

ปัจจัยทางด้านสังคมและการเมืองตามทัศนะมาร์กซ์นั้นสามารถแบ่งออกเป็น ๔ ยุคสมัยดังนี้

(๑) สังคมยุคบรรพกาล เป็นสังคมที่มีความเสมอภาค ปราศจากการแบ่งชั้นวรรณะ ไม่มีการขูดรีดระหว่างชนชั้น แต่มีการแยกกลุ่มกันทำงาน มีความแตกแยกและขัดแย้งกันน้อย

(๒) สังคมยุคทาส เกิดการแบ่งแยกชนชั้น สถาปนารเมือง เช่น รัฐ หรือ กฎหมาย ล้วนอยู่ภายใต้การครอบงำของนายทาส ซึ่งเอื้อประโยชน์ให้เฉพาะกลุ่มนายทาสเท่านั้น ทาสเป็นผู้ถูกกดขี่เอารัดเอาเปรียบเสมอมา

(๓) สังคมยุคศักดินา ในยุคนี้ได้เปลี่ยนความสัมพันธ์ ระหว่างทาสกับนาย เป็น ความสัมพันธ์ระหว่าง เจ้าของที่ดิน (ชนชั้นศักดินา) กับกสิกร ระบบการปกครองก็เปลี่ยนจากระบบศูนย์อำนาจ เป็นระบบการปกครองแบบหัวเมือง

(๔) สังคมยุคทุนนิยม ได้ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ใหม่ทางสังคม กล่าวคือ ชนชั้นนายทุนกับชนชั้นกรรมาชีพ ต่างเผชิญหน้ากัน ด้วยการเอารัดเอาเปรียบ การกดขี่แรงงาน และเกิดการขัดแย้งกัน ไม่เฉพาะนายทุนกับผู้ใช้แรงงานเท่านั้น แต่ขยายถึงกลุ่มผู้ใช้แรงงานด้วยกัน และกลุ่มนายทุนด้วยกันอีกด้วย

๔.๑.๔ สังคมอุดมคติ

๑. สังคมฆราวาส หมายถึง อุบาสก อุบาสิกาหรือผู้ครองเรือน ที่ไม่สามารถออกบวชประพฤติพรหมจรรย์ได้ แต่เป็นผู้ตั้งอยู่ในหลักธรรมสัมมาชีพ ปฏิบัติตนตามหลักจริยาชีวิตที่พุทธองค์ทรงวางไว้ คือ หลัก ศีล ๕ ศีล ๘ กุศลกรรม ๑๐ และตามหลักอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นสมาชิกที่ดีของสังคม รู้จักบริหารตน ครอบครัวย และบริหารงาน มีความสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน เป็นสมาชิกที่ดีมีคุณภาพ^{๑๑} บรรลุถึงความสุขทางกายและทางใจในระดับโลกวิสัย เพราะได้ฝึกฝนอบรมตน หรือเป็นผู้มีตนอันฝึกดีแล้ว

๒. สังคมสงฆ์ หมายถึง ภิกษุ ภิกษุณีหรือนักบวช ซึ่งเป็นสังคมที่พระพุทธองค์ทรงจัดตั้งขึ้น โดยมีจุดประสงค์ เพื่อแก้ไขความเหลื่อมล้ำทางสังคมเป็นกลุ่มชนที่ได้ศึกษาไตรสิกขา มีศีล สมาธิ ปัญญา และพัฒนาตนจาก ปุถุชนมาเป็นอริยบุคคลซึ่งเป็นแบบอย่างที่ดี สมบูรณ์ มีเป้าหมายชีวิตที่มุ่งไปสู่ความพ้นทุกข์ความเป็นอิสระโดยตรง เป็นการก้าวจากจุดของความเป็นมนุษย์ขึ้นสู่ความเป็นพุทธะโดยการเข้าถึงความจริงของธรรมชาติ ซึ่งเป็นเป้าหมายระดับสูงสุดคือวิมุตติ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าพระนิพพานอันเป็นการก้าวพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงโดยสิ้นเชิง^{๑๒} มีความเป็นอิสระทั้งภายนอกและภายใน

^{๑๑}พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตฺตญาโณ), ปัญหานานาชาติ, (กรุงเทพมหานคร : พริตติการพิมพ์, ๒๕๓๕), หน้า ๖๘.

^{๑๒}โสภณ ศรีกฤษดาพร, ความคิดเรื่องมนุษย์ในพุทธปรัชญา, หน้า ๑๘๗.

มาร์กซ์มองเห็นความขัดแย้ง และการกดขี่เอารัดเอาเปรียบกันในสังคมที่เกิดจากการยึดครองทรัพย์สินของปัจเจกชน จึงตั้งปณิธานไว้ว่า มนุษย์ทุกคนในสังคมต้องได้รับความเท่าเทียมกัน โดยการเข้าถึงจุดหมายสูงสุดนั่นคือ สังคมในอุดมคติ สังคมในอุดมคติตามทัศนะของมาร์กซ์ ก็คือสังคมสังคมนิยมแบบคอมมิวนิสต์ หลักการก็คือการล้มล้างระบบทุนนิยม และสถาปนาความสัมพันธ์ใหม่ในระดับวิธีการผลิต ซึ่งถือว่าเป็นรากฐานที่สำคัญของโครงสร้างทางสังคม โดยมาร์กซ์แบ่งสังคมสังคมนิยมแบบคอมมิวนิสต์ออกเป็น ๓ ชั้น

๑. สังคมสังคมนิยมชั้นที่หนึ่ง เป็นคอมมิวนิสต์ขั้นต่ำ หรือขั้นหยาบ (Crude Communism) ในขั้นนี้ มีการยึดครองสมบัติที่เป็นวัตถุส่วนบุคคลมาเป็นสมบัติสาธารณะ เน้นอิสรภาพ และความเสมอภาค ซึ่งจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีการกระจายทรัพย์สินส่วนบุคคลให้กับทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน

๒. สังคมสังคมนิยมชั้นที่สอง (Democratic Communism) ขั้นนี้มีความก้าวหน้ากว่าขั้นแรก ทั้งนี้เพราะมีจุดหมายอยู่ที่การล้มเลิกรัฐ แต่ยังไม่สมบูรณ์ เพราะยังได้รับอิทธิพลจากทรัพย์สินส่วนตัวอยู่ มนุษย์ยังไม่เป็นตัวของตัวเองอย่างแท้จริง ยังถูกจองจำและเปราะเปื้อนด้วยทรัพย์สินส่วนตัว เพราะต้องตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของวัตถุ และยังไม่เข้าใจสาระัตถะของทรัพย์สินส่วนตัวเชิงบวกอย่างแท้จริง

๓. สังคมสังคมนิยมชั้นที่สาม มนุษย์ได้ขจัดความแปลกหน้าจากตัวเอง หรือความแปลกหน้าจากธรรมชาติของมนุษย์ออกไปอย่างสิ้นเชิง เป็นจุดสูงสุดของพัฒนาการในการเอาชนะความแปลกหน้าจากตัวเองของมนุษย์

สังคมคอมมิวนิสต์ตามทัศนะของมาร์กซ์นั้นไม่ว่าจะเกิดขึ้นมาลอย ๆ สังคมนั้นจะเป็นสังคมคอมมิวนิสต์อย่างแท้จริงได้นั้น ต้องมีหลักเกณฑ์ ในการพิจารณาถึง ๒ ประการคือ

๑) มีรากฐานทางประวัติศาสตร์รองรับ เพราะคอมมิวนิสต์ถือกำเนิดมาจากพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่ยาวนาน การปฏิบัติเปลี่ยนแปลงเพื่อไปสู่ระบบคอมมิวนิสต์จะต้องผ่านกระบวนการการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เป็นช่วง ๆ ตามลำดับ โดยมาร์กซ์เริ่มต้นที่สังคมคอมมิวนิสต์แบบดั้งเดิม สังคมทาส สังคมศักดินา และสังคมทุนนิยม โดยแต่ละสังคมมีพลังการผลิตที่แตกต่างกัน ประวัติศาสตร์ของแต่ละสังคม จึงนับเป็นประวัติศาสตร์ของการเปลี่ยนแปลงทางด้านพลังการผลิต ซึ่งเป็นระยะผ่านเข้าสู่ยุคสังคมคอมมิวนิสต์ที่สมบูรณ์แบบ

๒) คอมมิวนิสต์ หมายถึงการดำเนินชีวิต และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์ ปราศจากตัวแทนหรือนามธรรมต่าง ๆ แรงงานเป็นลักษณะแรงงานเพื่อสังคม มิใช่เพื่อมนุษย์คนใด หรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งโดยเฉพาะ ปัจจัยการผลิตเป็นของทุกคน ไม่มีการขูดรีด ทุกคนมีเสรีภาพ และกลายเป็นสังคมที่ไร้รัฐในที่สุด^{๑๑}

เปรียบเทียบความแตกต่างกันระหว่างพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญามาร์กซิสม์

พุทธปรัชญามองเหตุปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงว่า มาจาก ทุกข์ คือภาวะบีบคั้นของเหตุปัจจัยที่ประกอบกันและกันขึ้น โดยที่ไม่มีเหตุปัจจัยอันใดแม้แต่อย่างเดียวยที่เป็นอิสระอยู่ในตัวของมัน (อนัตตา) ทุกอย่างล้วนถูกเงื่อนไขอื่น ๆ กำหนดกันเป็นทอด ๆ

ปรัชญามาร์กซิสม์ เพ่งเอาที่พลังการผลิตเป็นปัจจัยหลัก ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านประวัติศาสตร์สังคมและด้านอื่น ๆ ตามมา

พุทธปรัชญา ยอมรับว่า จิต วิญญาณ และการเวียนวายตายเกิดในสังสารวัฏ トラบใดที่มนุษย์ยังกิเลสอยู่ ต้องเวียนวายตายเกิดในภพภูมิต่าง ๆ ตามแต่กรรมที่ตนกระทำไว้

ปรัชญามาร์กซิสม์ ปฏิเสธเรื่องจิตวิญญาณ เพราะถือว่า จิตเป็นเพียงผลสะท้อนจากวัตถุเท่านั้น ชีวิตมนุษย์เกิดตายได้ครั้งเดียว

พุทธปรัชญา ยอมรับว่า ในที่สุดแล้ว รัฐก็มีความจำเป็นสำหรับสังคมมนุษย์ ในอันที่จะปกป้อง คุ้มครอง พิทักษ์ ผลประโยชน์ และเป็นผู้กำหนดกติกาของสังคมนั้น ๆ

ปรัชญามาร์กซิสม์ ปฏิเสธ รัฐ เพราะเชื่อว่าหลังจากผ่านกระบวนการเผด็จการโดยชนชั้นกรรมาชีพแล้ว จะเกิดสังคมที่ปราศจากชนชั้น นั่นคือสังคมคอมมิวนิสต์ ซึ่งเป็นสังคมที่ปราศจากรัฐ เพราะรัฐไม่มีความจำเป็นอีกต่อไปแล้วสำหรับสังคมนี้

พุทธปรัชญา มีระบบการปกครองแบบธรรมาธิปไตย โดยถือเอาหลักธรรมคือความถูกต้องเป็นใหญ่ ในการปกครอง

ปรัชญามาร์กซิสม์ มีระบบการปกครองแบบประชาธิปไตยผสมเผด็จการ ถือถือเอาความเห็นของชนชั้นกรรมาชีพซึ่งเป็นชนส่วนใหญ่เป็นสำคัญ ในขณะเดียวกันก็เป็นเผด็จการอยู่ในตัว คือผู้ปกครองรัฐต้องเป็นชนชั้นกรรมาชีพเท่านั้น

^{๑๑}คณาจารย์ภาคปรัชญา, ปรัชญาเบื้องต้น (ฉบับปรับปรุงใหม่), หน้า ๒๕๖.

พุทธปรัชญาเป็นธรรมเนียม มุ่งความบริสุทธิ์ ความสงบ และความพ้นทุกข์ เป็นขั้น ๆ จนถึงพ้นทุกข์เด็ดขาดสิ้นเชิง^{๑๔} ถือว่าจิตเป็นส่วนสำคัญมากกว่าวัตถุ

ปรัชญามาร์กซิสม์เป็นวัตถุนิยม มุ่งเน้นความสมบูรณ์พูนสุขทางวัตถุ การปฏิวัติล้มล้างระบบทุนนิยม ล้มเลิกรัฐ และการยกเลิกทรัพย์สินส่วนบุคคล^{๑๕} เป็นสิ่งจำเป็นในการสร้างความสุขที่สมบูรณ์แบบ เพราะถือว่าวัตถุเป็นตัวกำหนดจิต

เป้าหมาย พุทธปรัชญา มุ่งเน้นให้มนุษย์มีจิตใจสูงด้วยการมีคุณธรรมที่ดีงามของสังคมและการฟอกจิตให้บริสุทธิ์หลุดพ้นจากสิ่งพันธนาการ

ปรัชญามาร์กซิสม์ มุ่งเน้นให้มนุษย์สามารถเรียนรู้เข้าใจโลกและเปลี่ยนแปลงโลก โดยการทำลายการกดขี่ ขูดรีด เพื่อสร้างโลกิยธรรมอันดีงามของสังคม^{๑๖}

๔.๒ สรุปวิเคราะห์

จากตัวอย่างดังกล่าวแล้วข้างต้น ทำให้เรามองเห็นสภาพความเป็นไปของสังคม กฎของการเปลี่ยนแปลงภายในสังคมในลักษณะที่เป็นพัฒนาการเป็นช่วง ๆ จากความเรียบง่าย ไปสู่ความซับซ้อนมากยิ่งขึ้นตามลำดับตามเงื่อนไขของกาลและเวลา ซึ่งเป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นแนวความคิดเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมในทัศนะของพุทธปรัชญาได้เป็นอย่างดี

มาร์กซอธิบายการเปลี่ยนแปลงในแง่ของประวัติศาสตร์สังคมมนุษย์บนพื้นฐานของปัจจัยด้านการผลิต ในฐานะเป็นตัวจักรสำคัญที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม แนวความคิดเรื่องวิภาษวิธี ซึ่งอธิบายกระบวนการเปลี่ยนแปลงของโลก และสังคมโลกทั้งมวลอาศัยข้อมูลความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์ ทำให้มาร์กซสามารถอธิบายความเปลี่ยนแปลงทุกอย่างในโลกนี้ ไม่ว่าจะมองในแง่มุมใดก็ตาม ด้วยหลักการพื้นฐานร่วมกัน ๓ ประการ เช่นเดียวกันกับหลักของไตรลักษณ์ คือ

^{๑๔}ฟรานซิส สเตอร์, พระพุทธศาสนากับลัทธิคอมมิวนิสต์. พระมหามณเฑียร กองพุทธจริยธรรม แปล, (กรุงเทพมหานคร : สมบูรณ์การพิมพ์, ๒๕๐๗), คำนำ.

^{๑๕}เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๒.

^{๑๖}สาวก (นามแฝง), พุทธศาสนากับคอมมิวนิสต์. (นนทบุรี : สำนักพิมพ์สันติธรรม, ๒๕๒๕), หน้า ๑๖-๑๗.

๑. พุทธปรัชญา มองทุกข์ว่า เป็นสภาวะที่ทนอยู่อย่างนั้นไม่ได้ เนื่องจากถูกบีบคั้นให้ต้องเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา หรือเพราะมีสภาวะเป็นภัย เนื่องจากสังขารทั้งปวงเป็นสภาพที่ผุพังแตกสลายได้ และต้องย่อยยับมลายสิ้นไป ไม่อาจวางใจได้ เป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์ เพราะโดยสภาวะของมันเองก็ปฏิเสธความสุข ไม่เป็นของคงตัว เป็นสภาพที่ถูกแผดเผาให้ร้อนโทรมย่อยสลายไป

มาร์กซ์ มองกฎแห่งเอกภาพและความขัดแย้งของสิ่งที่ตรงกันข้ามว่า สรรพสิ่งตลอดถึงปรากฏการณ์ทั้งหลายที่ปรากฏแก่สายตาของเรา มิได้อยู่อย่างโดดเดี่ยว หากแต่มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน พึ่งพาอาศัยกัน ไม่สามารถแยกจากกันได้ ซึ่งถูกกำหนดด้วยเงื่อนไข ๒ ประการ คือเงื่อนไขภายนอก และเงื่อนไขภายใน เป็นตัวผลักดันให้สิ่งนั้น ๆ มีความเปลี่ยนแปลง และเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา ไม่หยุดนิ่ง และเป็นไปตามกฎของธรรมชาติ

๒. พุทธปรัชญา มองสรรพสิ่งว่า ล้วนมีสภาวะอย่างเดียวกันคือ ไม่เที่ยงแท้ ไม่แน่นอน มีการเปลี่ยนแปลง แปรผันอยู่ตลอดเวลา เพราะมีสภาวะสิ้นไป เพราะเกิดขึ้นและเสื่อมไป เพราะแปรเป็นอย่างอื่น หรือ เพราะมีแล้วกลับไม่มี โดยภาวะของมันเองก็ปฏิเสธความเที่ยงอยู่ในตัว

มาร์กซ์มองกฎแห่งการเปลี่ยนแปลงเชิงปริมาณสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงคุณภาพ ในสิ่ง หรือปรากฏการณ์หนึ่ง ๆ ย่อมมีทั้งคุณภาพ และปริมาณเป็นคุณสมบัติประจำตัว คุณสมบัตินี้มีความสัมพันธ์กัน การเปลี่ยนแปลงสิ่งหนึ่ง ย่อมส่งผลกระทบต่ออีกสิ่งหนึ่ง เมื่ออุณหภูมิสูงขึ้นถึงจุดวิกฤติ โลหะเหล็กย่อมกลายเป็นของเหลว

๓. พุทธปรัชญา มองธรรมทั้งปวงว่าเป็นอนัตตา คือ ไม่ใช่ตัวตน เพราะเป็นสภาวะที่ไม่มีแก่นสาร กล่าวคือ เมื่อระบุงไปก็จะกลายเป็นเพียงหน่วยย่อยไปเรื่อย ๆ ไม่มีที่สิ้นสุด เนื่องจากหาตัวตนที่แท้จริงไม่ได้ สภาพที่ปรากฏนั้น โดยแท้จริงแล้วเกิดจากองค์ประกอบของธาตุต่าง ๆ มาประชุมกัน และที่สำคัญคือไม่อยู่ในอำนาจของใคร ๆ

มาร์กซ์มองกฎนิเสธแห่งนิเสธว่า เป็นการเปลี่ยนแปลงภายในสสาร หรือปรากฏการณ์ ที่เกิดขึ้นบนพื้นฐานของสภาวะที่เป็นปฏิปักษ์ หรือขัดแย้งภายใน โดยตัวมันเองสร้างเงื่อนไขการทำลายตัวมันเองเพื่อเปลี่ยนแปลงไปสู่สภาวะใหม่ ซึ่งเป็นคุณภาพระดับที่สูงกว่าดีกว่า เป็นภาวะของการกำจัดสภาพเก่าผ่านความขัดแย้งภายในเพื่อเปลี่ยนแปลงสู่สภาวะใหม่

ทั้งพุทธปรัชญาและมาร์กซ์ อธิบายถึงกฎเกณฑ์เกี่ยวกับธรรมชาติของสรรพสิ่งทั้งหลายว่า มีการเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และเสื่อมสลายไปในที่สุด ซึ่งเป็นกฎของธรรมชาติที่มีอยู่

ก่อนแล้ว พุทธองค์เป็นแต่เพียงผู้ค้นพบ แล้วนำมาบอก มาเปิดเผย แก่ชาวโลก เถนินได้กล่าวไว้ว่า สรรพวิชาหรือศาสตร์ต่าง ๆ มีอยู่ก่อนแล้วมาร์กซ์เป็นแต่เพียงผู้รวบรวม และนำมาเปิดเผยแก่ชาวโลกเท่านั้น

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

๕.๑. สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงในทัศนะพุทธปรัชญาเถรวาทที่อธิบายถึงกฎเกณฑ์เกี่ยวกับธรรมชาติของสรรพสิ่งทั้งหลายว่า ล้วนมีการเกิดขึ้นในเบื้องต้น ดำรงอยู่ในท่ามกลาง และเสื่อมสลายไปในที่สุด ทำให้ทราบว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงในโลก นอกโลก นอกจักรวาลล้วนมีสภาวะอย่างเดียวกันคือ ไม่เที่ยงแท้ ไม่แน่นอน มีการเปลี่ยนแปลง แปรผันอยู่ตลอดเวลา ถูกเหตุปัจจัยที่ปรุงแต่งนั้นแหละบีบคั้น ให้ต้องเปลี่ยนแปลง เพราะสิ่งทั้งหลายอยู่ได้ด้วยเหตุปัจจัยมากมายหลายอย่าง จึงเป็นธรรมดาว่าเมื่อเหตุปัจจัยต่าง ๆ ขัดแย้งกัน สิ่งทั้งหลายที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยจึงถูกบีบคั้นให้คงอยู่อย่างเดิมไม่ได้ เพราะสรรพสิ่งทั้งหลายมีอยู่ในรูปของกระแสแห่งเหตุปัจจัยที่สัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน ไม่มีอะไรที่มีอยู่โดยอิสระเพียงลำพังต่างต้องอิงอาศัยซึ่งกันและกันเกิดขึ้น แยกกันไม่ออก การปรากฏขึ้นของสิ่ง ๆ หนึ่ง ทำให้อีกสิ่งหนึ่งปรากฏขึ้นตามด้วย เป็นสภาวะที่ไร้ศูนย์กลางในการควบคุม เพราะเป็นสภาวะที่ไม่มีตัวตน ไร้แก่นสาร เมื่อระบูลงไปแล้วก็เป็นเพียงหน่วยย่อย ในหน่วยย่อยนั้นก็จะมีหน่วยย่อยไปเรื่อย ๆ โดยที่สุดถ้าเรามองด้วยมุมมองในลักษณะที่เป็นเหตุเป็นปัจจัย เราจะหาตัวตนที่แท้จริงของสิ่งนั้น ๆ ไม่พบ จะพบแต่เพียงความเป็นกระแส คือ เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เมื่อสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เมื่อสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้จึงดับไป

พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาแห่งเหตุและผล เมื่อสาวถึงสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ก็จะได้คำตอบดังนี้ ๑) สาเหตุตามธรรมชาติ ๒) สาเหตุจากการกระทำของมนุษย์เอง ๓) สาเหตุด้านเศรษฐกิจ ๔) สาเหตุด้านสังคมและการเมือง

สำหรับทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงในทัศนะของมาร์กซ์แบ่งออกเป็น ๒ ส่วนคือ ๑) วัตถุนิยมวิภาษวิธี ๒) วัตถุนิยมประวัติศาสตร์

เมื่อพิจารณาถึงความจริงในเชิงประวัติศาสตร์ของมวลมนุษยชาติหรือแรงผลักดันเชิงเหตุผลแล้ว จะมองเห็นภาพของความต่อเนื่องอย่างไม่มีที่สิ้นสุดของความสัมพันธ์และเหตุผลทางปฏิริยาการเปลี่ยนแปลง ตลอดถึงการร่วมกันซึ่งไม่มีอะไรคงอยู่เลย ทุกอย่างมีการเคลื่อนที่ เปลี่ยนแปลง เกิดขึ้นดับไป สรรพสิ่งทั้งหลายในโลกรวมทั้งจักรวาลทั้งสิ้น

ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเคลื่อนไหว เปลี่ยนแปลง ในวัตถุ หรือปรากฏการณ์หนึ่ง จะมีทั้งความเป็นเอกภาพ และความขัดแย้งอยู่ในตัว การที่โลกและปรากฏการณ์ต่าง ๆ สามารถดำรงอยู่ได้ท่ามกลางความหลากหลาย เพราะมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน พึงพาอาศัย ต่างกำหนดซึ่งกันและกัน ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ ชีวิตต่างจากความตาย ความตายต่างจากชีวิต แต่ทั้งสองอย่างก็เนื่องด้วยกัน ถ้าชีวิตปรากฏ ความตายก็แฝงตัวอยู่ สรรพสิ่งหรือปรากฏการณ์ทุกอย่าง จะเริ่มเปลี่ยนแปลงทางด้านปริมาณเล็ก ๆ เป็นเบื้องต้นก่อนแล้วจึงไปสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงคุณภาพ การพัฒนาจากชนชั้นต่ำสู่ชนชั้นสูง เป็นการเปิดเผยให้เห็นความขัดแย้งกันภายในที่มีอยู่เดิมในตัวธรรมชาตินั้น ๆ เพราะไม่มีขอบเขตอันใดที่เราจะได้รับการพัฒนา ถ้าไม่มีการนิเสธรูปแบบการเป็นอยู่ก่อนหน้าเรานั้น สังคมใหม่ปฏิเสธสังคมเก่า สังคมทาสปฏิเสธสังคมแบบบรรพกาล สังคมศักดินาปฏิเสธสังคมทาส สังคมทุนนิยมปฏิเสธสังคมศักดินา ระบบสังคมนิยมปฏิเสธสังคมทุนนิยม ลูกไก่ที่ฟักตัวออกจากไข่เพราะมันปฏิเสธความเป็นไข่ การปฏิเสธจึงเป็นลักษณะที่พ่วงติดอยู่กับประวัติศาสตร์พัฒนาการของสรรพสิ่ง

ปัจจัยหรือสาเหตุที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมตามแนวมาร์กซิสต์ เกิดจากกระบวนการขัดแย้งทางสังคมตามหลักทวิภาววิธีเมื่อกล่าวโดยสรุปสามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ ประการ ด้วยกันคือ ๑) ความคิด ความเชื่อ และค่านิยม ซึ่งเป็นโครงสร้างส่วนบน ๒) สังคมและเศรษฐกิจ อันเป็นปรากฏการณ์หนึ่งที่มีอยู่ในสังคม ซึ่งเป็นโครงสร้างส่วนล่าง

จุดเด่นของปรัชญามาร์กซิสต์

แนวคิดของมาร์กซ์ในการสร้างสังคมอุดมคติเพื่อให้ทุกคนในสังคมเกิดความเสมอภาคกันในเรื่องทรัพย์สินโดยถือว่ามนุษย์ทุกคนเป็นเจ้าของวัตถุ การทำโดยประการดังกล่าวจะเป็นการจัดปัจจัยที่ลดคุณค่าความเป็นมนุษย์ ขจัดความแปลกแยกจากงานและจากตัวเอง กลับคืนสู่สภาพของมนุษย์ผู้เป็นสัตว์สังคม เป็นมนุษย์ที่แท้จริง สมบูรณ์ มีสัมปชัญญะพร้อมกับได้รับเอาพัฒนาการอันอุดมสมบูรณ์ก่อน ๆ ไว้ แนวคิดเหล่านี้ของมาร์กซ์ได้ส่งอิทธิพลสะท้อนไปสู่สังคมในหลาย ๆ ประเทศทั่วโลก และยังก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองการปกครองในหลาย ๆ ประเทศ

วิเคราะห์ปรัชญามาร์กซิสม์

ปรัชญามาร์กซ์มีจุดค้อยตรงที่วิธีการที่จะนำเข้าไปสู่สังคมในอุดมคตินั้น เป็นการได้มาด้วยการปฏิบัติใช้ความรุนแรง ทำลายล้าง ล้มล้างอำนาจสูงสุดของนายทุน และอำนาจรัฐเข้าควบคุมอำนาจทางการเมืองโดยชนชั้นกรรมาชีพ ให้ความสำคัญวัตถุมากกว่าจิต เพราะมาร์กซ์ถือว่าวัตถุเป็นตัวกำหนดจิต การก่อการปฏิบัติ นอกจากจะก่อให้เกิดความขัดแย้งรุนแรงขึ้นแล้ว ยังเป็นแนวความคิดที่เพ้อฝัน เพราะการแก้ปัญหาเฉพาะภายนอก จะไม่ช่วยให้ปัญหาภายในหยุดติลงได้เลย ความโลภเกิดภายในจิต ต้องแก้ที่จิตจึงจะเป็นการแก้ที่ถูกต้อง แต่มาร์กซ์กลับแก้ที่วัตถุ คือที่โครงสร้างทางเศรษฐกิจ เราสามารถสรุปวิเคราะห์วิจารณ์แนวคิดปรัชญามาร์กซิสม์ได้ ๒ ประเด็นคือ

๑) แนวความคิดเรื่องวัตถุนิยมประวัติศาสตร์ของมาร์กซ์ มีความขัดแย้งอยู่ในตัว ตามกฎที่ว่า การปฏิเสศทุกครั้งเป็นความก้าวหน้าที่เป็นรูปธรรม หมายถึงการปฏิบัติผ่านสังคมเก่าสู่สังคมใหม่ต้องเป็นการดำเนินไปสู่สิ่งที่ดีกว่าเดิมเสมอ แต่ความจริงหาเป็นเช่นนั้นไม่ เช่น กรณี สังคมคอมมิวนิสต์แบบดั้งเดิม เป็นสังคมที่ปราศจากการยึดครองทรัพย์สินส่วนบุคคล ปราศจากการขูดรีดเอารัดเอาเปรียบซึ่งกันและกัน แต่เมื่อผ่านความขัดแย้งมาถึงสังคมทาส กลับเกิดการแบ่งแยกงาน ยึดครองทรัพย์สินส่วนบุคคล และเกิดการเอารัดเอาเปรียบซึ่งกันและกันขึ้น ระหว่างผู้ใช้แรงงานกับ กัปนายจ้าง มนุษย์ถูกลดค่าลง ให้เป็นเพียงส่วนหนึ่งของปัจจัยการผลิต และเพิ่มความรุนแรงขึ้นในสังคมศักดินา สังคมนายทุนตามลำดับ ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า แนวความคิดวัตถุนิยมประวัติศาสตร์ของมาร์กซ์มีความผิดพลาด ไม่ตรงกับหลักความจริงที่ตั้งไว้

๒) ตามกฎพื้นฐานของหลักไดอะเล็กติกส์ที่ว่าด้วย “เอกภาพของสิ่งตรงกันข้าม” นั้น สิ่งตรงกันข้ามกัน จำต้องเป็นสิ่งที่สามารถอยู่ร่วมกันอย่างกลมกลืน (แยกกันไม่ออก) ดังนั้นการทำลายหรือการยุบชนชั้นนายทุน จึงมิใช่เอกภาพของสิ่งตรงข้าม เอกภาพของสิ่งตรงข้ามอยู่ที่ว่า จะทำอย่างไรสองสิ่งที่เป็นปฏิปักษ์กันจึงจะอยู่ร่วมกันอย่างไรปัญหา*

แต่ทั้งนี้ทั้งนั้น ทั้งพุทธปรัชญาและปรัชญามาร์กซิสม์ ต่างก็มองปรากฏการณ์ทั้งหมดว่า เป็นกระบวนการของการเคลื่อนไหว เปลี่ยนแปลง และขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัย โดยพุทธ

ปรัชญาเรียกกระบวนการนี้ว่า สามัญลักษณะ ในขณะที่มาร์กซิสม์ เรียกกระบวนการนี้ว่า วิชาวิธี

โดยพุทธปรัชญาเน้นย้ำเรื่อง “ทุกข์” ซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานแนวความคิดเรื่อง “อนัตตา” โดยมองปรากฏการณ์ทั้งหมดในรูปของกระบวนการแห่งความเป็นสาเหตุ ซึ่งเป็นสาเหตุก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ในการแก้ไขปัญหาก็จำเป็นต้องสาวหาสาเหตุของปัญหา แล้วทำความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งถึงกระบวนการแห่งความเป็นสาเหตุนั้น พร้อมทั้งปฏิบัติให้ถูกต้องตามมรรควิธีนั้น ๆ

ส่วนปรัชญามาร์กซิสม์ เน้นย้ำเรื่อง “การเปลี่ยนแปลง” การเปลี่ยนแปลงที่กล่าวนี้ตั้งอยู่บนพื้นฐานแนวความคิดเรื่อง “ความขัดแย้ง” เพราะปรัชญามาร์กซิสม์มองปรากฏการณ์ทั้งหมดในรูปของความขัดแย้งทางชนชั้น ดังนั้นในการแก้ไขปัญหาดังกล่าวมาร์กซ์จึงมุ่งเน้นที่การทำลายชนชั้นทางสังคมให้หมดไป

เมื่อได้ศึกษาทำความเข้าใจทฤษฎีความเปลี่ยนแปลงในทัศนะพุทธปรัชญากับปรัชญามาร์กซิสม์แล้ว ก็สามารถนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองและสังคม เพราะหากเราไม่รู้เท่าทันถึงสถานะความเปลี่ยนแปลง ก็จะทำให้เกิดโทษ ถูกกระแสแห่งความขัดแย้ง เปลี่ยนแปลงพัดพาไป แต่เมื่อเรารู้เท่าทันก็จะก่อให้เกิดประโยชน์อย่างมหาศาล ไม่ดีใจจนเกินไป เมื่อชีวิตประสบกับความเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดี และไม่เศร้าโศกเสียใจจนเกินไป ในเมื่อชีวิตประสบกับความทุกข์ยากลำบาก เพราะทราบชัดว่า สิ่งเหล่านี้ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป ในที่สุด

๕.๒. ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาเปรียบเทียบทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงของพุทธปรัชญาเถรวาทและของมาร์กซิสม์แล้ว ทำให้ทราบว่า ปรัชญาตะวันตกกับตะวันออก มีกฎเกณฑ์บางอย่างที่เหมือนกัน โดยเฉพาะกฎหรือทฤษฎีความเปลี่ยนแปลง ขัดแย้งกันก็เฉพาะวิธีการแก้ไขปัญห ความขัดแย้ง ที่นำไปเพื่อสู่ความสงบสุข โดยพุทธปรัชญาเน้นการแก้ปัญหามาจากภายใน ส่วนมาร์กซ์เน้นการแก้ปัญหามาจากภายนอก

ในพุทธปรัชญากับมาร์กซิสม์ ที่ผู้วิจัยได้นำเสนอไปนั้น เป็นเพียงมุมมองหนึ่งเท่านั้น เพราะยังมีประเด็นอื่น ๆ อีกมากมายที่น่าศึกษา ดังนั้นผู้สนใจในปรัชญามาร์กซิสม์ สามารถที่จะศึกษาเปรียบเทียบเรื่องทฤษฎีสังคมนิยมของมาร์กซ์กับพุทธปรัชญา ซึ่งล้วนเป็นประเด็นที่น่าศึกษาอย่างยิ่ง

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี. ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก, ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล. ชุด ๙๑ เล่ม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

กุหลาบ สายประดิษฐ์. ถัทธิมาร์กซ์และสังคมนิยม. กรุงเทพมหานคร : เจริญธรรม, ๒๕๑๕.

คณาจารย์ภาคสังคมวิทยาและมนุษยวิทยา. สังคมวิทยาและมนุษยวิทยา. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๐.

คณาจารย์ภาคสังคมวิทยาและมนุษยวิทยา. สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาเบื้องต้น. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๐.

คณาจารย์ภาคปรัชญา. ปรัชญาเบื้องต้น (ฉบับปรับปรุงใหม่), กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด คุณพินอักษรกิจ, ๒๕๒๘.

คณาจารย์. พุทธประวัติฉบับมาตรฐาน. กรุงเทพมหานคร : เลียงเชียง, ๒๕๓๕.

คาร์ล มาร์กซ์, เฟรเดริก เองเงิลส์ (เขียน), องค์กรณ์ศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (แปล).

คำประกาศแห่งความเสมอภาค. กรุงเทพฯ ฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๑๗.

คาร์ล มาร์กซ์ (เขียน), สำนักพิมพ์สากล (แปล). วิพากษ์หลักนโยบายโกธาลัทธิฉวยโอกาส. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สุวรรณเสรี, ๒๕๒๔.

คม สุริยะ. ปรัชญาชนชั้น. กรุงเทพมหานคร : โพธิ์สามต้น การพิมพ์, ๒๕๑๗.

จอร์จ โปลิแซร์. รากฐานปรัชญาวัตถุนิยม. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สามัคคีสาส์นจำกัด, ๒๕๒๕.

จินดา จันทรแก้ว. พุทธวิทยาวิธี. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๓๒.

โจเซฟ สตาลิน (เขียน), ส. ยศกุล แปล. วัตถุนิยมวิภาษกับวัตถุนิยมประวัติศาสตร์. กรุงเทพ
มหานคร : สมชายการพิมพ์, ๒๕๑๕.

จำนงค์ อติวัฒนสิทธิ และคณะ. สังคมวิทยา. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย
เกษตรศาสตร์, ๒๕๔๐.

ฉลาดชาย รมิตานนท์ และคณะ. ลัทธิมาร์กซ์และสังคมนิยม. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
เคล็ดไทย, ๒๕๒๔.

ชาญ รัตนัยบุระ. วัฒนาการความคิดสังคมนิยม. กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์การพิมพ์,
๒๕๑๗.

ทวี หมั่นนิกร. หลักลัทธิมาร์กซ์เลนิน เล่ม ๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์,
๒๕๑๕.

_____. หลักลัทธิมาร์กซ์เลนิน เล่ม ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์,
๒๕๑๕.

ธรรมชีวะ (พระมหาสม สุมน). ศึกษาเปรียบเทียบทรรศนะคุณค่าชีวิตของมนุษย์ในฮินดู
และในพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : นีลนารการพิมพ์, ๒๕๓๗.

บุหพันธ์ รัตนกฤษฎาธาร. “วิเคราะห์ปัญหาเรื่องความแปลกหน้าในหนังสือ ต้นฉบับเรื่อง
เศรษฐกิจและปรัชญาของคาร์ล มาร์กซ์.” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต.
ภาควิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๕.

บรรจบ บรรณรุจิ. ปฏิจอกสมุปบาท. กรุงเทพมหานคร : พรบุญการพิมพ์, ๒๕๓๘.

ประสาท ลีลาเชียร, (แปล). คาร์ลมาร์กซ์ ค่าจ้างราคาและกำไร. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์รุ่งวัฒนา, ไม่ปรากฏ พ.ศ. ที่พิมพ์.

ปรีชา ช้างขวัญยืน. ทรรศนะทางการเมืองของพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : สามัคคี
สาส์น จำกัด, ๒๕๔๐.

ปรีดี พนมยงค์. ความเป็นอนิจจังของสังคม. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เกวียนทอง,
๒๕๐๑.

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ และฉลาดชาย รมิตานนท์. ลัทธิมาร์กซ์และสังคมนิยม. กรุงเทพ
มหานคร : สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, ๒๕๒๔.

พุทธทาสภิกขุ. อนัตตาของพระพุทธเจ้า. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒.

พ.อ.ปิ่น มุกทุกันต์. แนวสอนธรรมะตามหลักสูตรนักธรรมตรี. กรุงเทพมหานคร : มหา
มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. คำบรรยายพุทธศาสนตร์ ภาคที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : คลังวิทยา,
๒๕๑๕.

พ.อ.สมักร บุราวาส. ปัญญาวิวัฒน์ : กำเนิดและวิวัฒนาการแห่งปัญญาของมวลมนุษยชาติ
ในอดีต. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๐.

พระธรรมปิฎก, (ป.อ. ปยุตฺโต). ๓ ไตร. กรุงเทพมหานคร : เฟื่องฟ้า พรินติ้ง จำกัด,
๒๕๔๔.

พระราชวรมนี. พุทธธรรม. กรุงเทพมหานคร : ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๒๕.

_____. รัชการศึกษไทย. พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศล ในการเสด็จพระราชดำเนิน
พระราชทานเพลิงศพ พระธรรมวรนายก (สมบุรณ์ จนฺทกเถร) กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐.

_____. ไตรลักษณ์. กรุงเทพมหานคร : บริษัท เคล็ดไทย จำกัด, ๒๕๔๓.

_____. วินัยชาวพุทธ. กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๔๓.

_____. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย

พระราชธรรมนิเทศ, (ระแบบ จิตฺตญาโณ). ปัญหานานาชาติ. กรุงเทพมหานคร : พรศิริการ
พิมพ์, ๒๕๓๕.

พระเมธีธรรมาภรณ์, (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). พุทธศาสนากับปรัชญา. กรุงเทพมหานคร : มหา
จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พระวีรธรรมมุนี, (แปล). วิสุทธิมรรค เล่ม ๖. พระนคร : ศ. ธรรมภักดี, ๒๔๕๘.

พระอุดรคณาธิการ, (ชวินทร์ สระคำ). ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในอินเดีย. กรุงเทพมหานคร : มหา
จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

พระมหาอุทัย ญาณธโร. พุทธวิธีแห่งสังคม : ปรัชญาสังคมและการเมืองของพุทธ ศาสนา.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสาร, ๒๕๓๘.

พระวราภรณ์ ชยากโร. “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องสังคมอุดมคติในทัศนะของพระ
ธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต).” วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต. สาขาปรัชญา มหา
วิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

พระมหาสุทัศน์ ติสฺสรวาที. “อนิจจตาในพุทธปรัชญา.” วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต. สาขา
ปรัชญา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

ฟรานซิส สเตอร์ เขียน, พระมหามณเฑียร คงฤทธิระจัน (แปล). พระพุทธศาสนากับลัทธิ
คอมมิวนิสต์. กรุงเทพมหานคร : สมบูรณ์การพิมพ์, ๒๕๐๗.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. อภิธานมัตถสังคหบาลี และอภิธานมัตถวิภาวินีฎีกา แปล. กรุงเทพ
มหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๖.

_____. ฌมฺมปทฎฐกาถา ปฐโม ภาค. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราช
วิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. ฌมฺมปทฎฐกาถา ทุตติโย ภาค. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราช
วิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. ฌมฺมปทฎฐกาถา ตุตติโย ภาค. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราช
วิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. มงคลสูตรที่ปณี ปฐโม ภาค. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราช
วิทยาลัย, ๒๕๔๓.

_____. ปฐมสมันตปาสาทิกา แปล ภาค ๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา
มกุฏวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

มูลนิธิตัทธมมโชติกะ. ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธานมัตถสังคหฎีกา ปริเฉทที่ ๕ เล่มที่ ๑. กรุงเทพ
มหานคร : มูลนิธิตัทธมมโชติกะ จัดพิมพ์, ๒๕๒๖.

ยศ ตันตสมบัติ, ดร.ศ.. จากวานรถึงเทวดา : มากชีสม์และมานุษยวิทยามากชีสต์. กรุงเทพ
มหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๘.

โยสไตน์ กอร์เดอร์ (เขียน), สายพิณ ศุพุทธมงคล (แปล). โลกของโซฟี. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์คบไฟ, ๒๕๓๕.

ระวี ภาวิไล. อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่. กรุงเทพมหานคร : บริษัทธรรมสาร, ๒๕๓๘.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์
การพิมพ์, ๒๕๓๒.

วิรุณ วรเมธี. หลักปรัชญา. กรุงเทพมหานคร : สามัคคีสาส์น จำกัด, ๒๕๒๖.

วิปัสสนามูลนิธิ. วิสุตติมรรค แปล เล่ม ๒. กรุงเทพมหานคร : วิปัสสนามูลนิธิ จัดพิมพ์, ๒๕๓๓.

วี.โอ.เลนิน,เจียน. คาร์ล มาร์กซ. กรุงเทพมหานคร : บริษัทสามัคคีสาร, ๒๕๒๓.

สนิท ศรีสำแดง. พุทธปรัชญา. กรุงเทพมหานคร : นีลนารากการพิมพ์, ๒๕๓๕.

ส. ยศกุล, (แปล). วัตถุนิยมวิภาษ กับ วัตถุนิยมประวัติศาสตร์. กรุงเทพมหานคร : สมชาย การพิมพ์, ๒๕๑๕.

สาวก, (นามแฝง). พุทธศาสนากับคอมมิวนิสต์. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สันติธรรม, ๒๕๒๕.

สิทธิพันธ์ พุทธหุน. ลัทธิอนาธิปไตย. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, ๒๕๒๔.

สุภัทร สุคนธาภิรมย์. พุทธปรัชญากับปรัชญามาร์กซิสต์. กรุงเทพมหานคร : บพิธการพิมพ์, ๒๕๒๓.

สุทน ณ รังสี. ปรัชญาอินเดีย : ประวัติและลัทธิ. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

สุรพงษ์ ชัยนาม. มากซ์และสังคมนิยม. กรุงเทพมหานคร : กองบรรณาธิการอาจารย์สาร จัดพิมพ์, ๒๕๑๗.

สุนทราภรณ์ เทชพโลกุล. “เศรษฐศาสตร์แนวพุทธกับวิถีทางพัฒนาของไทย.” วิทยานิพนธ์ เศรษฐศาสตร์มหาบัณฑิต. ภาควิชาเศรษฐศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๔.

แสง จันทรงาม. พุทธศาสนวิทยา. กรุงเทพมหานคร : ธีรการพิมพ์, ๒๕๔๔.

โสภณ ศรีกฤษดาพร. ความคิดเรื่องมนุษย์ในพุทธปรัชญา. กรุงเทพมหานคร : รายงานการวิจัยมหาวิทยาลัยกรุงเทพ, ๒๕๓๑.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. วินัยมุข เล่ม ๑. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕.

_____. พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. นวโกวาท. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

(๒) บทความ :

วิทย์ วิศทเวทย์. “ปรัชญาการศึกษาแนวพุทธ : แนวทางและปัญหา”, พุทธศาสตร์ศึกษา. ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๓ (กันยายน-ธันวาคม ๒๕๓๗) : ๑๔.

สมภาร พรหมทา. "ทุกข์ในพุทธปรัชญา มุมมองจากลัทธิदारวิน", พุทธศาสตร์ศึกษา. ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-เมษายน ๒๕๔๓) : ๓-๘.

๒. ภาษาอังกฤษ

1. PRIMARY SOURCES :

K. Marx and F. Engels. **Selected Works Vol. 2.** Moscow : Progress Publishers, 1977.

Karl Marx and Frederick Engels. **Selected Works Vol. 3.** Moscow : Progress Publishers, 1977.

_____. **A Contribution to the Critique of Political Economy.** London : Lawrence & Wishart, 1971.

_____. **The Economic & Philosophic Manuscripts of 1844.** New York : International Publishers co, 1967.

_____. **Capital Vol. 1.** Moscow : Progress Publishers, 1977.

V.G. Afanasyev. **Marxist Philosophy.** Moscow : Progress Publishers, 1980.

Frederick Engels. **Anti-Duhring : Herr Eugen Duhring's Revolution in Science.** Peking : Foreign Language Press, 1976.

2. SECONDARY SOURCES :

(1) BOOKS.

Elie Kedourie. **Hegel and Marx Introductory Lectures.** Oxford : T.J. Press (Padstow) Ltd., 1995.

Frank Thilly. **A History of Philosophy.** New Delhi : SBW Publisher, 1993.

Samuel Enoch Stumpf. **Socrates to Sartre : A History of Philosophy.** New York : McGraw-Hill Book Company, 1966

V.I.Lenin. *On the Question of Dialectics* In **V.I.Lenin Collected Works.** Moscow : Progress Publishers, 1972

Peter Della Santine. **The Tree of Enlightenment.** Taipei : Chico Dharma Study Foundation, 1997.

(2) Articles.

Alan Wood and Ted Grant. **Reason in Revolt : Marxism and Modern Science.** (เอกสารสำเนาเขียนเล่มประกอบการศึกษา)

Alan Wood and Ted Grant. **Reason in Revolt : Marxism and Modern Science.** (เอกสารเขียนเล่มประกอบการศึกษา)

<http://www.marxists.org/archive/marx/works/1877/anti-duhring/ch.11>.

<http://www.xrefer.ccat.sas.upenn./jod/text/dialecticatrans.html>

<http://www.xrefer.com/entry/551813>, More Results From : www.xrefer.com.

<http://ww2.wpunj.edu/cohss/philosophy/courses/hege/DIALECTX.HTM>.

[http://www.marxists.org.archive/marx/works/sw/progress-publisher/](http://www.marxists.org/archive/marx/works/sw/progress-publisher/)

K. Marx and F. Engels. **The German Ideology.** (เอกสารเขียนเล่มประกอบการศึกษา)

Life is not determined by consciousness, but consciousness by life. (K. Marx, F. Engels.

The German Ideology, (เอกสารประกอบการศึกษา, สำเนาเขียนเล่ม),

ภาคผนวก

ชีวประวัติคาร์ล มาร์กซ์

๑. ภาคประวัติ

เกิดเมื่อวันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๖๑ ที่เขตเมืองไทรเออร์ (Trier) แคว้นไรน์
ของปรัสเซีย ประเทศเยอรมัน บิดาเป็นทนายความเชื้อสายยิว

อายุ และเหตุการณ์ที่สำคัญ

๖ ปี ครอบครัวเปลี่ยนจากยิวมานับถือลัทธิโปรเตสแตนต์

๑๒ - ๑๖ ปี เข้าศึกษาในกิมนาซีอุม เมืองไทรเออร์

๒๓ ปี จบปริญญาตรี จากมหาวิทยาลัยเบอร์ลิน

๒๔ ปี ดำรงตำแหน่งหัวหน้ากองบรรณาธิการหนังสือพิมพ์

๒๕ ปี จบปริญญาเอก ทางด้านปรัชญา และแต่งงานกับเจนนีวอน เวสฟาเลน

๒๖ ปี ได้เพื่อนสนิทคู่ใจคือ เฟรดเดอริก เองเกิลส์

๒๗ ปี ถูกเนรเทศออกจากปรัสเซีย

๒๘ ปี เข้าสมาคมสันนิบาตคอมมิวนิสต์ และได้เขียนคำประกาศคอมมิวนิสต์

๓๐ ปี ถูกเนรเทศออกจากประเทศเบลเยียม

๓๑ ปี ถูกเนรเทศออกจากประเทศเยอรมัน

๔๖ ปี จัดตั้งสมาคมคนงานสากล

๖๕ ปี เสียชีวิต เมื่อวันที่ ๑๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๒๖

๒. ภาคนิพนธ์

๑. แถลงการณ์คอมมิวนิสต์ (Communit Manifesto)

๒. ค่าจ้าง แรงงาน และทุน (Wages Labour and capital)

๓. การต่อสู้ทางชนชั้นในฝรั่งเศส ๑๘๔๘ ถึง ๑๘๕๐

๔. บรูแมร์ของหลุย โบนาปาร์ต

๕. บทเสริมคำวิจารณ์เศรษฐศาสตร์การเมือง

๖. ทุน

หนังสือเรื่องทุน ได้ถูกแปลเป็นภาษาต่าง ๆ มากมายดังนี้

๑. ภาษารุสเซีย

๒. ภาษาฝรั่งเศส

๓. ภาษาอังกฤษ

๔. ภาษาสเปน

๕. ภาษาคัช

๖. ภาษาอิตาเลียน

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ : พระมหาณอม อานนุโท (จิตรัมย์)
- เกิด : วันอาทิตย์ที่ ๑๑ เมษายน ๒๕๐๘
- สถานที่เกิด : บ้านเลขที่ ๑๒๕ บ้านใหม่ หมู่ที่ ๒ ตำบลสามแวง อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์ ๓๑๐๐๐
- การศึกษา : สามัญ : ประถมปีที่ ๔ จากโรงเรียนวัดบ้านใหม่ ตำบลสามแวง อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์ นักธรรมชั้นเอก สำนักเรียนวัดบางกะพ้อม จังหวัดสมุทรสงครามเปรียญธรรม ๕ ประโยค สำนักเรียนบาฬีศึกษาพุทธโฆษ (วัดมหาสวัสดิ์นาคพุฒาราม) จังหวัดนครปฐม พุทธศาสตรบัณฑิต (รุ่นที่ ๔๕) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร ประกาศนียบัตรวิชาชีพครู (ปว.ค.) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยท่าพระจันทร์ กรุงเทพมหานคร
- อุปสมบท : ๑๑ กรกฎาคม ๒๕๒๘ ณ อุโบสถวัดป่าเลไลย์ (บ้านใหม่) ตำบลสามแวง อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์ ๓๑๐๐๐
- สังกัดปัจจุบัน : วัดสี่หไกรสร ถนนพรานนก แขวงบ้านช่างหล่อ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร ๑๐๗๐๐
- เข้าศึกษาต่อเมื่อ : พ.ศ. ๒๕๔๓
- วันสำเร็จการศึกษา : ๔ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๖